

PROTESTÁNS ISKOLADRÁMÁK.

Első közlemény.

Az 1894-ik évnek tavaszán a kunszentmiklósi ev. ref. gymnasium a helybeli Tóthfalusy család szíves ajándékából több régi becses könyv és kézirat birtokába jutott, melyeket a mult évszázadnak végén és a jelen elején Tóthfalusy József és Virágh Dénes urak gyűjtöttek össze. Az ajándék átvételével és rendezésével az iskola engemet bízott meg. Ez alkalommal a nagyszámú, de leginkább iskolai compendiumokból és tankönyvekből álló kézirat között két nyolczadrétnben fűzött, elég jó karban lévő könyvecskére is akadtam, melyek együttesen hét iskolai színdarabot, illetve párbeszédben írott művet tartalmaznak. A darabokat a címek és többszörös szövegközi ráutalás szerint Patakon és Losonczon a diákok játszották »Tekintetre méltó Tiszteletes Népek Urak Asszonyosságok szűzek százszor szépek« előtt (Dido Prologusa). Tárgyaikra világot vetnek a címek: Phaedra, Pandora, Dido, Turnus, Florentina, Naso számkivetése, Thetis és Lieus vetekedése. Csupa görög és római nevek az egy Florentinát kivéve. Phaedra és Pandora, Didó és Turnus története ismeretesek eléggé, úgyszintén Naso számkivetése is. Florentina tartalma pedig nem egyéb, mint a Férfi Patronus és Asszony Patrona vitatkozása a férfi, illetve a nő elsőségéről, mihez a címzett Florentinának csak annyiban van köze, hogy ékes szóval lefesti az asszonyok szépségét; a darab végén pedig vígalomra hívja fel a férfiakat, kik a nőkről dicsérőleg nyilatkoztak. Thetis és Lieus, avagy a Víz és a Bor szintén az elsőségről vetekednek kilencz lapon át. Kicsinysége daczára fontos e darab azért, mert a keletkezés vagy leírás idejére datumot ad: »Iratott Lossontzon 1793 diebus Canicularibus.«

A könyvecskek első forgatása meglepett. Protestáns iskoladrámákról a mult évszázadnak végén egy irodalomtörténet sem tudott. Irtam Bayer úrnak, a régi színirodalom e jeles ismerőjének és ő köszönetre méltó készséggel tudósított, hogy e darabokról eddig semmi hír, hogy feltalálásuk valódi nyereség, mert a latin enemű színművek mellett magyar nyelven eddig kevés került felszínre.

Négy hosszú éve telt már el felfedezésemmek, de szorgos elfoglaltságom mindeddig megakadályozott abban, hogy kötelességemhez híven a színdarabokat az irodalomtörténetnek bemutassam. Most imé lerovom tartozásomat.

A hibásan¹ első könyvnek nevezett füzet a 98—251 lapokon három iskoladrámát tartalmaz.

Az első darab Phaedra, címlapja a következő:

LOSONCZONN PRODUKALT TRAGEDIA²

AZ FAEDRANAK SZOMORU TÖRTÉNETE,³ ANAK OKA S VÉGE.

Beszéllő Személyek.

Prologus	Nagyra vágyó
Thaeseus király	Bor-beteg
Hippolite, király Felesége	Szerelem betege
Hippolitus, kir. Fia	Siket ember
Faedra	Himlő helyes
Phillis. F. Frautzimere	Nagy husú leány
Fáma	Hideglelős
Négy Consiliarius	Iris
Kapitány	Morio
Három katona	Epilogus.
Diána	
Aesculapius	
Machaon	
Podalirus	
Bolond kevély	

¹ Hogy mért hibásan, meglátjuk később. Ezúttal szólok a könyvek külalakjáról. Táblájuk, ill. első levelök ódon divatú színes papírral borított. Hogy könyvkötő vagy kereskedő és nem diák kezéből kerültek ki e füzetkék, mutatja laikusnak is a vörös tintával befecskendezett síma körülvágás, könyvkötéshez értőnek pedig a szabályos összefűzés. A papíron az átvágás daczára kivethetnek a következő vízjegyeket: REGEST MIIL s itt-ott D-féle betű. Az egyik füzetnek második levelén, tehát a tulajdonképi könyvnek első lapján középen áll e felírás: 1° Könyv, legalján a jobb sarokban Jos. Totfalusý mp. 1 f =. A hátlap üres, a következőt pedig Phaedra szomorú történetének személyei foglalják el. A másik könyvnél a borítéklevelén (persze a belső lapon) legalul van: Jos. Totfalusi 1 f = s a tulajdonképi első lapon alul a jobb sarokban II-ik könyv. Maga a lap egészben Turnus tragédiájának címlapja gyanánt szerepel. Az 1 f = valamint a II-ik könyv le vannak húzva többszörösen. Mindkét könyvecskeben a címlap hátulján már megkezdí a darabot az első szereplő: Prologus. Minden lap számozott és vonalzott is, de csak így ¶. A felső kettős vonal közé vagy alább az egyesre jön a szereplő neve, az oldalt kettősbe pedig a versfők még pedig rim szerint, tehát párrimnél minden második sor első betűje stb. Egy kéz írása mindkét kötet, és pedig nagyon gyakorlott kézé, mely azonban a helyesírásban és főleg a mythologiai nevek leírásában nagyon sokszor következetlen.

² A »k« betű kivakarva.

³ A »te« szótag kimaradt.

Az első szereplő Prologus, ki jó metszetű alexandrinokban (1—40 sor) így szólítja meg az egybegyűlt közönséget:

»Urak Aszszonyságok szűzek szép termetek
Tisztességes hely ez a' hova jöttetek
Mert még ily királynét tám nem tiszteltetek
Annyival is inkább el nem temettetek — — —«

Azután röviden előadja Phaedrának a szűzies Hippolitus iránt való szerelmét, Hippolitus halálát,

»De ezzel nints vége a Tragediának
Mert bár nem kedvezett Theseus fiának
De kedvében lévén a Nagy Diánának
Diana s egy Borbély életre hozának.«

Megemlékezik az orvoshoz jövő betegekről, Phaedra haláláról, s végül, mi a színmű eredetére is fényt vet, így szól:

»Ezeket tanuljuk mi Deák versekben
Még is semmi zavart nem tett a szívekben
Most már elől adjuk magyar beszédekben
Mint mászor is most is igen tsekélyekben
Azért hát kegyesen kérünk halgassatok
Ne légyen rántzokkal komor az ortzátok
Igy illő tisztelet háramlik reátok
És mászsor többet fog tudni Poétátok.«

Prologus után Theseus lép fel, ki előbb (41—80) Phaedrához fordulva tájékoztatja magáról a közönséget és beszél az amazonok, cremioni vadkan, Perifeta, Procustes bojnyiknak s leghosszasabban a Minotaurusnak legyőzéséről kellőleg méltányolván Phaedra érdemét:

»Méltó hogy egy király el vegye társának«

majd Hippolitét (81—84) kéri:

»Ne légy hát ez okon az én ellenségem
Hogy Faedra lesz egyik Fele segítségem.«

Hippolite (85—96) elismeri Theseusnak iránta való szerelmét-méltányolja Phaedrának tett ígérését, azonban az országlás örök, lése nyugtalanítja. Theseus (97—100) megígéri, hogy Hippolitusra hagyja a trónt, mire Hippolitus (101—108) háláját fejezi ki, mert így »eloszlik szívének titkos kelevénye«. »Theseus — erre — Phaedrával kezét fog«, s holtig való hűséget ígér neki (109—116):

»Hogy egyéb nints hátra láthat kedves lélek
Hanem hogy te nékem, én tenéked éljek.«

Phaedra is (117—124) örömmel veszi a király kezét, a kiért elhagyta hazáját s vén apját:

»Csókold meg én tartom kedves két ortzámat
Én is meg tsókolom szerelmes mátkámat.«

Most Morio veszi át (125—130) a szót, kinek olyan Markalfféle gúnyolódó, hitetlenkedő szerepe van:

»Meg ály Papa ne hidj annak a Dámának
Mert ő majd más Legényt választ rudasának
— — — A Cretai Lányok felette tüzesek
Nézd tsak a szemei melyen szerelmesek
Ha te vadászni mégy egykor a mezőre
Addig majd más kakas ül fel az ültre.«

Theseus lehúztatja (131—132) s ráveret, de Morio (133—142) még sem akar hinni a lánynak, ki megszökik honából, mert:

»Soha szalonna nem lesz a kutyából.«

Itt minden utalás nélkül jelenet és színtér változás történik. Phaedra maga van s Phillis nevű szobalányát (143—146) így szólítja:

»Eredj Phillis frissen a király fiához
Mondjad ne sajnáljon le jönni Faedrához.«

Phillis mentében (153—4) németül monologizál:

»Gut, gut ich werde ihn höflich einveitieren.
Sie känen noch mit ihm genug karousieren.«

A hívásra (155—156) a herczeg mentegeti magát (157—158):

»Jaj de a' hajam sints jól fel frisérozva
Sem pedig a tsizmám nints ki stafirozva,«

hanem azért elmegy s mint jó fiú megcsókolja Phaedrát, ki ezt másra magyarázva így szól szinte megdöbbenő jóleséssel (160):

»Érdemetlen vagyok ilyen grátziára.«

Majd Hippolitus kérdésére (161—2), hogy mi a panasza, kiönti keservét (163—170):

»Csak remeteségben töltöm életemet.
Nints ki mulattatna a háznál engemet«

Hippolitus (171—174) közömbösen mentegeti apját, kinek sok az ellensége, mire Phaedra remélve válaszol:

»Semmi Hippolitus tsak mi itthon légyünk
— — — — —
Ha tetszik itt kívül egy sétálást tégyünk.«

Séta közben Phaedra (179—182) megvallja rejtett tüzét:

»Én a király fiját felette szeretem
Meg vidulok ha tsak nevét említhetem
És hogy életemet vele nem lelhetem
Kínomat magamban meg nem emészthetem.«

Hippolitus (183—186) a maga ártatlanságában naivul így válaszol:

»Én is a királynét betsülöm s tisztelem
Minden mulatságom ő benne meg lelem
Ezt a napot ugyan holtig meg szentelem
Mert ma jó ízűn fog esni az étellem;«

és míg Phaedra (187—194) tegnapi sírását emlegeti s magát Biblishez, Didóhoz hasonlítgatja, addig Hippolitus (195—198) hidegen leül pihenni, hogy aztán jobban essék a dolog. Phaedra (199—202) érzi, hogy nem értik, elfordul búsan:

»Mást beszél Bodóné midőn a bor ára
Kéretik nem hajt ő a' Phaedra szavára
De már nem álhatom fel teszem chartára
S magyarán meg mondván adom a szájára.«

Hippolitus azonban (203—204) már búcsúzik:

»Adjeu királyné magam komendálom
Szíves barátságot majd vissza szolgálom.«

Itt megszakad a jelenet s a következő sorokban (205—6) minden átmenet nélkül Phaedra levelet küld szobalányától Hippolituskájának. Morio látva Phillist a levéllel, ismét kész (207—208) egy csipős megjegyzéssel:

»Talám meg gyuladt a királyné pendele
Hogy ilyen sietős levele vitele.«

Phillis átadja (209—210) Hippolitusnak a levelet, melyet (211—272). Hippolitus a közönségnek felolvas s melytől az izzó szerelem sovargásának találó festését itt-ott el nem tagadhatjuk, noha néhány ma már ízlést sértő kifejezés is találkozik benne. Szebb részei egyébiránt beszéljenek helyettem:

»Ezt a titkot sem föld sem tenger nem tudja
A nap is ha mondja hogy tudja hazudja

— — — — —
Háromszor akartam veled beszélni
Háromszor szerelmem neked jelenteni
De szómat meg fogta a szemérmesség
S nyelvem meg kötötte a félelmetesség
Most már nem: szégyenlem neked meg fejteni
Mivel a szeretet nem tud szégyenleni
Két ortzád rósái égetnek engemet
Ezek buzdították fel bennem véretem
Bár nem akarnám is tégedet szeretlek
Bár távol vagy tőlem még is ölelgetlek
Nem vagyok én kurva ne hidd azt felőlem
Nem ugrattak még fel senkit is mellőlem.

Tejében van gyenge szerelem rosája
 Rád gyuladt fel első lángoló fáklyája
 Jupiter Európát midőn meg szerette
 Egy bika formába magát öltöztette
 Te ha bagoly formát vészel is képedre
 Nem bánom csak juttass engem szerelmedre
 Abban is látom én szemed ragyogványát
 Felette szemeid kettős szivárványát
 Hogy én ezt szeretem én nem vétek vele
 Mert engemet erre szép ortzád emele.
 Ha vasból vólna is szívemnek táblája
 Még is által járná két szemed szikrája.«

Ezután hívja magához éjszakára s vádolja a királyt, hogy Pirithous kedvesebb neki két feleségnél. Bűnös szándékát azzal mentegeti, hogy a mostohának az árvával semmi versége nincs. Különben is Jupiternek saját testvére a felesége. És ha megtudnák is — így védekezik tovább —:

»Szabad az Anyának a fiát szeretni
 A Fiúnak sem kel az Annyát meg vetni
 Úgy is ritka példa az a mostohákban
 Hogy gyönyörködjenek a szegény árvákban.«

Levelét így végzi:

»Nem vagyok királyné szeretődde lettem
 Tégedet ölelni kezem készítettem
 Oh kedves Angyalom emészt a fájdalom
 Piros két ortzádat míg körül nem nyalom
 Jőj hát ne mulatoz had félbe munkádat
 Szánd meg kinyai közt síró mostohádat.«

Hippolitus (273—278) eleinte tépelődik:

»El vész ha nem megyek élte virágában,«
 majd szeméremérzete fellázad s a »Frajczimert« elkergeti:

Te szajha loduly ki ilyen szette vette
 Az Aszszonyodat is hét ördög béliette.

Most fellép Fama, hogy szétvigye a legfrisebb hírt. Legelőször azonban magáról beszél:

»Én hír vagyok a föld Anyától születtem
 Szemmel füllel szájjal fel ékesíttettem
 Nem alszom mióta a' világra jöttem
 Mindent tudok látok mert így teremtettem
 — — — — —

A' meg esett dolgot szüntelen nagyítom
 A mi csak egy újnyi egy ölre tódítom
 — — — — —

Most Faedra királynét hordom minden felé
Mostoha fiába hogy szeretett belé — — « stb.

Ezután újólag átmenet nélkül egyszerre csak Phaedra beszél a királyhoz s bepanaszolja Hippolitust, hogy szégyent akart rajta tenni (301—306):

»Lator, Lator, Lator, Ejnye gonosz lélek.
Azt tudja, hogy kurva vagyok s abba élek
A' mostoha fiad rá jött az házamra

— — — — —
Ha a Frajtzimerem ottben nem lett volna
A' mostoha rajtam szégyent is tett volna.«

»Thaeseus elijed« a világ romlottságán (307—310) s Phillistől kérdi meg, igaz-e a dolog. Phillis persze Hippolitusra vall (311—314) és daczára Morió intésének (315—318) Theseus az égből mintegy oda cseppent tanácsosoknak elpanaszkodja (319—350) képzelt gyalázatát s felszólítja őket:

»Azért mit ítélték immár ti lássátok
Hogy pedig a dolgot jobban folytassátok
Őtet előtökbe vasban hozassátok
De végre halálra sententziázzátok.«

Jellemző a történeti érzék hiányára, hogy Hippolitust »vasba puska közt viszik« a tanácsosok elé, kik közül az első (351—378) erősen kifakad:

»Itt vagy te országunk meg háborítója
A szent házasságnak fajtalan rontója
Hová lett fejednek akkor kogitója — — «

azután hosszú erkölcsi prédikációt tart neki s végül nehogy a köznép a nagyok rossz példája után induljon »Három golyobissal« agyon lövetésre ítéli. A második tanácsos (379—406) sírva emlékezik a dologról, sajnálja Athenet s a halálos ítéletet meggondolandónak véli, mert Theseus már öreg s másik fia bajosan lesz. Más oldalról tekintve a dolgot — így csavarja tovább — a bűnnek bűnhödni kell és ha más nem, Jupiter bosszúja bizton eléri a bűnöst. Kétkulacsos ítélete tehát a következő:

És így hát mind egy lesz akár ki büntesse
Jupiter avagy mi a Tanáts fel vesse
Tisztit ezek szerint folytassa kövesse
Vagy meg kegyelmezzzen vagy agyon lövesse.

A harmadik tanácsos (407—434) nagy határozottsággal kéri a halálos büntetést, mert — itt felhossa Myrha és Biblis bűnös szerelmét —

»Ha mi engedjük is Hippolitust élni
 Bizonyommal mondom attól lehet félni
 Minket az Istenek meg fognak ítélni — —«

A negyedik tanácsos (435—466) ellent nem akar a többinek állni, de felhossa Acastusné és Peleus, Potifárné és József történetét intő például, hogy:

Az Aszszonyok sokszor buján szerettenek
 Még meg haragudtak ha meg vettetenek

— — — — —
 Meg lehet hogy Faedra ez Ifjat szerette
 Buja szerelmére ő maga készítette

— — — — —
 Nem kel hát sietni gyászos halálával
 Nem kel gondolni a Faedra haragjával
 Nézzük ha az Ifjú egy kis írásával
 Nam tudná magát menteni szavával.

A tanácsos jó helyen tapogatózik, de Theseus (467—470) haragosan ráförmed:

»A' mit kelmed beszél az tsupa semmisség
 Az én Feleségem tsupa szemérmesség
 Más, az, a Frajtzimer a factumon érte.
 Meg is esküdt rajta; lakoljon hát érte.«

Most jut szóhoz (471—510) az ártatlanul elítélt fiú. Bevezető sorai valóban megindítóak:

»Terjesztvén kezemet az Egek egére
 Esküszöm az erős Istennek nevére
 Soha nem készültem Faedra szerelmére
 Oh Egek ezé az ártatlanság bére!«

Elmondja azután a látogatásra hívatását, a sétát, a levelet, melynek eltépését erősen bánja. Tudja, hogy hiába beszél s oda fordul búcsúra anyjához (449—510), kinek hű szeretetét zokogva köszöni. Hippolite (511—530, ill. 550-ig) Niobehez hasonlítja magát s boldognak mondvá az anyákat, kik nem szültek, megátkozza születésének, asszonyynya lételének óráját; majd felsír az anyai kétségbeesés hangján:

»Nem hagylak nem hagylak téged ki végezni
 A királynál adig fogok esedezni
 Mig fíjam meg nem fog néked kegyelmezni
 Utolsó véremig foglak védelmezni.«

Beszél, könyörög ezután a királyhoz (531—550):

»Kérlek a magasság sok csillagaira
 Gyenge szerelmemnek édes tsókjaira

Éljen meg a lelked társad szavaira
Ne juttass halálom mérges órájira.»

De az nem hallgat rá s hidegen válaszol (551—554):

»A' mit el végeztünk annak meg kel lenni
A királynénak hát el lehet már menni.«

A négy tanácsos is hűségesen kontrárván (555—558) a királynak,
a büntetést végrehajtató jámbor német kapitány így mond senten-
tiát (559—566):

»Halli, halli mind a pissiletés fiák.
Én most meg mondani szomorú nad újság
Exempli gratias Hippolitus meg főtt
A ki most majd mindárt kolopissal meg hőtt
Mert tsúszik az Anád meleg tunnájába
A szoba leánod meg kapni szopába
No hát ne tsinálík kérek ily konosság
Három flinétával Herbey katonaság.«

Hippolitus még négy sorban (567—570) erkölcsi tanácsot oszt,
Hippolite felkiált (571—572):

»Már én minek élek — — — — —«

egy katona elküldi, hogy ne nézze fiának gyászos halálát, »ekkor
meg lövik« Hippolitust s a kápitány így referál a tanácsnak (Relatio
in Consilium):

»Schön aus, es hatt auf link Seit kommen, hatt
So geschossen gleich ich gefalt Teremtette.«

Most egyszerre Diánát (577—592) halljuk, ki mint a szűzesség
és vadászat istenasszonya kedveltjét Hippolitust, Aesculapiussal
fel akarja támasztatni. Aesculapius (593—600) mindent ígér s
legényeit Podalirust és Machaont patikába küldi:

»Ti a patikába azomba menyetek
Lebens essentiát fáinat végyetek.«

Azután megkeneti velök (601—602) a halottnak szemét, homlokát
és fülét, mire Hippolitus az orvosok egy-egy sornyi felkiáltásai
szerint (603—605) éledni kezd. Hippolite (606—612) újjong, Diáná-
nak örök áldozást fogad s kérdezőgeti fiát:

»Beszéld elől szóval gyászos haláloedat
És haláloed után lett állapotodat.«

Morio is előkerül hitetlenkedésével s gúnyolja Aesculapiust segédeivel
együtt:

»Hé könnyű ő kelmeknek kopaszt borotválni
Az élő Emberből elevent tsinálni.«

Hippolitus pedig anyja kérdésére válaszolva elmondja (615—630), hogy az Elysiumba, a boldog lelkek helyére jutott:

»Az öröm boldogság ottan véghetetlen,«

de látta a rettentő kínt és gyötrelmet is, azért óva inti az embereket:

»Míg időtök vagyon s míg fen ál éltetek

A halálról gyakran meg emlékezzetek.«

Ekkor Diána (631—642) szólítja meg Hippolitust, hogy, mivel haza élte veszélye nélkül nem mehet, majd ő felhővel betakarva Olaszországba viszi s ott Virbius nevet kell felvennie. Hogy pedig atyja idővel meg ne ismerje, szeplővel tarkázza meg arcát. Hippolitus belenyugszik (643—646), mert:

»Inkább kel hajtani egy Isten szavára

Mint az itt bűnhődő Atyára s Anyára.«

Itt félbenszakad a tulajdonképeni színmű s következik mintegy szünetközi időtöltésül Aesculapius szerepeltetése. Ad maiorem populis risum — jönnek a különféle betegek. Első a Bolond kevély (647—648 és újra 651—670), ki azt hiszi, hogy feje:

»Szoros qvartély már is bőv bõltességének«

s kinek Aesculapius (649—650 és 671—676) azt ajánlja, hogy ne fintorgassa orrát, nyakát ne tartsa fenn, a ruházkodást az erszényhez szabja s ne harapja tejfellel a kávé. Morio ítélete (677—678) más:

»Jobb volna baltával ki nyitni a fejét

Ha terhesé? meg kel nézni agyvelejét.«

Második a Nagyravágyó (679—694), ki magának — panasza szerint — aranyhegyeket ígért, holott nem követte a szép virtusokat és már oda jutott, hogy folyton képzelődik:

»Sokszor hívatatom én Vitz Ispányságra

Sokszor úgy képelem hogy Professorságra.«

Aesculapius receptje (695—702) a következő:

»Az orrod hegyén kel ki venni a véred

— — — — —

Ha ki telik tőled urak majma ne légy

A Fajin szarvasnak tagából kis részt végy

Száz forintot el végy ha véle kínálnak

Tanító is légy ha arra aplicálnak.

A harmadik, a Bor beteg (703, 705—712, 715—724, 729—732 és 735) gyomor- és fejfájásról panaszkodik. Aesculapius eltalálja (704, 713—714, 725) az okát és Podalirussal orvosság gyanánt tisztavízcspepeket adat be (726—728, 733—734, 736—742) a betegnek nem kis rémületére. A receptje is nagyon vízízű:

»Nap közben kel tiszta vizet köppentened
Délben pedig vizes bort kel hörpentened
A sert mindenkoron igynya jól meg lehet
Az etzetes neked nagy károkat tehet.«

Negyediknek, a Szerelem betegének (743—750, 753—754) ezt ajánlja Aesculapius, illetve Machaon (751—752, ill. 755—764):

»A Jányokat úgy nézd mint egy darab fákat
A Fonóba ne járd sőt tanuld az ákat
Ha rád katsint a Jánj köpj annak szemébe
Ha mosolyog reád súg egyet fülébe.«

Ötödik a Siket ember, kinek a Doctorral vagyis Aesculapiussal, Podalirussal és Machaonnal (765—792) a következő tréfás párbeszéde van:

S i k e t E m b e r.

»Doctor Uram nekem mind a két fülem zúg
Ha Ló jön sem hallom míg tsak farba nem rúg.

D o c t o r.

Igy siket vóltálé már gyermekkorodban
Siket. Onodba mért mennék nints Doctor Onodban
Doc. Úgy siketültél meg azután sokára?
Siket. Sokára kérem ne halaszsa sokára
Mach. Mi baj érte füled vagy mi veszedelem
Siket. Telem jó volt tavasz de mit tsinált velem
Mach. Talám hallottál sok puska ropogását
Siket. Pogását, tsak egyszer küldtek még pogását
Podal. Valami a füled dobját nem sértette
Siket. Szú ette, nints eszed, inkább tetű ette
Podal. Nehéz a siketet igen orvosolni
Siket. Borsolni nem hagyom kendnek be borsolni
Mach. Olykor olykor Siket füleid nem dombolt
Siket. Drombólt hogy véled hogy fül valaha drombólt
Mach. Ez a siket Ember tsak olyan bolondos
Siket. Rongyos, mert az Atyám nem igen volt gondos
Podal. Halgas tsak majd adok néked recipéket
Siket. Czipéket hogy varnál a fülnek Czipéket
Aesc. Már nem hal fülbe töltsél orvosságot
Siket. Meg rágod; de fülem bizony te nem rágod
Podal. Ej bolond tsak vagy két tseppet töltök bele
Siket. Bene bene tsak hogy ne töltsd igen tele
Már úgy tetszik fogok egy kitsint hallani
Mind a két fülem kezd tsengeni bongani
Mit kíván az Uram tessék meg mondani.

A e s c u l a p i u s.

Mi barátom ingyen szoktunk gyógyítani.«

A következő beteg a Himlő helyes. Elmondja, mily szép volt egykoron s mivé lett (793—812):

»Nékem Aesculapi voltak szép ortzáim
Periumi márványt mutató pofáim

— — — — —
Voltam a Leányzók egy gyönyörűsége

— — — — —
Már most mindeneknek lettem nevetsége.«

Aesculapius (813—820) kenőcsöt ad neki és inti, hogy ne keresse a külső ékességet, hanem »a Virtusbol a ditsősséget«.

Hetedik és utolsó előtti a Nevedékeny Leány, ki a címclapon mint Nagy húsú szerepel és a ki (820—824, 828, 833—836) arról panaszkodik, hogy mellén két nagy daganatja nőtt, melyek tapogatásába maga is elhűl. Aesculapius (825—827, 829—832) tréfásan válaszol:

»Tapogatód, bizony más is tapogatja
Azért nő Kriskának ám a daganatja
Sok Doctor Curálya talám morisgatja«

— — — — —
A lány mentegetődzik, hogy ő nem olyan szemtelen,

»De némelyik Doctor olyan Istentelen
Vagy hívatom vagy nem hozzám jár szüntelen.«

Aesculapius ezután a nyolczadik beteghez, a Hideg lelőshöz fordul (837—838), kit alighanem valami rosszabb tanuló képviselt, mert keserves panaszára (839—848) így kérdezi (849):

»Talám a letzkétől fáj neked a hasad,«

s midőn a beteg búsan felel (850):

»Sokszor az ütlektől a Nadrág is hasad,«

Aesculapius (851—856) ilyen recipékkel s regulákkal látja el:

»Két font hájjal kend meg az oskola falát
A kutya meg eszi így azonnal ha lát
Reggel estve mezőn tanuly nagy fel szóval
Tanítódnak hazudj meszsziire hatóval.«

E hosszas kitérés után (857—880) ismét Phaedra lép előnkbe, kit háborgó, büntudatos lelke nem hagy nyugodni. Megátkozza az emlőt, mely táplálta és a pokol fenekére kívánja magát:

»Az én bűneimnek nintsen sohol mássa
Nints Isten az Egben ki ezt meg botsássa.«

Phillis is ott monologizál (881—888) körülötte, majd asszonyához fordul (889—904) s vigasztalja, inti, hogy kérje meg a »felette

kegyelmes» Jupitert, hátha megbocsátaná bűnét, de Phaedra elutasítja (905—916):

»Nagyob az én bűnöm mint meg botsáttatnék
Bár tsak egy heverő kötelet kaphatnék, —«

végül átokkal űzi el magától, mint a ki hite mondásával halálba dönté Hippolitust. Theseus (917—920) megdöbbenve kérdi nejét, mi lelte s ekkor Phaedra (921—924) rövid és hatásos vallomást tesz bűnéről:

»Jaj nagyot vétettem fiad megölettem
Ötet én szerettem, őtet én készítettem
Haragra gerjedtem hogy megvetttettem
Bűnre vetemedtem őt agyon lövettem.«

Theseus fájdalmában, meglepetésében nem bír szóhoz jutni s helyette Morio (925—928) kiáltja feléje diadalmasan:

»Lám megmontam kurva lész a Feleséged,
Mégis igaz szómért érzem keménységed
Montam, hogy a mely Jány szökik hazájából
Nem sok jó lész abból a kutya fájából.«

Phaedra ezalatt úgy látszik kötélre kapott s gyorsan végez magával. Végső szava (929—930):

»Már én minek élek magam felakasztom
S buja életemnek végét így szakasztom.«

Fama asszony rögtön előáll (931—934), hogy a friss újsággal kedveskedjék:

»Édes Komám Aszszony vége van Phaedrának
Kész hóhérja leve ő maga magának
Bűnös lelke még ben kínlódik testében
Édes Komám Aszszony nézzék hevenyében.«

Iris is megérkezik, hogy a haldokló Phaedra lelkét a megillető helyre, a pokolba vigye (935—962) s nem mulasztja el, hogy magát az elején be ne mutassa s végül ne ajánlja:

»De az ő életét ti ne kövessétek
Mert így kel meghalni bizonyal hidjétek.«

A színdarabot Epilogus (963—1022) zárja be, kinek hatvan sorra nyúló mondókájára világot vet a kezdő négy sor:

»Meg holt a szép Phaedra ím eltemettétek
Képibe köszönnyük hogy meg tiszteltétek
De már halva mire tanít megértsetek
Hogy a temetését el ne felejtsetek.«

Itt azután inti a házassokat: a férfit, hogy ne a »külső szépség kincseit«, hanem »a gyémánt virtust« nézze; a nőt, hogy esküjéhez

hű legyen; a mostohákat, hogy az árvát tisztán szeressék; a szűzeket, hogy tisztán éljenek s tűzők ellen Istenhez forduljanak. Felhossa Lucretia, Xenocrates, choldighami apácák és József példáját. Ki pedig már elesett, Jézusban bízzék stb. A végszó a közönséghez:

»Valamint kedves volt nálunk személyetek
Minket tanulókat szint úgy szeresetek.«

A második iskoladráma: Pandorának Historiája már Patakon került színre. Czímlapja:

PATAKONN PRODUCALTATOTT TRAGEDIÁ¹

PÁNDORÁNAK HISTORIÁJA SÁROSINAK TÖRTÉNETE.

Jádszó-Személylek.

Prologus	Themis
Epimetheus	Aesculapius
Prometheus	Nagyra vágyodásnak betege.
Pallás	Részeseg Ember
Sárosi	Podalirus
Hebe	Machaon
Mercurius	Szerelem betege
Jupiter	Lots fets Ember
Clotho	Fél szemű
Lachesis	Aszszony kinek fia meg holt.
Atropos	Hyacinthus
Vulcanus	Vad-musa.
Pandora	Morio.
10. Geniusok	Epilogus.
Astrea	

A darabot szintén Prologus (1—8) nyitja meg, de a helyett hogy — mint szokása — szólna a színmű tárgyaról, felkiált:

Mitsoda nagy roppant felgyűlt sokaságot
Látok én? szemlélni jöttetek újságot?
Ha úgy van indítunk egy kis mulatságot
Űzzük ki Testünkből Téli lankadságot!

Azután csendet kér és igéri, hogy, ha az állást megünják, táncz is lesz, majd hegedültet. Prologus után egyszerre Prometheusnál vagyunk, kihez Epimetheus (8—9 és 13—20) köszönt be, mert meghallotta, hogy bátyja sárból embert készített. Prometheus (11—12 és 21—24) bemutatja művét, de sajnálja, hogy az »emberi ízekbe« »életet s érzékenységeket« önteni nem képes. Epimetheus

¹ A »k« betű az eredetiben kivakarva.

(25—30) szinte megdöbben a »szép Legénykétől« és attól tart, hogy nem lesz jó belőle. Prometheus (31—40) felel érte, hogy nála nem éri sérelem, aztán az égre sóhajt:

»Oh Istenek e sár művet né bántsátok
Ne érje ezt, véle engem is az átok.«

Beszéde közben Pallast látja jönni, kit »teste járásáról« felismer. Pallas (41—45) bemutatja magát, elmondja hogy ő oszt bölcseséget s adott Prometheusnak is, majd azt kérdezi:

»De valyon mit akarsz ez tsinos léplekkel«

Prometheus:

»Egy Embert készítek; s be fedem ezekkel«

Pallas inti, ne tréfáljon, hiszen úgy sem tudja lélekkel felruházni. Prometheus (49—52) megvallja tehetetlenségét és kéri Pallast, adjon művébe életet. Pallas (53—60) azt feleli, hogy lelket csak Jupiter teremthet, de bölcseséggel és sok más ajándékkal majd megáldja művét. Különben azt is megígéri, hogy felviszi Prometheuszt az égbe, a hol, a miben tud. segítségére lesz. Prometheus (65—68) ráadja fejét e nagy vállalkozásra s addig, míg visszajön, művét Epimetheus lelkér eköti. Epimetheus (69—72) a megbízást elvállalja s egyúttal kéri testvérét, izenje meg, ha Istenné válnék. Ha pedig bátyja pokolba jutna vakmerőségéért, az esetben Pallastól vár tudósítást. Hogy elmentek, Epimetheus magában (73—104) mérleget. Pallas Prometheus tettének lehető következményeit s oda jut, hogy Jupiternek, a ki minden lehető módon igyekszik szaporítani az emberi nemet — itt felhossa Danaét, Európát és Lédát — nem igen tetszik ez a másfajta szaporítás:

»Bizony ha Jupiter meg tudja mérgebe.
Egy rosdás ménykövet tsap az ő fejébe«

Alig végzi magánbeszédét az öcsös, Prometheus (105) már az égből lerobbanva így kiált:

»Félre! félre! a' szép nap tüzet loptam el.«

Sárosi — ezt a nevet kapja az újdongyúrt ember — rögtön prüszkölni kezd s Prometheus (106—108) prositot kíván megéledt művének, mely megmozdul és lábra kel. Epimetheus (109—112) fülön csipi Sárosit:

»Botsás tsak egy hangot ha lehet barátom
Mert adig füledet én el nem botsátom.«

Sárosi (113—116) csakugyan megszólal:

»Ki vagyok magamat nem tudom hol vettem
Miképen kiáltok és miképen lettem
De kik seregletek itt enyin mellettem
És ti ki népei vagytok környülöttem.«

Prometheus és Epimetheus (117—124) felváltva iparkodnak felvilágosításán, de »A tserép Caputban még gyenge az elme« és Prometheus elvezeti.

A következő jelenet már az égben játszik. Hebe (125—127) kérdi Mercuriustól, merre van Jupiter. Mercur (128) nem tud róla, de imé jön maga az istenek atyja. Bősz haragjában (129—144) mennykővel fenyegeti a gonosz embereket s Mercuriusnak megparancsolja, hogy hívja elő a Párkákat, mert:

»Többet már nem fonnak többet nem dolgoznak
Pászma olvasásba már nem fáradoznak
Az edig font tzérnák mind el szakadoznak
Most élő emberek mind meg haláloznak.«

Hebe (145—148) kérdezi az elbúsulás okát s nektárral kínálja, ha csendesíthetné. Jupiternek (149—150) azonban nektár sem kell most, mert noha szomjat olt, »Le nem tsillapítja de a boszszúságot«. Mercurius (151—152) e közben már jön a három asszonyssággal s Jupiter (153—156) elmondja szándékát a Párkáknak. Clotho (157—160) rettenetes dolognak találja a parancsot, mire Jupiter (161—180) elő sorolja, milyen gonoszok az emberek:

»A széles világot mind körül járkáltam
Annak minden szegit lyukát meg vizgáltam
A Lakosokat mind gonoszban találtam
Nints az Isteneknek semmi betsületi
— — — — —
Nőttön nő a hiba a bűn szaporodik
— — — — —

Fordulék Licaon király udvarába
Ember húst pergelnek ebbe a konyhába.«

Esküszik a Styxre, hogy pestist küld a földre és Lachesistől kéri a fonalat, de Lachesis könyörög (181—194), változtassa meg szándékát, inkább ő majd nyomort okozó csomókat köt fonalán vagy szomorú napokat előidéző fekete festékbe mártja. Jupiter (195—196) nem enged. Clotho (197—202) már csak azért esd, hogy a gúzsaján levő kevés szösz engedje lesodrani, de Atropos (203—204) közbeszól:

»Nem lehet e dolgot már elfordítani
Meg ál a mit szokott Jupiter mondani.«

Lachesis tehát (205—206) motorláját nyitja, Jupiter (207) parancsol Atroposnak s ennek szavaival (208—219) meg kezdődik a szörnyű munka:

»Nyíljatok meg sírok kripták meg nyíljatok
Temetőre Vének s Ifjak tóduljatok
Férfiak, rósaszín szűzek mozduljatok
Sort fogott a nem várt halál ti rajtatok.«

Jupiter azonban (220—231) csakhamar megelégteli a pusztulást:

»Tartok tőle hogy ha mind sirba szállítom
Azzal tsak a Plutó népit szaporítom«

s Mercurnak parancsot ad, hogy a megholtak lelkeit költöztesse nyúgodalomba. Mercurius (232) eltűnik s jó Pallas (233—234), ki azt hiszi, hogy Jupiter Prometheusnak félrevezetéséért haragszik, de Jupiter (235) nem is tud a dologról. Pallas erre (236—244) megvallja, hogy ő kedvelvén Prometheus felemelte az égbe, de az visszaélt bizalmával, mert a nap égő szekerénél botját megnyújtotta s azzal a földre leszaladt. Jupiter (245—248) közbevág:

Ez hát oka hogy a napfény setétedik

De hát ez a tolvaj mire törekedik.

Pallas most (249—256) elmondja, hogy:

»A Japet bölts Fia Jupiter trutzára
És minden Istennek méltó boszújára
A Sarat kinyomja Emberi formára
Lopott égi tűzzel állítja lábára.«

Jupiter (257—260) meg akarja mutatni, hogy ő az ég és föld ura s Mercuriussal Vulcanust hívatja, ki rögtön meg is jelen (262—264) munkás ruhájában. Jupiter megparancsolja (265—268) neki, hogy vasból vagy sárból »mennél hamaréb« kalapáljon »egy gyönyörű Aszonyt«. Vulcanus válasza (269—276):

»Még az sem tréfa ám hogy Aszonyt dolgozzam

Sok idő kel ára hogy azt ki majmozzam

De tsak ugyan mihelyt műhelyembe hágok
A' híréért egyet majd remekbe vágok.«

Itt a nélkül, hogy említve volna Vulcanus elmenetele, visszajövése, a kovácsok istenének jelentése előtt (277—278) laconice áll e szó: »meg van«. Jupiter (279—280) az asszonyt magához hívja, megáldja s Pandora nevet ad neki, mit az (281—282) megköszön. Aztán Pallast szólítja fel az ég ura (283—284):

»Önts szívébe Pallás igaz böltsességet
Az el hitetésre való tehetséget.«

Pallas (285—288) megteszi és Jupiter elküldi Pandorát (289—300) »tele pixissel« és ily szókkal:

»Menj el Scithianak fagyos vidékére
Ottan fogsz akadni Japes nemzetére

Ezt az ajándékot vid kísértésére

Nyavalyák zárattak ez kis Skatulykába

Reménység fél holtan fekszik az allyába.»

Pandora (301—307) szabadkozik, hogy adja át, mikor őt nem ismerik s a helyet sem tudja, hova vigye, de a következő perczben már Prometheussal beszél (309—312). Prometheus (313—314) újra embert szabdal s Pandora át adná neki (315—316) »a piksist«, de Prometheus (317—320) nem veszi el, mert sáros a keze s kéri Pandorát, nyissa fel ő maga:

»Ved fel a' fedelét mert én nem illetem
Nem tudom mi adig meg se köszönhetem.«

Pandora (321—322) húzódozik és Prometheus (323—324) észreveszi a csalárdságot:

»Aspisi szemeim be látnak mellyekben
Furt tőlem: másokat meg tsalatsz könnyekben«

Pandora (325—328) durvának, gyanakodónak nevezi Prometheust és tőle Epimetheushoz fordul (329—332), kit csakugyan lépre visz s a pixisből a sok »madár pestis« kiszáll (333—344). Mig Epimetheus megcsalatásán síránkodik s a leányt és tolvaj bátyját átkozza, megjelenik Mercurius (345—352), hogy Prometheust megkötözzze és a Caucasushoz lánczolja. Epimetheus ezzel nem is törődik, csak arra kéri (353—356) Mercurt, mondja meg, mit jelent a sok elszállt madár. Mercurius megmagyarázza, a mit már fentebb Epimetheus is tudott s hozzá teszi, hogy mindennek oka Prometheus, mert embert formált s égi tüzet lopott. Aztán megy, hogy »kínja helyét« megmutassa rabjának. Epimetheus (369—384) búsul, de nem bátyján, hanem azon, hogy az emberek most majd őt tartják minden baj okának s bújdokolni készül.

A következő jelenet ismét az égben játszódik. Jupiter (385—392) Mercurt szólítja, hogy hívja elő a Geniusokat, kikkel a romlott embereket akarja megjavítani. A Geniusok megjelennek és párrímes adonisi strophákban (393—400) dicsőítik Jupitert:

»Jupiter földet s az Eget ki bírod
Menykövel fénylik kinek a' job karod
Királyi páltzád kezeden van balról
Ékes is attúl stb.«

Az ég ura Pallast hívja fel, hogy adja tudtára a Geniusoknak, »mi légyen az Istennek tetszése« (401—402). Pallas (402—420) megjelöli az egyes geniusoknak szerepkörét s mindnyájukra ráparancsol, hogy szedjék rendbe a világot. Itt következnek aztán a geniusok hosszas elmélkedései. Először szól a Kegyesség Geniusa (421—460): a gonosz emberek és papok színes voltáról, azután az Igazságé (461—484) az igaz bírák és emberek kevés számáról. A Mértékletesség Geniusa (485—516) a Fabiusokat, Fabriciusokat,

Curtiusokat és Lentulusokat emlegeti, kik babon, répán, sós kenyéren, lencsén éltek, most pedig:

»Sok a Compania hol bőven boroznak
Bachusnak, Ceresnek, Venusnak áldoznak.«

A Szűzesség Geniusa (517—552) a mai kor romlottságát festi és felhozakodik Peleus, Hippolitus, Bellerophon, Lucretia példáival. A Böltességé is (553—588) panaszkodik, hogy mindenki bölcsnek tartja magát s felemlíti a magát dicsérő Astidamást. Az Emberség Geniusa (589—616) szerint az emberek:

»Nem férnek bőrökben; ennek szép példája
A' magát fel fúvó Esopus békája.«

Icarus is csak későn ismerte be elbizakodottságát. Az adakozás Geniusa után (617—628):

»Számos a Sugori sok a Törvény Lélek
Az aranyos Gangest merítet ki vélek«

a Békességtűrésé beszél (629—644):

»Kevés tanítványra Seneca akadna.«

Az Irgalmasság Geniusa (645—664) Lycaont hozza fel, de szerinte vannak számosan:

»Most is, kik Farkas bőrt méltán hordanának,«

aztán így folytatja:

»A' Perpátra Szomszéd támad szomszédjára
A' durva Atyafi az Attyafiára
A' dérdur Feleség javal az Urára
Amaz ere, amaz fenekedik ára«

Végül az Egyesség Geniusa (665—684) szól az emberi szív kitanulhatatlanságáról és Momussal sajnálja, hogy nincs ablak az emberi keblen, majd a sok rossz barátról tesz említést.

Ezek után Astrea (685—700), ki ott hagyta szintén a földet, kéri az »apró isteneket«, hogy menjenek és orvosolják, »a nagy veszettséget«. Aztán Jupiterhez fordul, hogy engesztelődjék és Themishez, hogy szálljon le vele újra. Themis (701—712), bár nincs követője már, mert csak a rossz prokátorok maradtak meg, ráadja fejét a szent fáradságra, ha Jupiter is irgalmas lesz és a pestist megszünteti. Jupiter (713—716) megenged a nyájas kérésre és Hébével (717—720) nektárt köszöntet rájuk. Jupiter ezután (721—727) újólág Mercurt bizza meg azzal, hogy menjen Phoebushoz, illetve fiához Aesculapiushoz s ennek segédeihez Machaonhoz és Podalirushoz, készítsenek szereket és gyógyítsák a betegeket. Mercurius (728) elmegy s miután ismét felhangzik a geniusok adonisi strophás indulója (729—735), megjelenik Aesculapius és felhívja a betegeket, hogy hozzá jőjjenek (736—739). Es előáll

itt is, mint Phaedraban, először a Nagyrovagyó (740—763), még bővebben beszélve, mint előbb (16 : 28). A recept ugyanaz, csak hogy itt Aesculapius helyett Machaon mondja el a felét (764—773). Aesculapiusnak első kérdése a Részeghez, illetőleg Bor beteghez (773—776) s annak első válasza (777—785) más és bővebb, de már a második kérdés (786—787) és a válasz (788—797) egy és ugyanaz. Podalirus beszéde marad (799—801), de a részegé (802—810) négy sorról kilenczre bővül. A végén Podalirus is másit (811—817) egy kissé. A Szerelem betege is meg bővíti (818—837) nyolcz soros panaszát húszra. Aesculapius válasza (838—839) marad, de már a Szerelmes felelete (840—845) kettőről hatra, Machaoné (846—859) tízről tizennégyre bővül. A Siket helyett új alak mulattat: a Lots fets Ember (860—863):

»Meg dagatt a nyelvem nézzék kigyelmetek

— — — — —
Alig fordul a szám alig beszélhetek

Noha én lotsogni másképp sem szeretek.«

Machaon (864—875) kivetteti a nyelvét s felkiált:

»Jaj de útálatos rágja meg a féreg

Egészlen el fojtá a fekete méreg

Olyam tsuda mint a Csizmadia kéreg.«

Az orvosság sem mindennapi:

»Egy éles rás póval meg kel simítani

S egy hegyes vas szeggel ki kel lyukasztani

— — — — —
Tíz nap nem szabad lesz ezután szóllani.«

A Lots-fets megijed a tíz naptól, de az orvosságtól is; gyengébb szert kér (876—879). Machaon (880—882 és 888—891) nem ijesztgeti tovább:

»Vesd ki a Válladra fél singes nyelvedet

Majd enyhítem egy két tseppel sérelmedet.«

aztán elindítja sebes kerekét és a Lots-fets olyan formán madárnyelveskedik, mint Jókai Mór az Egész az északi polusig cz. művében (892—898):

»Barbara, Cergere Dirgira, Forgora, Gurgura Körgő

Largara, Mergere, Nirgira, Porgora, Rurgura Sörgő

Targara Xergere, Zirgira Jorgora, Vurgura Zörgő

Jól forog a nyelvem ugyé Pajtás Peti

Mikor Doctor Uram borral kenegeti

A meg gyógyításnak árrát eb fizeti

Dítséreteteket nyelvem ki hirdeti.«

Machaonnak (899—902) kell ráíjeszteni utoljára, hogy, ha még egyszer baj lesz, kívágnák a nyelvét. Utána Fél-szemű következik a Phaedrabeli Himlőhelyes helyett (903—914), ki egy szál kardra menve elveszté egyik szemét. Podalirus (915—916) megkeni, hogy lásson s egyúttal jó tanácsokat is ad neki (919—922). A betegek sorát egy »Asszony, kinek fia megholt« zárja be. Keservesen panaszkodik, hogy, noha mint Niobe nem kevélykedett, mégis elvette a halál az ő egyetlen egyét (923—934). Aesculapius (935—942) a holtat éléhozatja, legényeivel (943—947) megkeneti s a fiú felébred. Az asszony örül (948—954) és a tulvilágra épen olyan kíváncsi, mint Phaedraban Hippolite. Hyacinthus is, a megéledett fiú épen úgy beszél itt (955—970), miként fentebb Hippolitus. Ezután Aesculapius (971—974) nem gyógyít tovább, mert már este van.

Az Epilogus előtt, a mint látszik, csupa mulatságból a Vad Musa lép színre, ki ékes rímekkel imígy »versifikál« (975—1002):

Mondják hogy sok arany volt Americába
Cifra szár, tsutora kel tajték Pipába
Minek meleg bunda a meleg szobába
Sok hartsát és vizát fognak a Dunába

és így tovább, főleg a végén póriasan. Morio is kedves személy, mert újra megjelenik egy egészen népies ízű dallal (1003—1006):

»Fel akarnék házasodni, De nem tudok kit el venni
Eb a lábú nagy Lányai, nem akarnak hozzám jönni
Már a Kriskát meg kérettem, De tőle kosarat nyertem
Nints kurási nints parúgel, Jó Kriska te úgy fogyol el.«

Megszólal végre a Epilogus is (1007—1014):

»Vége van mindennek már el oszlojatok
Nem kívánjuk hogy ti nekünk tapsoljatok
Sőt hogy békességes tőrèssel voltatok
Köszönyük tsak rólunk rosszszul ne szóljatok.
Ha volt valakinek valami vétsége
Meg engedheti a nézők szívessége
A kiknek ha itten volt gyönyörúsége
A Fáradságunknak kívánt vége, Vége.«

A harmadik darabot már ismét Losonczon adták elő. Czimlapja:

LOSONCZONN PRODUCÁLT TRAGEDIÁ¹

DIDONAK ENEAS MIATT LETT SZOMORÚ TÖRTÉNETE.

Beszéllő Személyek.

Prologus.
Dido.

Jupiter
Mercurius

¹ A »k« betű kivakarva.

Nánika, a Dido östtse	Cloanthus Eneas Vitéze.
Juno.	Eneas.
Venus.	Barcae. a Dajka
Fama. hir.	Iris
Járbás király	Epilogus
Satyra	

Prologus (1—20) megszólítván a közönséget:

»Tekintetre méltó Tiszteletes Népek
 Urak Aszszonyaságok szűzek százszor szépek
 A' szívet a' szemet meg ragasztó lépek«

röviden útal a darab meséjére, melyet el szándékoznak mondani, ha figyelmetességet nyernek,

»A' mely eránt már is nyertünk reménységet
 Érezvén mászor is ezen szívességet.«

A valódi szereplők közül először is a hősnő, Didó lép előnkbe Nánival, kit hexameterekben (21—39) tudósít az idegen vendég, a trójai vezér iránt érzett vonzalmáról. Aeneassal, ha fogadása nem tiltaná, ha a páros szép élet előtte már unalmas nem volna, kész lenne magát Didó próbára kitenni, de végül esküdözik:

»Engem elébb élvén e föld üregébe temessen
 Avagy ménykövel Jupiter pokol öblibe sujtson
 Mintsem szűz koszorúm meg bántsam s földre tapadjam.«

Náni (40—69) középrímű distichonnal felel vissza:

»Angyalom egy Néném örömet érted ma le tenném
 Életemet; hát már így leszel árva madár«

Vigasztalja, hogy enyhüljön bánata; kár lenne szép koszorújának porba dűlni egy holtért, ki rá keveset ügyel már. Ha Járbást elutasítá is, ne űzze el Aeneast, kit — úgy látszik — a Fatom hajtott ide. Üssön vendégséget, hajóépítés és rossz idő ürügye alatt tartsa vissza a trójai népet, mely a tyrusival nagygyá fogja tenni a várost.

A következő sorokban (70—73) Satyra beszél, kinek szerepe ugyanaz, a mi az előbbi két színműben Morióé volt: jó magyaros izű közmondásokkal felvillanyozni a közönséget. Ime közbeszólása a maga egészében:

»Aeneáska lenni szeretnék most én is
 Meg nyalja ám a sót a ketske ha vén is
 Csak Papot Barátot magam vőfély leszek
 De eléb e platzon egy fordulást tészek.«

Juno (74—89) látva Didó vergődését eleinte kissé gúnyosan:

»Már ez deli dolog ugyan tsak prédára
 Kaptatok kerülvén Dido szegény pára
 Két tsalárd Istennek megfogó horgára«,

majd később engesztelő hangon szólítja meg Venust, hogy béküljenek ki. Didót vegye el Aeneas s ő a tyrusiakat jegyben adja néki.

Venus (90—105) rimes adonisi szakban fejezi ki megelégedését s egyúttal kétségét is a dologról, mert Jupiter azt nem akarja s kéri Júnót, vegye rá férjét:

»Hogy ezen két Nemzetet egyesítstse
És örömmel fényes egét derítse
Engedek Juno te kegyes szavadnak
S helyt adok annak.«

Juno büszkén válaszol (106—125):

»Én gondom a meg lásd hogy e dolog jóra
Ütki, tsak egészen bizzad azt Junora«

s azzal elmondja tervét. A holnapi vadászatot jeges záport bocsát reájok. Didó Aeneással egy barlangban össze fog találkozni, a hol, midőn szárítkoznak, ő is megjelen, és ha már Venus sem tör ellenek:

»Általam úgy lesznek rendelve mindenek
E' két szerelmesek hogy öszve keljenek.«

A következő szereplő, a Hír (126—151) már a dolog megtörténtéről értesít. Először azonban elmondja 13 sorban, ki ő s milyen a természete.

»Szent anyit hazudok valaményiszer ejtek igaz szót«

aztán szól a jeles újságról, de nem hexameterben, mint előbb, hanem alexandrinban, melyet a gúnyhoz illőbbnek talál:

»Egy furtsa Gavallér jött a' minapába
Trojából Carthágo híres városába
Kinek nintsen párja egész Libiába
Belé is szeretett Dido valójába
Vadászni mentek ki ma is a berkekbe
De a' szélvész miatt igyekezetekbe
Nem bődögulhatván ketten egy rejtekbe
Mulatnak; ki tudja mi van a szívekbe»,

végül Járbáshoz siet.

Járbás a dolgot megtudván gyors menetű dactylusi sorokban (152—179) panaszkodik Jupiternek a rajta esett csúfságról s a jövevény szerencséjéről, kinek Latium nem jut már eszébe:

Mert vagyon élte világ közepében
Most is ölelgeti karja Galambját
Csók özönével is öntözi rabját.«

azután felsóhajt:

Áldozom én teneked! de mi haszna
Az! hogy elődbe jövék ma panaszsra.«

Satyra itt is bekukkan, hogy egy gúnyos megjegyzést kockáztasson (180—181):

»A' hír harang Jarbást hogy be kolompozta
Az ő tsendes szívét mely haragba hozta«

Jupiter (182—200) megindulva Jarbás kérésén, gördülékeny hexameterben (a diaeresis helyén két vonással) ad parancsot Mercuriusnak:

»Postám ály elől egybe »Ved szárnyas kalapotskád
Szárnyas strimflidet öltsd fel »Légyen páltza kezedbe
Úlj a' szél szekerére »Nyargalván vigyed ez hírt
Eneus Generálnak — — — — —
— — — — —
Loduljon s ne henyéljen »Immár semmi fejében
Szálljon pontba hajókra »Mennyen Romai földre

* * *

Ezzel eregy szaporán; kereken szavamat neki mond meg.«

Mercurius (201—212) a később Himfy által elhíresült 15-ös verssorokkal adja tudtára Aeneasnak Jupiter üzenetét:

»Háti itt kellé Eneasnak szerelmek közt tölteni
A' szép időt; s a Dámának szép várost építeni«

s inti, hogy, ha már ő megveti is jövődő boldogságát, tekintsen Ascaniusra, kinek számára »tartatik Róma vára.« Most azt várnók, hogy Aeneas felel az égi küldött szavaira, de a hős elnémul, hallgat (obmutuit amens Verg.) s helyette Vitéz Cloanthus lép elő beszélni (213—236), ki mintegy szemlélve Aeneas megütődését, zavarát és későbbi cselekvését, alexandrinokban így tudósít bennünket:

Bezzeg meg szeppent most a Trója Vezére

— — — — —
Fel nem tudja magát ez egybe találni
Mint keljen jó módal Didótól meg válni.
— — — — —

Mnestheus Sergestus vitézit hívatja
Hát titkon magához s mi az akarátja
Ezeknek titkosan ki nyilatkoztatja
— — — — —

Mindjárt a hajókat meg fodoztassátok

— — — — —
Dido királynétől ki szököm hozzátok
El evezünk innen bár huljon az átok.«

A következő pillanatban már Didó szól (237—262) Aeneas-hoz, ki honnan-honnan nem, de tudja, hogy kedvese szökni akar:

»Hát ily szörnyű gonoszt forralé ellenem
 Szíved hogy szőkevény módra hitetlenen
 El hágy — — — — — «

Említi a félős, bizonytalan jövőt:

»Éppen nem haza mégysz idegen helyed
 Rómában nem akad hajtani hol fejed»,

itt pedig:

»A' gyengés szerelem 'senge virágai
 Dido mézzel elegy sokszori tsókjai«

várják. Majd felkiált a szenvedély hevével:

» — — — — — bár Pokol el bomol
 E' minket kötöző lántz soha sem romól.«

majd szemrehányólag fordul újra hozzá. Fél magára maradni, mert már Aeneasért nagyon is kitette magát:

»Érted lád de sokan gyűlölik a Nevem
 Készülnek te miád ontani piros hevem
 — — — — — «

Járbás rabja leszek hogy ha te meg szököl«.

Közben a panaszból szerelmi ömlengésbe csap át s a szép siránkozó kész oda simulni a kedves karjai közé:

»Mely testemben szökik érted emészt lobog
 Mellyemben tapogasd szívem ugyan dobog«

A vége a beszédnek el is maradhatna. Nemcsak azért, mert Didó attól fél, hogy Járbás Aeneasnak távozta után őt majd jól eldöngeti, de azért is, mert az utolsó két sorban a nagy esküdözés után Didó egyszerre bele látszik nyugodni az elmenetelbe és már csak portréjáért esd Aeneasnak.

Satyra (263—264) itt is kotnyeleskedik:

»Már e sok. Mert engem ha ily szépen kérne
 Dido egy királyné kívánt véget érne.«

Aeneas válaszában (265—296) elismeri Didó nagy érdemét:

»Nem tagadom mind azt gyöngy szád valamelyeket említ
 S hogy nagyok érdemeid meg valloim drága királyném«

Aztán mentegeti magát, hogy ő nem fog elmenni szőkevényként, de itt sem maradhat s nem nyerhet benne Didó »igaz fért«. Először is, ha honvágya szavára hallgathatna, rögtön menne s felépítené Priamus várát; másodsor, kénytelen isteni parancsból olasz (!) földre menni, hol rá feleség és haza vár. Ne forraljon azért Didó ellene »Angyali mejében irigy vért«, hisz ő sokszor álmában »szörnyű goromba képzeletet« lát, mely Rómába ösztökéli. Sajnálná

elvenni Ascaniustól is a »Hertzegi széket«, mely annak ígérve van. Említi végül Mercurius követségét is:

»Kérlek azért engem s magadat többé ne kesergesd
Nem megyek én örömet Olaszokhoz«:

Azonban sem az utolsó két sor a kényszerűség mezében, sem a gyöngéd jelzők, melyekkel Didó száját gyöngynek, keblét angyalinak mondja, nem képesek elejét venni a várható viharoknak. Didó (297—330) először is nem Venus, de Hircania szülöttének nevezi Aeneast, kit Megaera szoptatott, aztán pedig koldusnak és halál fiának, ki Jupiterről, küldetésről beszél,

»Mintha az Istenek gondolnának vele«

Majd keserű gúnynyal útnak ereszti »Uraságát«, megfenyegeti a jó istenek boszújával, Scylla és Charybdis öblével, melynél jobbat az ilyen férfi nem is érdemel:

»Ekkor fogod bezeg Didot kiabálni
Furia formába oda fogok szálni
Sőt ha életemtől meg is fogok válni
Szomorú árnyékom mindég fog strásálni
Belé kerülsz gonosz még az eb adóba
Meg is lész örömem majd a' koporsóba«

Didó itt a színpadí utasítás szerint elájul és Satyra (331—332) csípősen jegyzi meg Aeneasról:

»Mikor olvasod a Magyar hír mondóba¹
Hogy egy Tigris akadt a vadász hálóba«

Most a Hír jelenik meg és rendkívül jellemző gyorsmenetű adonisi sorokban adja tudtul (333—345) mindenkinek, hogy

» — — — — — Énea népe
Készül amottan »A' menetelre
— — — — —
Átsa kovátsa »Köpködi markát
Fur farag és ver »Pántot ezernyit.
— — — — —
S harmadik éjjel »Űlve hajókra« Majd el is illant.«

¹ Fontos ez a pár sor nagyon, mert a bevezetésben említett adathoz: »Iratott Lossontzon 1793 diebus Canicularibus« egy újat szolgáltat, melynek segítségével a keletkezési időre biztosabban következtetünk. Mint tudjuk, két Magyar Hirmondó volt. Az első Pozsonyban jelent meg 1780—86 között, szerkesztői Ráth Mátyás, Révai, Mátyus Péter, Baróti Szabó és Szacsvai Sándor. A második Bécsben — Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében — 1792—1803-ig állott fenn. Az idézett sorok jelen idejű »olvasod« igéje arra mutat, hogy a lapot akkortáiban szélesen ismerték és az virágzási korát élhette; továbbat, hogy a lap akkor még mindenesetre megvolt. E szerint a mű keletkezése 1780—86, közelebbről 1792—1803 közzé esik.

Erre Didó (346—373) teljesen megtörve még egy utolsó kísérletre hívja fel hűgát Nánit. Kéri, hogy beszéljen Aeneással, mondja el, hogy ő (Didó) nem vétett soha Trójának, nem akar véteni Ascaniusnak sem, maradjon hát itt Aeneas addig, míg az ég kiderül s az ő boszús haragjának tüze meghűl:

»Akkor evezve mehet tőlem Olaszfi lehet
Nánika mond ezeket tsokolom a' kezéket
Én valamig pihegek. — — — — —«

Satyra előre jelzi az eredményt (374—375):

»Hijába próbáltok. Mert már mint a tőke
Nem hajlik nem bánya barna akár szőke.«

s Náni csakhamar itt is van (376—379) a szomorú hírrrel:

»Két gyenge ortzáját ah miként áztatta
Könyvével a' midőn beszédem halgatta
De a mint mondotta (annak helyt nem adhat
Mert Jupiter miá iten nem maradhat«

»Náni búsul« az író szerint, Didó pedig (380—397) keserű, nem-törődöm vele vígság alá leplezi a valót és így vígasztalja az érte szomorkodót:

»Nánika mit búsulsz patvar vigye itt van az a' mód
Mely keserű bajomat hid el hogy félbe szakasztja

— — — — —
— — A szeretsen földön a hol a nap enyészik
— — — — —

Mondanak egy tudományos öreg Papot ősz haja szála szakállá.
E' felől azt mondják hogy ez oly két füveket esmér
Melyből kinek ad szomorú gondját vagy el űzik
Vagy pedig a szívét keserű gondokkal epesztik
E' papot el hozatom gond űző füveket adni
Általa vége szakad mindennek. — — — — —

Gondolatának maga is örül:

» — — — — — Ejnye be jó lész
Kedves Ötsém — — — — —

s azzal elküldi hűgát, hogy rakjon a rejtek palotában egy oltárt, tegye rá Aeneas fegyvereit s a végzetes nyoszolyát:

»Mert tudom a Papnak szándékát már is előre
A' Curálya előtt majd a szőkevénynek egészen
Még emlékezetét is mind el törli közűlünk.«

Náni eltávozta után Didó (398—415) málázó semmittevésbe sűlyed s gondolatmenete, mint a nádszál, ide-oda ingadozik. Felmerül eszében, hogy tán jó volna Járbást kiengesztelni, de mindjárt meg is feddi magát:

»De ugyan mit bolondulok? Kérőim után jární

Járbást és más Vitézeket kiket már meg vetettem
Instálni fogom ezeket a szurkot be megettem«

Majd újra Aeneas jut eszébe, kitől oly nehéz megválnia s már-már vele szökni volna kész, de csak felsohajt:

»Oh csalóka reménységem haszontalan tündéri
Trója Népe álnoksága előttem esmeretes
A leg mélyeb barátsága kárt okozó tettetes
Inkáb meg ölöm magamat ezt leg jobnak találom
Igy el érem nyugalmamat itten lész tsendes álom«

Azután Nánit és magát okozza keserű sorsáért, mert holt férjének tett esküjét megszegte.

Itt egyszerre Aeneáshoz visz a szerző bennünket, ki — míg Didó a halál gondolatával küszködik — vitézeivel kártyáz s Mercuriusnak ismét be kell hozzá toppannia, hogy kötelességére emlékeztesse és elmenetelre bírja (416—425):

»Hallod Venusi szép fiú »Látod kész veszedelmedet
És ily szörnyű bajok között »Itt kártyázolész esztelen
Fúnak kellemetes szelek »Dido álnok igen nagyon
Meny el míg mehetel hamar — — —«

Értesíti, hogy Didó palotája nem sokára lángba borul és a zavarban ki tudja, »mely akadály lehet«; inti továbbá a »dühös Aszonytól« is.

Aeneas most (426—435) hirtelen erélyre kap:

»Talpra Vitéz lóra szaporán kel űlni hajóra«

kész engedni Jupiternek, csak kegyelmét kéri s mindent feledve így kiált:

»Lész haza lész váram lesz általa károm
Lészen ezer nyereség; egy deli Feleség«

Satyra szavai (436—441) nagyon illők Aeneas tettehez s könnyű vigasztalódásához:

»Lodulj és dolgozra vigyen el a 'Sido
Leszek én Eneas ne búsuljon Dido
Nem gavallérság így bánni a Dámával
Mert jó hogy odéb ált most a lóts arával
Csak így hidj a holmi gyüt ment katonának«

És Didó? — Hogy, hogyan nem és kitől, de tudja Aeneas elszökését és dühében, keservében előbb az égre kiált (442—489):

»Jupiter be tsuffá teve a goromba«

aztán a tyrusiakhoz fordul:

»Csak botra legények botra! kergessétek«

Majd midőn senki sem hajt szavára, keserűen okolja magát, a mért le nem aprította egytől-egyig a trójaiakat és a naphoz, a holdhoz, Junóhoz, a testéből mindjárt kiszálló »párához«, a Furiákhoz esd, hogy — ha már Jupiter szavára »az Átkozottnak Rómába kel menni« — ne pihenhessen, kardját le ne tehesse soha.

»Szükségébe sohol ne lelje védelmét
Sőt a' míg koldulja a mások kegyelmét
Serege lelje meg végső veszedelmét«
Soha ne láthassa Askányát kegyelmét

— — — — —
Ne tétesen soha korona fejére
Sőt a' midőn élne leg inkább kedvére
Akkor száljon lelke a Charón kezére.«

Végül ráhagyja gyűlöletét örökségül népére s mintegy utalva Hannibálra így fejezi be szavait:

»Oh vajha köztetek még oly vitéz lenne
A ki Aeneastól duplán számot venne
Igy tudom holt testem tsendesen pihenne
Lelkem a Styx tóra most örömmel menne«

Most Barcaet, a hű dajkát küldi el magától (490—501) s Náninak üzen általa:

»Mindjárt tiszta patak vízbe fereszteni
Készüljön tetemét s módira festeni
És hajtasson elől sok juhot és bakot«

de inti a dajkát is palástolva szomorú szándékát:

»Öltöz gyászt magad is gyász koszorúd legyen
Hogy majd érdemesebb tiszteletet tegyen
Plutonak veletek majd mikor áldozom
S a bánat kötelit rajtam el óldozom
Mert már mindeneket lángal emésztetek
Eneas mit adott egybe tüzet vetek.«

Barcae válasza (502—507) élénken festi az örömet, hogy Didó már nem is akar tudni a hűtlen Aeneasról:

»Csillagom Aszszonyom úgy megyek mint a szél
— — — — —
Örömet fel öltöm frissen a gyászomat«

de a félő, sejtő, kérő aggodás hangján teszi hozzá:

»— — — — — engedelmet kérek
Találjam békével, majd ha vissza térek.«

És Didó maga van. Végszavának (508—522) különböző rhythmusú és szótagszámú sorai jól festik a zűr-zavart, mely az

élet és halál e küszöbén Didó lelkében támad. Tizenöt sorban hatféle versnem: hexameter, pentameter, alexandrin, tizenötös, tizenhatos, tizennégyes keverődnek egymással, hogy annál feltűnőbbé, kiáltóbbá tegyék a természetellenes véget és az anachronikus pisztolyt, melyet szerzőnk Vergilius ferrumja helyett a hősnő kezébe ad. A magyar író szerint: »dur: meg lövi magát.«

Nánika (523—536) oda fut s jajgatva veti nénje szemére:

Jaj Néném hát ígye kár hogy így meg tsalál

Hát a szent dolgokat azért készítettet
Velem hogy kínodat ne nézzem melletted

Aztán látva, hogy a haldokló mily kínos igyekvéssel törekszik felnyitni szemét, a dajkával vizet hozat. Barcaenak a sebtörölgetés alatt mondott szavait (537—540) Iris, Junónak küldötte szakítja félbe (541—552):

»Jó napot Aszonyaink! medig fogtok keseregni
Iris előtettek ál; a felleg beli királyné
Küld le hozátok. Dido bajain könyörülvén
S kinjai közt szánván hogy lelkét útnak ereszem.
Mert hogy idő nap előtt, s méltatlanul érte halála
A szerelem sebesen lobogó tüze ölte meg őtet

Engem azért küldött Juno hogy vágjam el ez haja fűrtyét
S kedves ajándékul vigyem el Pluto keblébe«

A darabot Epilogus zárja be (553—582):

»Vége van mindennek. De míg el mennétek
Rövid beszédemet illő meg értsétek«

Elmondja, mily sok bajt okoz Venusnak fortélyá, melyet Troja és több a historiában olvasható város, továbbá Didó példája is mutat. Elmondja, hogy ma is rabszijra fűzi az embereket a szerelem:

»Mert hol szépre talál azt szüntelen víjja
És a' míg pártýára nem hódol a szíve
Nem szűnik mind adig méreggel kent íve«

Egyedül Pallas állt neki ellent s nála található ma is a Vénustól óvó paizs. Pallástól tehát Epilogus el nem áll, sőt ha arany almára találna, nem Venusnak, hanem Pallásnak adná. Ennek segélyével ugyanis, miként Perseus a kapott tükörrel, könnyen elbánhat a szép Medusákkal, tanácsával pedig, miként Ulysses is, megszabadulhat a Sirénektől. Az Epilogus köszönettel végez:

»Magatokat hozzánk hogy meg aláztátok
Köszönjük s maradunk mindég hív szolgátok.«

BERNÁTH LAJOS.

HORATIUS ES VERSEGHY.

Első közlemény.

I.

A magyar irodalom föllendülését 1772 után magyar renaissance-nak szokták nevezni. Találó az elnevezés, ha a renaissance-ot nem szorítjuk az irodalomra, hanem kiterjesztjük a társadalomra, politikára és a nemzetiségre is, de találó akkor is, ha, mint egy időben szokásban volt, a renaissance-on az ókor föltámasztását értjük.

Ebben a korban, a XVIII. század végén, a classicus kor írói új életre ébrednek a magyar írók munkáiban; műveiktől, szellemüktől áthatva teremnek meg azok a költői alakítások, melyeket a »deákiskolá«-hoz tartozó, nagyjából szerzetes-írók, bocsátanak közre.

E hatás azonban, *Ovidiuson* és *Vergiliuson* kívül tulajdonképpen csak egy névhez fűződik: *Horatiuséhoz*.

Horatius áll e szellemi mozgalom középpontjában, ő az eszményképe a múlt évszázad tudós lyricusainak és Rájinistól kezdve, ki legelőször szólalt meg »aeoli lanton«, egészen Berzsenyiig formában és tartalomban a deákosok mindegyikénél ráismerünk arra a vonásra, a mit Horatius »szellemujja von«.

A római költőtől vett hatás tekintetében e körhöz kell sorolnunk, legalább részben, azt az író, a kit tehetségének, szellemének és írói működésének sokoldalúsága miatt az akkori irányok egyikéhez sem lehet számítani, *Verseghy Ferenczet*.

Toldy ugyan Verseghy költeményeinek egy részét kiadván¹ azt állítja, hogy »az eredetiség dolgát Verseghy és kortársai nem igen szigorúan vették volt: ott francia, itt német motívumokra akadunk szélitiben« és arról nem emlékezik meg, hogy latin motívumok is akadnak a moderneken kívül; de *Toldy* irodalmi ellenfeleinek a költői műveit sem tudta a kellő objektivitással vagy kellő figyelemmel méltányolni.

Pedig akármelyik — nem nyelvészeti — munkáját nézte

¹ Verseghy Ferencz költeményei, összeszedte Toldi Ferencz. IV. lap.

volna meg, az a sok idézet Horatiusból, a folytonos hivatkozás a római költő műveire, különösen az Ars poeticára, igen könnyen rávezethette volna arra a gondolatra, hogy Verseghy nagyon sokat köszön nemcsak a német és francia, hanem a római irodalomnak is.

Különösen három munkáján érzik meg ez a hatás, a *Mi a' poézis és ki az igaz poéta* című értekezésén (1793), verses-könyvén, a »*Magyar Aglája*« *avvagy kellemetesen mulató Nyá-jaskodások különféle versnemekben* (1806) és poétikáján, az *Analyticae institutionum linguae Hungaricae* pars III.-án (*Usus aestheticus linguae Hungaricae*) 1817.

Maga Verseghy sem tagadta el ezt a hatást. Őszinte és becsületes lélek volt, a ki nem akart idegen tollakkal ékeskedni, állításainál mindég megnevezi a forrást, a melyből merít, hűségesen beismeri p. o., hogy a *Mi a' poézis* Sulzer német aestheticus nyomán készült, pontosan kimutatja, mennyit köszön aestheticai munkája Sulzeren kívül Batteux-nek és Ramlernek és az *Analytica* III. 828. lapján részletesen elősorolja azokat a költeményeit, a melyek Horatius hatása alatt készültek. Azt természetesen nem említi, hogy mennyiben hat az ő poeticai fölfogására Horatius elmélete a költészetről, nem is említhetné, mert ha ez a hatás meg is nyilatkozott egyes tételek átvételében, nem volt olyan általános mint a modern aestheticusok hatása, a kiket szóról szóra tordított.

Látjuk majd alább részletesen, mit köszön Verseghy római mesterének, látjuk majd, mennyi gondolatát tudta fölhasználni s a maga műveibe belevinni. Minduntalan olyan eszmékre bukkanunk, a mik Horatius agyában fogantak meg, lépten-nyomon találkoznak Horatius nevével, munkáival. Ha a verslábakat, verssorokat vagy versszakokat akarja olvasóival megismertetni, Horatiusból veszi a példákat (*Analytica* cap. XVII.), vagy lefordítja Horatius egy-egy sorát (*Aglája* 12., 22. l.), ha jeligére van szüksége, megint Horatiusnál talál (Kolomposi Szarvas Gergely című regényének jeligéje *Hor. Sat. I, 4: 126—129.*) ha megszólal ajkán az ének, Horatiustól ihletett költő hangjait halljuk, még a helytartótanácschoz 1792 dec. 15-én beadott folyamodványában¹ is Horatius szavaival igyekszik elhárítani magáról azt a vádat, hogy a Millot fordításához csatolt értekezésekben a hitet támadja. Azt írja: hogy azok az emberek, quos morbus regius . . . aut fanaticus error et iracunda Diana . . . urget, (*Hor. Ep. II. 3: 453—454.*) minden igazit lábbal tapodnak, minden gonosztettet elkövetnek, hogy ellenségeiket legyőzzék. Ha azt a zavart akarja festeni, melyet egymáshoz nem illő dolgok összehordása idéz elő, kikeresi az *Ars poeticát* s annak első öt sora nyomára, a szemnek szóló képeket fülnek szóló hangokkal cserélve föl, így ír: Méltóztasson az Úr, Olvasó Uram! magában

¹ A folyamodvány az Országos Levéltárban. Helytartó Tanács 1792 : 28821.

eggy nagy kertet képzeni, a' micsodás a' Pesti Prater, és ennek eggy nagyobb térségénn tíz vagy tizenkét bandát, melyek egymástól két vagy háromszáz lépésnyire állyanak, hogy mindenike más más nótát vonnyon vagy fújjon. Melly gyönyörű, melly fülköcsögtető, melly szívvolvasztó volna ama' cháosz, melly az Úrnak, Olvasó Uramnak érzékenységeit csiklandaná. Lehetetlen volna bizonyára, kaczagásra nem fakadnia örömében, lehetetlen volna, elkerülni az agytompító ájulást, ha füleit be nem fogná (Kolomposi Szarvas Gergely, Előjáró Beszéd 8. lap). Egy másik regényében a vitéz Óbester azon aggaskodik, mint mentse meg a romlástól öcscsét annak akarata ellenére. Mivel semmi okos terv nem jut eszébe, Horatiushoz fordul, az (Ep. II. 3: 459—469.) megtanítja hogy »invitum qui servat, idem facit occidenti«. Az Óbester lefordítván a horatiusi sorokat, okul rajtuk és engedi, hogy öcsce tovább csúszszék a lejtőn (Báró Külneki Gilméta 142. lap). Mindez azt bizonyítja, hogy Verseghy sokat foglalkozott Horatius-szal. De nemcsak foglalkozott vele, meg is értette őt, belelátott Horatius lelkébe, behatol szellemébe, nemcsak a mult idők nagy lyricusát látta benne, a kit érdemes utánozni, hanem az élő embert, a teremtő költőt, a kinek lelke rokon az övével. Ebben tér el a deákos iskola tagjaitól.

Baróti Szabó Dávid nem tanult el a latinoktól és Horatius-tól mást mint a szavak értelmetlen összedobálását, nem látott túl a költemények külső formáján s verseit nem tartalom, hanem alak szerint osztotta könyvekre, így: Virgilius' rendi szerint meg Alagyák, és némely Lantosok,¹ mintha Vergilius kiválósága abban határozódne, hogy hexametereket írt s nem abban, hogy népe nemzeti és vallásos eposzát megírta. *Rájnis*, Szabó ádáz ellenfele, Horatius betűjéhez ragaszkodik s várja a kilencedik esztendőt,² mintha a Horatius alkotta műszabályok közül ez volna a legfontosabb s ezt is szószerinti értelemben kellene venni.³ A fődolog nála a mérték, a forma, meg akarja győzni a magyarokat, hogy a régiek minden formájában lehet költeni, innen verseinek specialis címe: *Példák*. *Révai* is forma szerint osztályozza költeményeit:⁴ Alagyák közé sorol olyan verseket, melyek distichonokban vannak írva, de tartalmuknál és hangjuknál fogva éppen nem elegiák (III. 3. 7. 8.). Énekei, melyeket csak azért ír, hogy a *szépeknek* is nyújtson valamit — nagyon téves aesthetikai elv — »az örömeinek lesznek énekei, a' Szerelemnek Enyelgése olyan *ízlésbenn*, a' mennyire érte lehetek, mint a' régi görögök írtak hajdan, s a' Rómaiak« (id. m. Előszóban). Hogy mit értett ő ezen az »ízlés«-en

¹ Vers-Koszorú, Kassa, 1786.

² A magyar Helikonra. vezérlő Kalauz, Pozsony, 1781. Előjáró-beszéd A 4 (6).

³ Verseghy már helyesen azt tartja, »novem hi anni meditationi et studio materiae elucubrandae impendentur« Anal. III. 321.

⁴ Elegyes Versei, Pozson, 1787.

azt mutatják énekei, melyekben a magyar tartalom classicus fonalakkal van át szöve (8. 22. és 24. ének.). Még *Virág* Benedek, bár minden elődénél mélyebben hatolt be Horatius költészetébe s, mint Négyesy mondja, a tartalomban is keresi a classicitást, még ő sem tud megszabadulni a classicus kor költeményeinek ezen kifejezéseitől, mythologicus vonatkozásaitól, melyek szükséges alkotó elemei voltak a latin verseknek, de fölösleges cifraságokká válnak a modern író munkájában. Virágra is, a mint egyik derék magyarázója *Szeremley* Barna mondja,¹ a legnagyobb vonzó erővel Horatius költői nyelvének és kifejezéseinek tökéletessége hatott. Horatiustól a nyelvi szépségeket, a formai tökéletességet akarta eltanulni. *Verseghy* nem fogódik el a külsőségekben, a classicus költészetet nem a mesterségesen csiszolt verssoraiért bámulja, nem is a szavakat, kifejezéseket, hanem magát a költészetet, a gondolatot, melyet a költemények magukban rejtene, az érzést, melyben megszülettek. Nem csak a formát kell tőlük eltanulnunk, hanem a költés módját is, a hangulatkeltés igazi eszközeit.

Ez Verseghy költői hitvallása. De mint theoreticus is ezen az alapon áll. Idegen író művéből fordítja ugyan poeticáját, de mikor tiltakozik az ellen, hogy a modern költők a latin nyelv kifejezéseit, idiotismusait a saját nyelvükön utánozzák (*Analytica* III. 6. l.) és azok ellen, kik »a classicusok utánzását abban keresik, hogy azoknak véleményeit, mondásait, sőt paradoxonait, erkölcsi érzésüket minden áron a maguk népének akarják tulajdonítani« (u. o. 144 l.), éper, az által, hogy lefordítja a sorokat, beismeri, hogy nekünk magyaroknak is szükségünk van erre az intő szózatra, fölismeri, hogy a mi költészetünket is megtámadta ez a baj. Határozottsággal teszi azonban hozzá: »Ez a törekvés nem sikerül.«

A mint látjuk, vonzalma a római költészet iránt nem teszi elfogulttá. Nem esik az utánzók szokott hibájába, hogy a magyar verseket a latin mintájára húzza, sőt ellenkezőleg Sulzer nyomán azt tanítja (*An.* III. 93), hogy az írónak akkor lesz igazi hatása, ha hazai, saját korabeli és helyi történetet dolgoz föl. Nem elméletben, hanem gyakorlatban még azt is kijelenti, hogy ő bámulja a görög és római irodalmat, — helyes érzékre mutat, hogy a görögséget többre becsüli a deákságnál (*Rikóti Mátyás.* IX. rész) — bölcselést, tiszteli alkotmányukat, de már erkölcsi fölfogásukról nincs olyan jó véleménnyel s egyáltalán nem tarthatjuk a múlt olyan dicsőítőjének, a kinek ideálja a classicus világ s a ki

»... nagy kisebbitője lett a' maiságnak.

A' minek nyomdokát nem lelte Rómában,

vagy a Görögöknek régi kormányában,

azt ő mind világos hibának tartotta,

's projectumaival naponkint irtotta.« (Györgyiné.)

¹ A kisújszállási ref. főgymnasium 1894—95. értesítőjében (Horatius és Virág), 14 lap.

Nem ért ő egyet a classicus világ csodálóival, sőt tagadja, hogy az emberi szellem a classicusokban érte el az elérhetőt. Ha költői kiváló tehetségek voltak is, az újkoriak sem állanak mögöttük, philosophusaiknak sem engednek a modernek, a mit pedig ezen kívül teremtett az ő-kor, illetőleg a császári Róma (ez volt a nagy költők kora), bomladozó társadalmat, az erkölcsi érzés súlyedését, önző meghúnyázkodást, azt dicsérni nem tudja, annál inkább gáncsolni. (Ezt hirdeti *A' régi classicus auctorokhoz* című költeményében is.¹

Ez az író, a ki ilyen elfogulatlanul tudja megítélni a classicusokat, nem divatból, nem az iskola hagyományai alapján fordult Horatiushoz, hanem elfogadta elveit, mert jóknak találta, utánozta verseit, ha a tárgyuk megragadta az ő képzeletét, ha a hangulatuk megegyezett az ő lelke hangulatával. De még Horatius-szal szemben is elfogulatlan. Ha véleménye nem egyezik meg az övével, bátran kimondja. Az Aglája 15. lapján megtámadja mestere azon szabályát, hogy az u. n. tisztátalan jambusi sorokban (hol a páratlan számú lábaknak nem kell tisztáknak lenni) az első és harmadik lábban okvetetlenül spondaeust kell használni. Ezt a követelést pedantismusnak tartja.

De nem is olyan öntudatlan utánzója ő Horatiusnak mint *Berzsenyi*. A nagy ódaköltő már fiatal korában éjjeket töltött kedves Horatiusa olvasásában s később is folyton gyönyörködte lelkét azokkal a versekkel, melyek úgy megragadták képzeletét. Az aesthetikai közösség törvényei értelmében egygyé lettek az író és az olvasó, s mikor a műélvező maga is énekelni kezdett, azt sem tudta: övé-e a hang, a mely szól, vagy mesteréé, annyira megszokta a bölcs mérséklésnek gondolatát, annyira megbarátkozott a mulandóságnak eszméjével, hogy egészen belemerült ebbe a csalogásba, nem vette észre, hogy a hangulata, bár talán rokon volt a római költő hangulatával, az ő költeményei folytán alakult.

Verseghynél az utánzás tudatos, tudja mit utánoz és miért utánozza.

Ennek a tudatosságnak forrása, ha nem is kizárólag, de első sorban, széles körű aesthetikai műveltsége. Analyticáját ugyan 10 évvel később írta, de már ebben az időben is sokat olvasott, sokat tanult, s a korabeli költők közül egy sincs, kit tudományos ismeretei alapján vele össze lehetne mérni. Révai ugyan mint nyelvész alaposabb, de tudománya nagyon kis körre szorul, míg Verseghy látóköre tág, aesthetikai ítéletét szorgalmas tanulmányai biztossá, határozottá teszik. Nem állítjuk, hogy a tanultság mindenkit nagyobb költővé tesz, s a horatiusi »scribendi recte sapere et principium et fons«² csak részben és relative igaz, de a mi szempontunkból Verseghynél nagyon megszívlelendő ez a körülmény, mert épen a

¹ Magyar Aglája 46. l.

² Epistolarum II. 3: 309.

tudatos utánzását magyarázzuk vele. Igaz hogy a tudás *tényén*, az igazságon magán, nem változtat semmit, akár tudjuk az okát, akár nem, de a tudás biztonságán, határozottságán annál inkább. A »triász« talán nem is tudta, miért nagy költő Horatius, megtanulta az iskolában, érezte lelkében később a nagy hatását, de vagy nem tudott számot adni magának erről a hatásról, vagy nem kísérlete meg, vette aényt, a mint találta, a nélkül hogy okaiba belemélyedt volna.

Verseghy azonban az aesthetikai élvezetet, melyet Horatiusban talál, mindig meg tudja okolni, nem csak mint költői lélek élvez, de mint finom érzékű tudós, tudja is, mért tetszik neki a mit olvas. Gondoljunk csak azokra a magyarázatokra, melylyel Analyticája különböző helyein (III. 70, 170 és 195. lapokon) Horatius egyes ódáit (I. 14. I. 3. II. 13.) kíséri és kiválóságukat bizonyítja. Ha nem is mind tőle erednek e magyarázatok, a dolog lényegén ez nem változtat. Lefordította, magáévá tette a magyarázatot, részben idegen segítséggel, de mégis megmu'atta, megértette velünk, mi és miért tetszik neki Horatius költészetében.

Ime a második pont, a miben eltér a kortársaitól.

Ez a tudományokon alapuló tudatosság azonban még két tekintetből fontos a költőre. Befolyással volt, a mint látni fogjuk, az utánozandó költemények megválasztására és megóvta Verseghyt attól a nagy hibától, melybe elődei és követői majd mind beleestek: nem irt alkalmi költeményeket és nem intézett egyes kiváló férfiakhoz üdvözlő, köszöntő vagy részvevő verseket. Ha végig lapozzuk a korabeli szerzetes-költőket, Rájnistól Virágig, mennyi olyan költeményt találunk, melynek indítéka a barátság, s első sorban, sokszor meg kizárólagosan is csak azt a férfit érdeklí, a kikhez íródtak.

Horatiustól tanulták. Csakhogy Horatius azt a viszonyt, melyben valamelyik barátjával állt, általános érdekűvé tudja tenni, föl-emelkedik az egyéniből egy általános eszméig s az a vocativus, mely az első vagy második versszakban olvasható, nem adja még meg a költeménynek a személyes szint. Helytelenül sorozza tehát Ribbeck¹ Horatiusnak Liciniusra irt ódáját (II. 10.) azok közé, melyeknek forrása a barátság, helytelenül mondja, hogy evvel a költeménnyel vissza akarta barátját tartani merész terveitől. Horatius itt az arany középszert dicsőíti s az a tanítás, melyet a költői képekből levon, illik nemcsak Liciniusra, hanem mindenkire, megszívlelheték ezt az ó-korban, meg most is, mert az a mértéktelen vágy hatalom után nemcsak Licinius lelkében élt, hanem az emberi léleknek közös, mindannyiunkra kiterjedő tulajdonsága, veszedelmes hibája.

A magyar classicusok nem láttak be ilyen mélyen Horatius odáinak szellemébe, csak azt vették észre, hogy majd minden

¹ A római költészet története ford. Csiky Gergely és Katona Lajos II. 156.

verse egy-egy barátjához van írva, Maecenashoz, Vergiliushoz, Varushoz, Fuscushoz, Polliohoz, Messalához stb., azt hitték, ha verseiket barátjaikhoz intézik (p. o. mint Baróti Szabó Dávid Pyberhez, Horváthoz, Jósához), vagy nevük napjára szerencsét kívánnak, már Horatius nyomdokaiba léptek, s azokat a baráti csevegéseket, melyekben lakóhelyükről, apró örömeikről és bánataikról s életüknek csöndes, egyhangú folyásáról értesítik a címzettet. a classicus versforma már classicusokká teszi. Érezte már Kazinczy is, milyen köznapiak, prózaiak az ilyen alkalmi költemények, mikor így ír Édes Gergelynek: »csak azon kérem az urat, hogy ne Gelegenheits-Gedichtekeket, az az névnapi, menyegzői etc. poemátskákat írjon... A' szegény Kassai Szabó Dávid verseit szenvedhetetlenné teszik az az átkozott sok Ujlaki Béla és Piber uram, perceptor uram névnapi köszöntései.¹«

Verseghy tehát nem költői gyakorlatból vagy unaloműzésből, nem a nemzeti műveltség terjesztése vagy személyeskedés czéljából verselt, hanem mert költőnek érezte magát. Igazán költő volt-e, elérte-e czélját verseivel, annak eldöntése azonban — saját mondanása szerint — az olvasóra tartozik. »Ítéljen az róla«, írja szerényen Analyticájában.²

Verseghy, ha nem volt is nagy költő, legalább mindent megtett, hogy rossz költő ne legyen, elkerülte, még pedig tudatosan, ezt a veszedelmet.

A költői czél és annak folytonos szemmeltartása választja el harmadsorban Verseghyt a többi »classicus«-tól.

Azonban minden tudatossága ellenére sem lett mű-poétává. Annak köszönheti ezt, hogy belátta, mennyire tévedett akkor Horatius, mikor a költészetben a »natura«-t és az »ars«-ot, a tehetséget és a mesterséget egyenlő fontosaknak állította és még inkább, ha meggondoljuk, hogy »egész eszejárása« arra vall, »hogy a tanulmányt tartja fontosabbnak.«³ Maga Verseghy pedig azt mondja: »inter dotes auctoris praecipuum locum *genius* occupat.«⁴

De összeköti őt velük az az őszinte bámulat, melylyel mindannyian a görög-római költészet iránt viseltettek. Mielőttünk, a kik látjuk, hogy ez a csodálat első sorban, sőt egynehányuknál majdnem kizárólag csak a *verselést* változtatta meg, hogy négy-sarkú versek helyett cadentia nélkülieket irtak, tulságosnak tetszik ez a csodálat, tulságosnak az a nagy hatás, melyet a múlt század végén a classicus költők utánzásától a classicus mérték elfogadásától vártak. De tévednénk, ha azt hinnők, hogy csak a formáért csodálták a régieket. Ha nem is tudtak mást eltanulni tőlük, mint

¹ Kazinczy levele Édes Gergelyhez 1791 aug. 17. Bécs. (Kazinczy levelezése II. 223 lap.)

² Analytica III. 149. 1.

³ Beöthy, Horatius és Kazinczy 40. 1.

⁴ Analytica III. 151. 1. Itt eredeti Verseghy. Sulzer szerint helyesen állította Horatius, hogy a kettő egyenlő rangú.

a verselést, azért meg Szabó Dávid is érezte, hogy a formán kívül a tartalom is fontos. Tudták vagy érezték, hogy annál a szoros összefüggésnél fogva, mely a tartalom és külső alak között fűnik, ha a magyar versek külsejét megváltoztatják, változik ezzel először a stílusuk,¹ azután tartalmuk is s a négy rímű, 12 szótagú alexandrinus helyett, mely laposságra, terjengősségre, szószaporításra csábítja a költőket, ideáluk lett a classicus forma, a mely a szótagok mennyiségének szigorú, mondhatni zord meghatározottságával rövidezségre, szabatosságra, tömörségre kényszeríti az író, a mi megadja a magyar költészetnek azt, a minek hiányát Zrinyi óta érezték: az *erőt*. Hogy az első kísérletek nem vezettek eredményre, az érdemükből nem von le semmit.

II.

Nem kecsegtethetjük magunkat azzal — épen Verseghynél nem — hogy fontos eredményekre jutunk, ha a költői lángész és későkori tanítványa között a lelki rokonságot kutatjuk vagy a korviszonyok és helyzetük hasonlóságából iparkodunk megmagyarázni azt a hatást, melyet a pálos szerzetesre a sabinumi költő gyakorolt.

A császári Rómának első évtizedei, a mint azt már annyian megírták, semmiben nem hasonlítanak a XVIII. század végén nálunk, Magyarországon található állapotokhoz. Amott megbukott egy öt százados kormányforma, mely már egy századja, hogy túlélte magát s a nép, »az istenadta nép« törődött is avval, hogy elvesztette egyetlen jogát, nagyságának egyetlen alapját, a szabadságot. Nem is tudta, mit veszített: annyira elmerült a nyomorba, annyira elszokott a gondolkodástól, hogy vágya nem terjedt tovább a saját testi jóléténél. Kenyéréért lármázott már a Gracchusok korában is, már akkor sem a nép jogáért küzdő demagógot látta a két testvérben, hanem a földosztókat s ha Gaiusnak sikerül kenyérrel tele tömni az éljenzők száját — de a nobilitas megakadályozta benne — körülbelül száz évvel előbb bukott volna meg a köztársaság, a mint Tacitus mondja: a libertas.

A nagy Caesarnak s a szerencsés Augustusnak sikerült, a mi G. Gracchusnak életébe került s miután a legbátrabbak elestek, az évszázados küzdelmekben kifáradt, elsatnyult nép sietett eldobni a fegyvert és a nemesszívű, bőkezű győztes kezét keresni. Augustus nem fukarkodott az elismeréssel »militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit . . . ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus extollerentur.«²

A megtértek között volt az alkalmazkodó lelkű Horatius is. Harczi szereit, a pajzsot és kardot, sisakot és láncsát fölakasztja

¹ A versforma és stílus közötti összefüggést szépen magyarázza Négyesy László, A mértékes magyar verselés történetében. (6—8 lapon.)

² Tacitus, Ab excessu divi Augusti I. 2.

Mars tiszteletére a falra, épúgy mint jó pár esztendővel később, mikor már, mint elhízott öreg ember búcsút mondott a szerelemnek, Amor fegyvereit akasztja szögre, hogy Venusnak áldozzon. A III. 26. óda, hol erről az utóbbi áldozatáról megemlékszik, a

Vixi duellis nuper idoneus
Et militavi non sine gloria;
Nunc arma defunctumque bello
Barbiton hic paries habebit,

a második sor kivételével nemcsak képes beszéd, hanem a rideg igazság is. Bizony Horatius jól meg tudta választani az időt, mikor elveit alkalmasnak látszott cserben hagyni. A küzdést s a szerelmet ott hagyta, a mint egyiktől vagy másiktól nem remélhet már többé semmit.

Milyen mások a mi viszonyaink a XVIII. század 80-as éveiben. Mária Terézia szép szerével, energikus fia, az eszmékkel eltelt József, erőszakkal akarja megteremteni az egységes államot, az egységes állami nyelv alapján. A nemzetiség és ennek legszilárdabb támasztéka, a nyelv forgott veszedelemben, de a nemzet nem hagyta a jogát. Túrte ugyan egyideig, de zajongott, később küzdött ellene és győzött. A császár bár, halálos ágyán is meg volt győződve nemcsak céljának nemességéről, de arról is, hogy boldoggá tette volna vele a magyarokat: visszavonta a sérelmes rendelkezéseket.

Van-e ellentétesebb két jelenet, mint mikor a durva római csöcselék Ave Caesarral üdvözli az arany himzésű bibor togában elvonuló Augustust és boldog, mert már a *panis et circenses* nem elérhetetlen álomkép és mikor Győrről a szent koronát ünnepi díszben, a lelkesedés magasra csapó árja közben e szavakkal fogadja a népség: *Éljen a magyar szabadság!* Amott a nép, mely lemond a szabadságról a jólétért, itt a nép, melynek nem kell a boldogság, ha csak nemzetisége árán juthat hozzá.

Amott a császár győz, itt a nép.

Nincs más érintkező pont e két kor között, mint hogy Rómában is, Magyarországon is, ott Augustus kora, itt a Mária Teréziától Ferenczig terjedő kor irodalomtörténeti szempontból elsőrangú fontosságú. Az a római költészet aranykora, ez a magyar irodalom föllendüléséé, de a mint a politikai viszonyokból következik, mindkét helyen más-más irányt vesz a fejlődés. Ott rövid virágzás után gyors hervadás következik, nálunk a költészetnek a prosódiai harcokban kiélesedett fegyvere először a nyelv, majd a nemzetiség szolgálatába áll és 1772-től 1882-ig (Arany János haláláig) folytonos az emelkedés.

E két, egymástól annyira különböző korban éltek Horatius és Verseghy. Kereshetnénk és találhatnánk életük folyásában egyező mozzanatokot. Mind a ketten gondos nevelésben részesültek, az Rómában és Athénben, ez előbb a magyar fővárosban majd vidé-

ken s a háborus idő mindegyiküket fegyverre szólította. A hadi dicsőséget azonban a tábori pap épen oly rövid ideig élvezte, mint Brutus hadi tribunusa, csak hogy őt súlyos betegsége szőlította el a harc mezéjéről. Itt kezdődik költői működésük. Horatius megismerkedik Maecenas-szal s ez ismeretség döntő hatáshoz vezet életére is költészetére egyaránt.

Verseghynek is akad Maecenas, ő is belekerül, mint nyelvmester, az előkelő körökbe: Szapáry János gróf, a nádor udvarmestere előbb édes leányát, Leopoldinát bízta kezére, majd Józset nádorhoz is beajánlja. Verseghy költészetére ez nem volt maradó befolyással. Ennek az előkelő pártfogásnak csak három emléket állított műveiben: Ungarische Sprachlehre-jét József nádornak, A tiszta magyarságot Szapáry Leopoldina grófkisasszonynak ajánlja és arra az alkalomra, hogy a nádor a »pesti nemzeti könyvtárháznak« egy bronz-szobrot ajándékozott, írt egy hosszú költeményt »A magyar mûsának háladatos öröme« címmel. Ez az egyetlen verse, mely a múlt századbeli dicsőítő, kis és nagy embereket ünneplő versek közé tartozik.¹ A magyar mûzsa a mohácsi vész után beköszöntött nyomorúságban és pusztulásban vigasztalásul és bátorításul megjövendöli, hogy sok esztendő múlva egy főherczeg, kinek neve József lesz, »tökéletességre viszi majd fényűnket«. De még e hízog versében sem válik magát megalázó dicsőítővé, már maga a motívum is nemes, mely őt meghihlette, s hogy Ausztriának kegyében járjon, nem tagadja meg magyarságát, nemzetiségét: a mûzsa azért áldja Józsefet, mert a magyar *nyelvet* és a magyar *hadseréget* veszi gondjai alá.²

Folytathatnók még a párhuzamot, de azt hisszük, siker nélkül. Életük viszonyainak ezen találkozása annyira esetleges, Verseghy költészete ebben a tekintetben annyira független életétől, hogy logikai összefüggést az előzmények és következmények hatása között nem találhatnánk. Hogy csak egy példát említsek, annak a kilencz éves fogságnak, melyet a Martinovics-féle összeesküvésért szenvedett, semmi nyoma, semmi emléke költeményei között. Talán ugyanazon tartozkodó szerénység tiltotta meg neki, hogy szívének legbelső rejtekeit föltárja, a mely Aranyt visszatartotta attól, hogy szeretett nejét megénekelje, hogy ne írjon hozzá csak két költeményt, egyet, mely inkább elmélkedő (Oh! ne nézz rám oly sötéten . . .) és egy kis töredékül maradt apróságot (Nőmhöz).

¹ Van még egy e körbe tartozó költeménye Sz. Antal barátomhoz, de ez sokkal mélyebben jár, mint a hasonló »baráti versezetek«. Ezenkívül Maradványai és Életében van egy költeménye Rudnay herczeg primás képére és három önállóan megjelent üdvözlő verse.

² Ugyanerre a két dologra, a nemzeti nyelvre és haderőre és még a magyar viseletre vonatkozólag szeretné Gvadányi, ha az 1790. országgyűlés törvényt hozza. A' mostan folyó ország gyűlésének satyrice critice való leírása 288—290 lap.

Ily módon Verseghy költészetének megértéséhez a kor viszonyainak ismeretére igen, de élete pályájáéra alig van szükségünk. Olvasmányai, tanulmányai és egyénisége határozták meg költészetének fejlődését, és ha egyénisége kapcsolatban is van azokkal az eseményekkel, melyek őt érték, avval a környezettel, melyben napjait leélte, ez a kapcsolat alig lesz valaha ismertté, annyira közvetett. Benső életet élt, a külső világ benyomásait átalakította átdolgozta lelkében s a mint lantja megszólal, e hangokon nem ismerünk már rá azokra az okokra, melyek lelkét mozgásba hozták.

Ellenben Horatiust nemcsak mint költőt, hanem mint embert is megismerjük költeményeiből. Nem részletezzük a képet, mely költeményeiből élénk tárul: nagyon is jól ismert. Annál ismeretlenebb Verseghy arczképe. Nehezebb is róla találni képet festeni. Életéről alig tud az irodalom valamit, semmivel sem többet, mint a mennyit Sággy Sándor megírt Verseghy Ferencz Maradványai és Elete-ben.¹

Életrajzi adatok nem támogatják törekvésünket, ha be akarunk hatolni jellemébe, s így az a kép, melyet adni próbálunk, tulajdonképen csak az írónak a képe lesz és csak közvetve az emberé.

Nem a költő Verseghy az, a ki érdeklődésünket első sorban megragadja. Hosszú, hatvanhat évre terjedő életének alig 10 »verses éve« van, a kötött formában írt műveit két-három kis kötetbe be lehetne szorítani, de annál több a prózai műve. Történelem és aesthetica, praktikus és tudományos nyelvészet, eredeti regények és fordított drámák, mennyi különféle tere a szellemi tevékenységnek! Ha nem is volt mindenben eredeti, ha nyomon követte is a külföldi tudósokat, már működésének ez a sokoldalúsága és a sokoldalúság ellenére is alapossága, egyik jellemző írói tulajdonsága. Mint nyelvésznek érdemeit ma már általánosan elismerik s a »nagy« Révai mellett mint annak »méltó ellenfelét«² említik, s az a philosophicus szempont, melyért mint nyelvészt ünneplik. megtalálható egyéb munkáiban is; úgy látszik, széleskörű tudományossága csak segítette elmélkedésre hajló egyéniségét, tehetségét, hogy ilyen magas pontról, ilyen széles szemhatárral vizsgálhatta a jelenségeket.

Philosophus volt ő, mint költő is, akár csak Horatius. De inem az a praktikus bölcs, mint a római költő, a kit az élet tett bölcsesé, a ki nyílt szemmel tekintvén abba az eleven pezsgésbe, a mit maga körül látott, szeme megakadt az emberek gyöngeségein, s csöndes mosolygással vont le a jelenségekből a tanulságot, vagy megfigyelvén a világot belátta, hogy ebben a gyorsan muló, elillanó életben csak akkor leszünk megelégedettek és így boldogok, ha szűkebbre mérjük vágyainkat!

¹ Kiadta: Sággy Ferencz, Buda 1825.

² Bánóczi József, Révai Miklós élete és munkái, 1879.

Multa petentibus
Desunt multa: benest cui deus obtulit
Parca quod satis est manu.³

Verseghy philosophiája nem ilyen életbölcseiség. Olvasmányai bevezették a bölcselet világába s a gondolatokat, melyeket más szerzőktől vett, átformálta, átdolgozta lelkében, gondolkodott, elmélkedett rajtuk, nem az élet apró vagy nagy bajaira, örömeire irányozza gondolatait, hanem azokra, a nagy kérdésekre, melyek foglalkoztatták az emberi szellemet, a mióta gondolkodni kezdett, s foglalkoztatják örökké. Világos gondolkozása, józan ítélete képesíti, hogy elfogulatlansággal tárgyalja a metaphysica, paedagogia, sőt még a vallás kérdéseit is, minek bizonyítéka, hogy humoros költeményt ír az akarat szabadsága ellen.

Tanult, gondolkodó philosophus, kinek bölcseisége nem forácsolódik szét apró szilánkokra, hanem átjárja egész valóját, vezeti minden gondolatát és oda emeli, hogy, ha nem is egész rendszert, de legalább vezérlő eszmét alkotott magának.

E vezérlő eszme, melynek világánál tekintette az élet és tudomány minden jelenségét a: *πάντα ῥεῖ*, az evolutio. Minden él és fejlődik. Az emberiség nem kap semmit se készen, mindennek alakulnia kell, ez a gondolat hatja át egészen Verseghyt. Meg is marad mellette következetesen. Mint nyelvész a mai nyelv jogosultságát hirdeti, azt fogadja el bírál, nem a régiséget, mert hiszen a régi nyelv az őseink nyelve volt, azóta változott, fejlődött, és most visszatérni eleink beszédéhez nem haladás, hanem visszaesés volna. Mint politikus megérti az események folyását, mert jól tudja, hogy intézményeink, szokásaink, törvényeink, sőt még alkotmányunk sem marad meg annak, a mi 800 év előtt volt, hanem módosul, újjá alakul:

»A' mi korosb, okosabb: Eleinktől fogva Világunk
Éven-ként vénült, 's évei-képen okúlt.
Böls Pállás Európában tudományi hatalmát
Nyolcz-száz évek alatt nem de magosra vivé?
'S véle az országló, 's a törvény-béli tudósság
Nem de azonképpen tellyes erőre jutott?
E' tudományoktól kell annak kérni tanátsot,
A' ki az országló székre le-ülni akar.
Oktalan állatokat szoktunk hódítani szokással;
Egy bizonyos jelt adsz:' s megteszi, 'a mit akarsz.
Ésszel, okossággal kell kormányozni az Embert
A' kibe a fő Ész' része rekesztve vagyon.
Őseitek, Fiaim! nem mind Despóta-királyok
Írták a' Törvényt, mely Fiaikra maradt.

³ Carminum III. 16.

Ezt néktek, kik az ő született Örökössei vagytok,
 A' mikoron szükség, fontra idézni szabad.
 A törvény-szerző hatalom Ti köztetek és a'
 Választott fő közt nem de fel-osztva vagyon?
 A' Törvény' fejedelmi tehát 's nem Rabjai vagytok,
 'S jobbító kezetek' nem köti hátra bilints.«¹

Mint tudós is modern volt: ismerte a régiek tudományos életét, sokat tartott róluk, de többre becsülte az újabb tudományt, mely a régieken okulva egy fokkal tovább jutott az igazság megismerésében.

Ez a fölfogása, világnézete, ez tette őt szabadelvűvé. Szabadelvűvé a szó igazi értelmében. Akár mint tudóst tekintjük, akár mint költőt, mint politikust vagy theologust, egyaránt ráismerünk és elfogulatlan, fölvilágosodott² és türelmes gondolkodóra,³ a ki mindég meghallgatja az ellenfél véleményét, okokkal és az igazság fegyverével akar hatni, nem szenvedélyességgel és személyeskedéssel, mint korának többi tudósai és költői. Mindég objectiv: épen ezért nem volt igazi lyricus, a gondolat uralkodik költeményeiben érzése rovására.

Ez az objectivitása — egyelőre csak verseiből ítélve — zárkóztató is tette, tartozkodó szerénységében, a miről már föntebb is megemlékeztünk, érzelmeit magába zárta, nem igen közölte másokkal sem szóval, sem versben. A mi lyrát irt — a gondolati tartalmút, elméledőt kivéve — az vagy idegen hatás alatt keletkezett, vagy helyzetdal, olyan költemény, mely nem a saját érzelmeit énekeli meg. Mindakettő Verseghy lelkének egy új tulajdonságára vet világot.

Benne, a ki érzelmeivel látszólag olyan fukaron bánik, a ki mintegy elzárja a lelki világától a többieket, az idegeneket, megvoltak nagy mértékben a sympathicus érzelmek. Ugy érte a szót, hogy a szeretet révén, melylyel mások iránt viseltetett, meg tudta érteni, be tudott hatolni idegen szellemek világába, együtt érzett velük egyfelől — innen az utánzások a költészetében, másfelől érzelmeit át tudta terjeszteni képzelt alakokra, elgondolt helyzetekbe — innen a szerelmi dalai. Így érthetjük meg szerelmi dalait, így érthetjük meg, hogy a katolikus pap verseiben, a ki, mint maga mondja, sohasem volt szerelmes és éles különbséget téve a szerelem meg szeretet között azt hirdeti, hogy szeretet nélkül el

¹ A' magyar hazának anyai szózátya stb. irta V**i 1790. (67—86 verssorok.)

² Mennyivel fölvilágosodottabb p. o. mint egy másik jó magyar hazafi, *Gvadányi*, a ki két évvel előtte (1788.) azt írja az »Egy falusi nótáriusnak budai utazása« előljáró beszédében (XVI. l.) »Omnis mutatio periculosa« s ugyanabban az évben (1790) József császárt azért dicsőíti, mert »megigérte . . . nem hoz be ujságot. »A' mostan folyó ország gyűlésének satyrico-critice való leírása« 90 l.

³ Egyedül a rhythmisták iránt volt türelmetlen.

sem lehetünk,¹ sokkal nagyobb szerepet játszik a szerelem, mint Horatius költészetében, a ki ugyan szintén nem volt igazán szerelmes, de legalább néha-néha szeretkezett.²

E szerelmi dalok, bár nem volt realis alapjuk, mégis közvetlennek s mint valódi érzelem megnyilatkozásai hatnak: épen ezt köszönheti Verseghy sympathicus érzelmeinek.³

E sympathicus érzelmek kifejlődését Verseghy egyénisége, jelleme magában még nem magyarázza meg, ehhez járult éles szeme, melylyel a külvilág eseményeit és jelenségeit megfigyelte, a törekvés, hogy megértse azokat és megértvén életet öntsön, ismét élővé tegye, a mit látott, a mi iránt rokonérzessel viseltetett.

De itt van egyszersmind bizonyítéka annak is, a mit értekezésem e részének elején mondtam, hogy Horatius hatását Verseghyre nem a külső körülmények hasonlósága, nem is a lelkük rokonsága magyarázza meg, hanem az a körülmény, hogy sympathicus érzelmeitől támogatva átértette Horatius költészetét, és fölsímvén benne azt, a mi neki aesthetikai gyönyörűséget okozott, tudatosan utánozta a római lyra legnagyobb mesterét.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Rövid értekezések a muzsikáról XVI. 1.

² Teuffel (Litteraturgeschichte der Römer, 5. kiadás 519) Horatiusról is azt állítja, hogy legtöbb »kedvese« csak a költő képzeletének és tanulmányainak köszöni létét s Horatius inkább megvetette a nőket, nem hogy szerette volna őket. Jahn, Archiv für Philologie 6, 325. 7, 648.

³ Ujabban szerzett adataim valószínűvé tették, hogy Verseghy szerelmes versei nemcsak a költő sympathicus érzelmeinek köszönik sikerült voltukat.

»JÓKA ÖRDÖGÉ«-HEZ ÉS »A HEGEDŰ«-RŐL.

Zlinszky Aladárnak az »Irodalomtört. Közlemények« f. é. 1. füzetében megjelent értekezéséhez voltaképen csak azt az egy adatot akarom csatolni, hogy az általa közölt egyik változathoz hasonló egy német schwank-gyűjteményben is található. A magam csekély számú adatai közt három helyen találok hasonló elbeszélést. De ez a három voltaképen egy, Hans Sachs műve. A talált helyek közül kettő közli az egész elbeszélést eredeti alakjában: a *Merkens* gyűjteménye (*Deutscher Humor alter Zeit. Würzburg, 1879.*), mely a költemény végén keletkezése idejét is feljegyzi, míg a másik (*Altdeutscher Schwank und Scherz aus d. 16. u. 17. Jahrh. Bielefeld u. Leipzig, 1878.*) e végső sorokat elhagyja s egy kevéssé a szöveget is változtatja. Ez elbeszélés harmadik alakja ugyancsak Merkensnek, »*Deutscher Humor. Schwänke und Erzählungen aus älterer Zeit*« cz. kis gyűjteményében van (*Meyers Volksbücher 805. 806.*) s úgy látszik, hogy egyszerű prózai átdolgozása az előbbieknél.

E változat tartalma a következő. Az ördög a földre jön, hogy megházasodjék. Egy gazdag, de csunya öreg asszonyt vesz nőül, a ki éjjel-nappal kínozza. Ezért az erdőbe megy s egy fára ül. Innen lát meg egy orvost, a ki orvosszereket gyűjt. Hozzá csatlakozik tehát s azt az ajánlatot teszi neki, hogy egyenlő nyereségre gyógyítsák az embereket. Az orvos kérdésére elbeszéli, hogy ki ő s mily keserves szenvedéseket kellett kiállania. Kéri az orvost, hogy vegye magához szolgának, egyszersmind megállapodnak abban is, hogy miképen végzik dolgukat. Majd — ez lesz a sorrend — egy uzsorából meggazdagodott polgárt kezd kínozni az ördög; az orvos menjen oda, bűvös szavaira majd eltávozik az ördög. A gazdag ember bizonyosan ad 20 fítot is, a melynek fele aztán az ördögé lesz. Csakugyan így is történik; de az orvos 30 tallért kap a gyógyításért s az erdőben várakozó társának mégis csak tizet ad, azt állítván, hogy csak húszat kapott. Azután egy gazdag papnál ismétlődik ugyanez. De itt már nem akar kimenni az ördög; azt mondja, hogy az orvos tolvaj, a ki őt öt tallérig meglopta, ő pedig tolvajnak nem engedelmeskedik. Az orvos kiszalad a szobából, majd ismét viasszaszalad a hírrel, hogy jön az ördög felesége, az egyházi törvénszektől levelet hoz, a melyben férjét visszaköveteli. Az ördög azt mondja rá, hogy inkább a

pokolba megy. Ki is repül a tetőn, kénköszagot hagyva maga után.

Ez tehát a mint látszik, a Gaál-féle meséhez hasonlít legjobban, bár attól is több adat tekintetében eltér.

De ez a változat mutat még egy más dolgot is, a mit pótlásképen legyen szabad szintén megemlítenem. Azt t. i., hogy nem csak a folyón felfelé úszó, férjökkel a *nyírás* vagy *kaszálás* kérdésén összetűző, tehát nem csak — hogy úgy fejezzem ki — *emberi* módon rossz asszonyokat ismernek ezek az elbeszélések, hanem *ördögien* rosszakat is, vagyis olyanokat a kiktől az ördög is fél, mint az itt közlött elbeszélésben, a Z. A. közlésében is több változatban s másutt is.

Minthogy épen Arany János költeményéről van szó, még egy másik érdekes elbeszélést is ajánlom az érdeklődők figyelmébe a Merkens gyűjteményéből. Ez pedig nem más, mint Arany »A hegedű« cz. költeményének egy régi alakja, *Sand rub* Lazarus »*Delitiae historicae et poeticae*« cz. műve után. Tartalma a következő: Krisztus épen egy falu felé halad szent Péterrel. A faluból sípszó hangzik s Péter előre örül, hogy itt bizonyosan búcsú van s így lesz egy kis multság. A mint a faluba érnek, meg is mondja ezt az Idvezítőnek, a ki azt feleli rá, hogy úgy hallja, hogy az emberek részegek s tánczolhatnak. Péter azt válaszolja, hogy nagyon megszomjazott s engedelmet kér, hogy bemehessen egy házba és ihassék egy kis bort. Az Idvezítő le akarja beszélni; végre is megengedi neki, de megmondja, hogy ha megverik a parasztok, őt ne okolja. Péter megígéri, hogy ha két-három pohár bort megiszik, majd visszatér. Ezzel elmegy, de az Úr titkon dudát akaszt a nyakába. A mint belép a házba, egy paraszt mindjárt felszólítja, hogy igyék vele, azután meg dudáljon neki egy kis talp alá valót. Péter magában tiltakozik az ellen, hogy muzsikusnak tartsák, de azért iszik. Később aztán meg akar szökni, de egy részeg paraszt észreveszi s felszólítja hogy dudáljon. Péter mentegetődzik, de amaz követeli, hogy ha a bort megitta, ne menjen el; ha hátán van a duda, csak fújja. Az apostol tagadja, hogy volna a hátán; de amaz nem csak leveszi onnan, hanem még a fejéhez is veri s azt mondja neki, hogy máskor oda ne menjen inni; ezzel lelöki a lépcsőkön. Péter szomorúan tér vissza s szemrehányásokat kap az Idvezítőtől, hogy miért nem fogadott szót.

Ez a változat, a mint látszik, több vonásban különbözik az Arany János szövegétől. Hogy csak a legfőbbeket említsem: Arany egészen magyar földre, az alföldre teszi az esemény helyét, — hegedűt varázsol a Péter hátára, — Arany nem írja le, hogy miképen kerül ki a korcsmából Péter, míg a másik szövegben — a mint láttuk — kilöklük.

Ez a tárgy is méltó volna a kutatásra. Ennek is érdekes volna közvetítő szövegére akadni valami ócska kalendáriumban.

IMRE LAJOS.

ADATTÁR.

ADATOK PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ÉLETÉHEZ.

(Első közlemény.)

Kétszáz év sem telt még el azóta, hogy a magyar irodalom e kiváló munkása az életküzdelemben elfáradtan letette a tollat s pihenni ment: az idő mégis azóta jórészt megsemmisítette azon okmányoknak, melyekből tevékeny élete hű képét teljesen rekonstruálhatnánk. Még e század elején megvoltak levelei a nagy-enyedi református collegiumban »*Cinnus Papianus, Prof. Páriz Pápai Ferencznek Levelezései*« czímen s azonkívül egy másik gyűjteményben »*Basiliai Professor Hoffmannak levelei II. Apaffi Mihály fejedelem és Prof. Páriz Pápaihoz 1684—1699*«. (Benkő Ferencz Parnassusi időtöltés 1796. VII. (1800.) 38—39. lap.). Ez összegyűjtött levelek helyett ma már a hazai és a külföldi (Svájcz) levéltárakban csak néhány levelére találunk. Néhányat ismét Bod mentett meg az elveszéstől az által, hogy felvette kiadott, vagy kéziratban maradt műveibe. Még legtöbb levele a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárában maradt meg.

Gróf Teleki Sándor nagy-enyedi ref. collegiumi curatorsága jórészt összeesik Pápai Páriz professorsága, illetőleg rektorsága idejével s ez idő alatt természetesen sűrű levélváltás folyt közöttük, úgy kívánták azt az iskola ügyes-bajos dolgai is: most informatio, majd panasztétel, ismét fizetés-sürgetés, majd egyéb kérés ösztönözték levélírássra a buzgó professort. E levelek iratásuk tulajdonképeni célján kívül számos mivelődés-, iskola- és kortörténeti adatot őriztek meg: annyiival inkább kíváncsúnak véltük azok közzétételét.

Meg kell említenünk, hogy e leveleket az eredetiekről gróf Teleki Géza ő excellentiája szíves engedélyével másoltuk le; az összekeresés munkáját pedig Koncz József tanár és levéltárnok szíves előzékenysége végezte helyettünk.

1.

1688. okt. 15. Pápai Páriz Ferencz levele Nadányi Jánoshoz.

A jó Istennek gazdag áldását kívánom, édes komám uram, Kegyelmedre és szerelmesre terjedni bő mértékben.

Komám asszony ő kegyelme kimenésének alkalmatosságával Kegyelmedet mind levelemmel látogatni s mind penig tudósítani akarám, édes komám uram. A tavasszal tizenhárom hetekig kelletvén egy végtében asszonyunk ő nagysága mellett continuuskodnom, minthogy fen kellett hálnom, urunk ő nagysága estvéken, ritkán mulatta el a Kegyelmed felől való tudakozást, sőt ugyan egynéhányszor ő nagysága nekem megparancsolta, hogy Kegyelmednek írjak, hogy míg ő nagyságát Isten élteti, Kegyelmed jöjjön bé, és legyen szemben ő nagyságokkal: üdvözült asszonyunk ezt nem érheté, hanem Istenben kimulék. Ő nagysága ennyi parancsolatja s kívánsága után, tudom, bizonyonlag kegyelmesen fogná iátni Kegyelmedet. Az ur, Teleki urnak is járulván Kegyelmedhez való Inclinatiója, melyet maga adott nékem urunk ő nagysága. Én ezt Kegyelmednek mind parancsolatból irom s-mind vékony tetczésem szerint, Kegyelmednek, Uram, szívesen javallom, ugyan csak Erdély volt Kegyelmednek nagyobb hazája; ha némelly dologban mostohálkodott is, Kegyelmednek azt ingyen nem is kell considerálni, mert a ki affélét nem érzett volna, nem sok ember vagyon Erdélyben olyan. Kegyelmednek valami földét kívánta el Borberek uram telhetetlenségéből, mivel maga sem szántatja, hanem másoknak adgya dézmában, én is kértem szükségéből, az dézmaadás is mind bizonyosobban, mind hivebben meg lett volna: ő kegyelmének obtingált, azt állatván ő kegyelme, hogy Kegyelmed maga kínálta volna levelével ő kegyelmét, de ha ugy nem volna, talám jób volna, ha én szántatnám, mintsem olyan kéz közé akadgyon: álljanak mindenek Kegyelmed jó tetczésében. Ezzel ajánlom Kegyelmed életét Isten kegyes oltalmában.

Nagy-Enyed 15. Octobris 1688.

Kegyelmednek, Uram, mindenkor nagy szeretettel és böcsülettel szolgáló komja

P. Ferencz. m. p.

Alatta: Tiszteles nemzetes Körös-Nadányi Nadányi János uramnak (cum pleno honorum titulo) s nekem kedves komám uramnak ő kegyelmének irám böcsülettel.

Feleltem e levélre Boros Jenej Mihály uramtól, Fándor Pál uram hadában valótul, ki Udvarhelyen van Quartelyban.

Más kézzel: Pápai Ferencz uram írta Nadányi János uramnak.
(Teleki-levéltár 2324. sz. a.)

2.

1698. jan. 22. A nagy-enyedi ref. collegiumi tanulóifjuság panaszirata Pápai Páriz ellen.

Isten minden idvességes áldásit Kegyelmetekre terjeszsze bő mértékben, tiszta szívből kívánjuk.

Tiszteletes uraink! Mi légyen e, mostani méltó és keserves

panaszinknak az oka, úgy gondoljuk általláthatni társaságunknak töstővel, majdon fenékkal felfordult, zenebonás állapotjából és annak mind külső, mind belső egyenetlenségiből, úgy látjuk, hogy némelyek az atyák közül, kiknek tükör gyanánt kellene lenni, minden módon társaságunknak gonoszszát munkálódják és mind Kegyelmetek között s-mind társaságunknak civisi között az irigységet, haragtartást, versengést és minden gonoszra való okot adnak. Látván annakokáért e' nagy zűrzavart és nem Isten félelmében felnevekedendő iffjak között való nagy fogyatkozást, lelkünk isméreti nem engedte, hogy elszenvedhessük, hanem utat kellett keresnünk ennek megorvoslására, hogy társaságunknak civisei között a szép egység és atyafiui szeretet lévén, a tisztességes tudományban és jó erkölcsökben virágozhassunk. E' gonosznak megorvoslására peniglen, tiszteletes uraink, elsőben helyes utnak itiltük lenni, hogy Kegyelmeteknek méltó panaszinkat megjelentsük. Megtudván azért, honnan áradjanak mind ezek a viszontagságok és gonoszok társaságunkban (mint alább megmondjuk) Kegyelmeteket jó lelki ismeretire, az Istenre kérjük, hogy e' dologban bétékintsen és ez gonoszoknak okát mi közülünk amovealni minden tehetsége szerint munkálódja mindenütt, az hol illendő; iteratis vicibus lelkére kényszerítjük Uram Kegyelmeteket; ezt ide adjuk, hogy ha Kegyelmetek ezt nem munkálódná, vagy csak nemóban hadná, mi mentek légyünk és mi ez után kényszerítettünk elébb menni.

A dolgot kifokasztjuk: Egyenetlenségünknek és sok fogyatkozásinknak oka Pápai Ferencz uram, eleitől fogva ebben a societásban ő kegyelme ellen sok motusok voltak; mikor negyedik professornak béhozták ő kegyelmét, akkor is contradicáltak, mely contradictiot most is tartunk a fiscus ládájában; annakutánna is sok motusok és ő kegyelme ellen való querélák voltak ebben a társaságban, mely motusok bizonyos tanui annak, hogy ő kegyelmét eleitől fogva nem szerették; mely ő kegyelme sok ízben való fatumi elegendendő argumentuma lehetne ő kegyelmének, hogy a maga dolgát más formán folytatná: mindazáltal kívánságunknak más egyéb okai is vadnak, még penig olyanok, melyek kívánságunknak végben vitelire elégségesek, melyeket, társaságunknak jóvát, tudományban való előmenetelit, a szép egységet, atyafiui szeretetet kívánván, előszámlálunk.

Ratio 1-ma. Ő kegyelmének sem phisicum, sem historicum, sem logicum studiuma nem olyan, melyet societásunk elszenvedhessen. 1. A phisicát sine fructu tanítja, az authort, melyet Isten jóvoltából felvöttünk, nem premalja, maga irogat iminnen, amonnan; azonban phisicát tanítván, ő kegyelme soha egy phisica demonstratiot nem téssen vagy spherán vagy magneszen, aut secus, soha egy phisica disputatioja nincsen, nem is emlékezünk 6 és 7 esztendőktől fogva, hanem egy exameni disputatiójára ő kegyelmének. Többet is szólhatnánk erre etc. 2. A mi az históriát nézi, igen csekély és majdon semmi: soha universális históriát, a mely az Uj és az Ó Testamentumra tartoznék, nem tanít; micsoda fatumi voltak a régi monárchak alatt az ecclésiának, kivált az Uj Testamentumban, az persecutióknak, reformatioknak is alkalmatosságával. A profetákra

való commentátorokra ez a cognitio igen hasznos, de kicsoda (hanemha privativum), a ki ezzel dicsekedhetnék? 3. Logica Enyeden nincsen, innen onnan gyalázatunk van az egész collegiomban és az egész országban: enyedi deák azért logicat nem tud és igen igaz is, mint erről bizonyosságot tehetünk, egy szóval sine fructu secundo tractálja provinciáját ő kegyelme és az egész societásnak, sőt ecclesiának nagy kárával, mivel itt deficiálván, mikorra kiszármazunk a collegiumból, akkor kell ezekre magunkat gyakorta fordítanunk. Ezt méltó consideratióban vegye uram Kegyelmetek, mint szegény nemzetünkben megtelepedett társaságunknak ilyen nagy és veszélyes kárát.

Ratio 2. Az ő kegyelme magaviseletlensége és abból társaságunkra kiterjedő gonoszok, egyenetlenségek, visszavonás, irigység, emberrágalmazások etc. 1. O kegyelme eleitől fogván a maga jóvát akarván öregíteni, a közönséges jókat magáénak igyekezte tenni. Ide való a Miriszló utczában való, Eperjesi uramtól maradott ház, melyet is mostan ő kegyelme bir; ide való ő kegyelmének az az intentuma, melylyel a mostani házát, melyben ő kegyelme lakik, a maga romladozott házával az collegium kezéből ki akarta nem régen csinálni. Ennekfelette ebben is a maga jóvát vadászsa ő kegyelme, mikor a collegium pecsétit kiragadta és azzal abutal, nem bizván mi reánk, amint eddig volt, a leveleknek pecsétlését; miért nem adja ő kegyelme és adta azt kézben, holott ez volna illendő. Azonban mi azt el nem szenvedhetjük, hogy a kebelünkben magunk ellenségét és gyalázóját tartsunk. Ő kegyelme ha mi bennünk fogyatkozást lát, mint atya, aperte et paterno affectu, non hostili törvény szerint emendálna: ne cselekedje ő kegyelme, hogy mind a méltóságok, mind belső személyek előtt dehonestálja a mi közönséges kárunkra és gyalázatunkra, mint cselekeszik ő kegyelme gyakorta. Azért ha ő kegyelme a societást nem acceptálja, ne is légyen a membrumnak feje.

Ratio 3. Az a siralmas dolog, hogy a legényeket egymásra alattomban armalni és az társaságban minden egyenetlenséget munkálkodni ő kegyelme meg nem szűnik, légyen erre a societas bizonyság; a legényeket, a kik ő kegyelmének inye szerint nem cselekesznek, Kegyelmetek és mások előtt dehonestálni meg nem szűnik: edgyet is, mást is előfog ő kegyelme és azt maga mellé édesgetvén, szép szóval, ígéretekkel adanimálja, azok közül annakutánna némelyek mit cselekesznek? Kinek egyet, kinek más remenséget nyujt, kinek academiát ígér, egy szóval mind sok disciplinák aránt való fogyatkozása a' társaságnak, mind a societásban való irigységnek, egyenetlenségnek és minden zurzavarnak fő oka ő kegyelme.

Ratio 4. Ezek felett holmi egyéb dolgok aránt is panaszkodunk uram Kegyelmeteknek. 1. Ő kegyelme jó és hasznos dolgokat cselekedni a collegiumban (így,) ¹ de a dolgoknak kimenetelei mutogatják, hogy vagy azért cselekedti ő kegyelme, hogy a legényeket maga mellé csatol-

¹ Az állítmány (tudna) elmaradt.

hassa, vagy ponat fundamenta mutui dissidii. Többet elő nem hozunk: a Francofurtumban inkább (az mint halljuk) csak hírrel mint valósággal felállított alumniával ő kegyelme abutál, némelyeknek igirvén, sőt (amint halljuk) kézbevéttel is némelyeket próbálván és ilyen szókat szólván: *Sis tu meus et ego ero tuus*. Exempla possunt inveniri. Innen már némelyek adorálják ő kegyelmét és valamit hallanak, mindjárt jelentik; innen az egymás között való irigység és az collegiumnak két felé való oszlása, kik egymást Kain szemekkel nézik. Minnyájan fiak volnánk, de ő kegyelme, a kik ő kegyelme körül szóval tudják, csak azokat observálja, ezeknek ő kegyelme promotiójokat akarja, másoknak veszedelmit: innen némelyeket torkik (így) tölt discipulusokkal, másoknak érdemesebbeknek semmit nem ad; némelyeket praeceptorriával magához édesget, mást a földig legyaláz; némelyeknek áumniát szerez, másokat dehonestal: egy szóval tart ő kegyelme delatorokat, kik a societásnak sok kárára s-injuriájára vadnak, azokat ki kell tudnunk, mert az ilyen dolog nem jónak a jele? Voltak ő kegyelmének olyan szavai, hogy mi jóllehet Summát tanulunk, de religionkat is nem tudjuk, diaboli sumus etc. mely dolog ha úgy van, mi gyönyörüsége vagyon ő kegyelmének az ördögök között való lakásra? 3. Várallyai, Czofalvi, Korógyi etc. uraimék idejekben való motusnak alkalmatosságával, mintegy 6 vagy 7 esztendőkkel ennekelőtte (mivel egy Gidófalvi nevű legénynek sine culpa fején rut sebet ejtett vala ő kegyelme) reversálist kívántak ő kegyelmétől, de azt cum imploratione megengedték, hanem bizonyos személyeknek kezit beadta ő kegyelme, a collegium követi lévén ezek az személyek, hogy többé affélét nem patrol ő kegyelme, secus omnia facta: mert annakutánna is Vásárhelyi Mihály senior, Fogarasi Sámuel contrascriba uramék idejében is motus lévén ő kegyelme ellen, törvény nélkül megvervén egy deákot, mintegy három esztendővel ennek előtte, igiré ő kegyelme magát cum submissione arra, hogy mint atya mindenekhez úgy viseli magát: ezt szépen megmutatá ő kegyelme, mert sok tudós legényeket hírekben ma is besteleníteni (így) meg nem szűnik, itt a collegiumban az előtt károkat is munkálódván, ma is mutogatja ő kegyelme atyai voltát, holott a societást hírében, nevében mindenütt besteleníteni meg nem szűnik.

Mindezeket és sok több panaszinkat, melyeket le is nem írhatunk, Kegyelmetek az Istenért kérjük, vegye méltó considerációban és ő kegyelmének significálja, hogy magát ne gyűlöltesse, hanem ő kegyelme mondjon le tisztiről. Mindazáltal ezt jelentjük Kegyelmeteknek iteratis vicibus, hogy Kegyelmeteknek mostan nem azért irtunk, hogy Kegyelmetek szándékunkban meggátolna és csak hallgatásban menjel (így) el a dolog, mert a collegium változó és a gonosz kevés ideig sedalodik ugyan, de meg nagyobb gonosz követi mindezeket; valamig Pápai Ferencz uram itt lészen professor, soha a societásban egyesség nem lészen. Lelkiisméretire kényszerítjük uram Kegyelmeteket, hogy ez dolgot Kegyelmetek munkálódja, mi semminek oka ne légyünk, másutt keressük az dolognak útját. Azt sem kívánjuk, hogy csak monitora menjen a dolog, mert iterum hoc malum et forte majori cum malo recrudescál. Ha minden panaszinkat

pacifice itt le nem tehetjük is, de ezek a fundamentalis querelák, melyekből mások származnak.

Datae in ill. collegio N. Enyediensi anno 1698 die 22. Januarii.

*Kegyelmeteknek engedelmes tanítványi
és szolgái a n. enyedi collegiumnak civisi
alázatosan írák.*

Teleki jegyzete: Régi panasza az ifjuságnak Pápai uram ellen.
(Teleki-levéltár 2357. sz. a.)

3.

1698. nov. 21. Páriz F. levele Ferencz fiához.

Adgyon Isten minden jókat.

Leveledet vöttem, hogy egészségben vagy és tanolsz, azt igen örömet hallom, de meglásd, hogy úgy legyen, mert ha mástól meghallom, hogy úgy nincsen a dolog, minden jó akaratomat megvonom tőled. Mentét, övet, süveget küldöttem volt, azonkívül vagy négy font gesztenyét; a gesztenyéről nem irsz semmit, azt ugyan más embertől küldöttem egy sacskóban. Most küldöttem egy forintot, vegyenek a dolmányhoz való posztót, foldozzák, varrogassák meg véle; a téli sokadalomkor új leszen, addig ezzel megéred; csak viselnéd a ruhát úgy, a mint illik. Tanolj mindent szorgalmasan, valamit t k.¹ A német Grammaticát elküldöttem, de el ne veszed. A mit reád költenek, fel irogassad. Szélyel ne járj, a hol járod nincsen, hogy valami némettől valami rajtad ne essék. Az orgonás uramnak a mint más, én is megfizetek becsülettel.

Legyen Isten veled.

21. Novembr. 1698.

Édes atyád

P. Ferencz m. p.

Gazda uramat aszszonyommal együtt köszöncsed szónkkal becsülettel. Mindeneket megbecsülj és légy jó szófogadó. Karácsonig mi is meglátogatunk, ha valami meg nem gátol. Neked külön két sustákat küldöttem, aprónként kölcsd el.

Külczim: Ingenuo puero Francisco Pariz Pápai, filio meo dilecto, studiorum causâ Cibinii apud praestantissimum dominum Andream Hock Goekelium comoranti patebunt.

(Teleki-levéltár 2325. sz. a.)

4.

1711. máj. 20. Páriz levele gr. Teleki Sándorhoz.

Méltóságos ur, bizodalmas nagy jó uram, kegyelmes fautorom.

Hogy Isten Kegyelmedet szerencsés hosszú élettel, közelebb pedig idvességes csendes innepléssel méltóságos házával együtt megáldja, szívesen kívánom.

¹ A papir itt ki van szakítva, a hiányzó szó alkalmasint; *tanítanak*.

Örömesben, uram, köszönő, mint sem kérő levelet írnék már Kegyelmednek. mivel tudom, hogy még az attyafia előtt is utálatos a szegény, de minthogy Kegyelmed, uram, nekünk és az inspectionk alatt való Isten dicsősségére intéztetett társaságnak gondját, vajha nem baját vállára kegyességéből felvötte, nem tudok egyebet mit cselekedni. Régen reménkedem, uram, hogy a mely házban lakom, lehessen lakható, mivel bizony semmi meg nem marad benne, mikor esős idő vagyok, hét esztendeje miolta az lapos perellye alatt áll; Kegyelmed, uram, parancsolt Varga Mihálynak: esztendőől fogva nem praestalta, a pestis miá távozván és mindent rendetlenül elhagyván, innen onnan a mi fenyőfát találtam, összehord¹.....(u)gy, hogy elég lőtt volna ez munkára csak sindely lőtt volna.....de már az fákat Havaseli uram igen elhordotta az deako(knak h)áz(ai)ra, úgy hogy mást vegyen helyében. de most lévén az fenyő.....elének ideje, a sem lőtt. Méltóztassék azért, uram, Kegyelmed parancs(olni fe)lőle, mert az padlás is elrothad. Buzafizetésemet is adja ki ő.....aratásig; bárányt sem akar adni szükségünk szerént, hanem....mind akarja reánk hajtatni s mit csinálunk véle: el sem adhatni, mert rosszszak, nem is tarthatni. Már Isten kegyelméből ebben az esztendőben is szintén félesztendőm telik, tavalyra is 100 forint restantiam vagyok, kérem erre is az méltóságos urat, succuraljon, mert bizony nincsen mivel élnem, ne legyen vénségemre ily gyalázatos szükségben, mivel még tisztemet mind tehetem, mind teszem hűségesen. Balintith György uram is nem tősz levelemre választ, noha nem tagadja ő kegyelme az 100 forint adósságot, nem találom ennek megvételének is módját, ha Nagyságtok nem assistal; ha Isten reá segít, hogy Vásárhelyre mehessek, megmutatom, uram, Kegyelmednek, hogy én mind a szőlősök, mind az város adóssága feől igazat irtam, de ők voltak hamis informatorok kivált az bis puer Biro sógorom.

Az számamra való *Dictionarium* exemplari már két esztendeje Kassán hevernek, semmiképen bé nem tudom hozatni, költségem nem lévén. Ha méltóságos uram, Kegyelmed debreczeni bíró uramnak és tanácsnak írna felőle, úgy hiszem meglenne, beszálitanák Kolosvárra: az ref. predikator Zemplényi Ferencz uramnál vannak, az idvezült ur taníttatta academiakban, esmerheti, uram, Kegyelmed is.

Az *Pax Crucis*-ért csak ki nem vonnak barátim, de én színét sem láthatom. Kegyelmedet, méltóságos uram, alázatosan követem ez terhelésről, de nincsen mit tennem és ajánlom méltóságos uri házával Isten erős oltalmában.

N. Enyed 20. Maji 1711.

Kegyelmednek, méltóságos ur,

alázatos szolgálja
Pápai P. Ferencz.

Külszim: Méltóságos urnak, gróf Teleki Sándor uramnak (cum pleno meritarum dignitatum titulo), nekem bizodalmas nagy jó uramnak, kegyes fauto-romnak etc. alázatosan adassék.

(Teleki-levéltár 2327. sz. a.)

¹ Itt közbül a levélből egy darab ki van szakítva.

5.

1711. aug. 22. Páriz levele gr. Teleki Sándorhoz.

Méltóságos ur, bizodalmas nagy jó uram.

Hogy Isten Kegyelmedet méltóságos uri házával együtt sokáig szerencsésen az közönséges haszonra fenn tartsa, kívánom szívesen. Kegyelmednek, uram, régen nem irtam, mert látom, hogy merő tereh vagyok irásommal, mindenütt valahova a szükség kényszerít levelemmel megjelennem. Az én fiam innen 7. Augusti békével megindula, 12. ejusdem Debreczen felé Kolosvárról, kit Isten Nagyságtok szolgálatjára és még élek, vigasztalásomra hogy prosperáljon, kívánom. Ötödfél száz forint assignatio vagyon Segesvárra gróf Székely Ádám és Móses uraktól, más fél száza Köpeczié, de igen vékony biztatásunk vagyon az megadás felől, az beszterczei azon kívül bár esztendőre mehetne utánna, de én semmire sem mehetek, ha Nagyságtok nem assistal. Én pedig mit csináljak, nem tudom; Némzeti és Kaposi uramék szedik el, a kinek mindenike engem megvehetne, de, úgy látom, mundus vult decipi. Én bizony egészen desperaltam, ennyi munkámra látván, hogy nincsen semmi tekintet, bár csak valaha két órát nyerhetnék, uram, az Kegyelmeddel való beszédre, mert szégyenlem, hogy valaki olvassa is méltó, panaszos írásomat. Házamban nem maradhatok az eső miatt, nincsen magamét mivel megépíthetnem, mert eddig ide hagytam volna; azon kívül is gyalázat dolgunk, mennyit sollicitaltuk hejában az kertet, az Enyedi uram fia gyermek lévén, elnyerte Kegyelmedtől, melyet mi hárman nem tehattünk; Tompaházán lévén, uram, Kegyelmednél, de ismét most uj parancsolatja lévén udvarbíró Havaselyi uramnak, kitiltott onnan: példabeszédben vagyunk az város előtt. Sem alumnusoknak, sem praeceptoroknak nincsen egy pénzük is, más két collegiumban sine defectu kiszolgáltatik a salarium, mi csak nyögünk, senki örömmel tisztit nem teheti; másfél esztendőt töltött hasznos praeceptor kiment nem régen scholamesterségre, egy pénz consolatiot nem látván.

Az néhai b. e. Macskási Boldisár uram akarván maga nevét viselő alummát itt erigalni, ezer forintot akart letenni valahol, hogy annak interesséből őt alumnus éljen holta után is; már a mint nekem beteg ágyában az aszszony előtt mondotta, 800 forint készen volt, de az aszszony azt a Szilágyban jószágvásárlásra fordította, úgy mindazáltal, hogy az ezer forint megleszen az ur kegyes intézése szerint: most már az aszszony csak hallgat véle.

Nekem, uram, Kegyelmed tavaly meszet ígért vala, hogy építsem házamat vele, Varga Mihály által nem születék, talám Havaselyi uram praestálná, ha kegyelmed, uram, méltóztatnék parancsolni felőle. Ezen kívül tavaly és harmad idén az én collegáim ő kegyelmek fizetéseken elvitették az collegium csüriből a szénát Kegyelmed engedelmeiből, ha nekem is accedálna az aránt gratiája, uram, Kegyelmednek, mostan, valamit másnak eladnák, (így) elvennék fizetésemben. Alázatosan követem,

méltóságos ur, az panaszkodó levélről Kegyelmedet és ajánlom méltóságos házával együtt Isten erős oltalmában.

N. Enyed 22. Augusti 1711.

Kegyelmednek, uram,

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz.

Ugy látom, uram, az nagy költséggel készített papirosmalomnak egészen nyaka szakad, sem az mestere, sem az collegium hasznát nem veszi, hejában áll veszteg, nincsen kinek materia után járni.

Külczim: Méltóságos urnak gróf Teleki Sándor uramnak (cum pleno dignitatum titulo) nekem bizodalmas nagy jó uramnak, fautoromnak alázatosan írák. Gernyeszeg.

Teleki jegyzete: Macskási Boldisárné ígérte ezer forintból.

(Teleki levéltár 23 28. sz. a.)

6.

1712. jun. 14. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos ur, bizodalmas nagy jó uram.

Haza érkezvén, azon napon vöttem az fiamnak mind uj, mind régi eltévelyedett leveleit, melyek most igazodtanak utban és Szebenből jöttek kezemhez, mert az szebeniek Hallából hittanak egy tudós embert scholajokban professornak, ki az elmúlt janariusban indult, Silesiában pedig megakadt és tandem most érkezett el. Az fasciculusban lévén Kegyelmednek szóló levele és fiamnak, most Kegyelmednek, uram, elküldöttem. Irja, hogy Jablonski uram Kegyelmed levelére is megfelelt, de az fasciculusban nem volt. Hallában igen jó professorokra akadván, szándéka ez, hogy ott absolválja cursusát, mivel Jablonski uram az regia mensara mind az társával Sérczivel reá szerzette, a hol mindennap gratis tisztességes ebédjek vagyon, vacsoráért fizetni kell keveset, egy hétre egy Rhenensis forintot, mely alkalmatosságot másutt meg nem talál. Én is néki azt javallom, hogy ott annyira perficiálván magát, úgy induljon Hollandia felé és ha lehetne Angliában is; de igen költséges lévén a medicina tanolása, alig hiszem, hogy ha az Erdélyből várható pénze elérkezik is, annyi peregrinatioa elérkezzék, hanem ha Kegyelmed, méltóságos ur, írna mellette, mint curatora collegiumunknak, az Leidai academia curatorinak, hogy az Leidai convictusban, mint erdélyi reformatum collegium szolgálatjára tanításával igyekező személy admittáltatnék, mint ezt egy Henczidai nevű deákunk ez előtt kilencz esztendővel, azon curatoroknál az méltóságos rab ur véghez vitte volt, t. Kaposi uram instantiájára. Ha pedig az ur perseveral az collegium számára való általok lejendő kéregetésben, az más consideratiot kíván, légyen az ur bölcs teccése.

Az aszszony Macskási Boldisárné aszszonyom küldé szinte ma egy tornyocskában való rendes órát, melyet mindazáltal mind az rosda deformalt, mind aprolék defectusi vannak. Ha az urnak tetszik, talán nem sok költséggel elkészül, jó volna az collegium tornyocskájában tenni,

lenne ütő harangja az nagyobbik csengetyű; parancsoljon az ur felőle, mert nagy bajunk vagy on a' nélkül. Ajánlom ezzel Isten erős oltalmában, méltóságos ur, egész uri házával Kegyelmedet.

N. Enyed 14. Junii 1712.

Kegyelmednek, méltóságos ur,

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz.

Külczim: Illustrissimo domino domino Alexandro S. R. I. comiti Teleki de Szék (cum plenis meritarum dignitatum titulis) domino domino fautori et patrono colendissimo, faventissimo.

(Teleki-levéltár 2329. sz. a.)

7.

1712. jul. 1. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos gróf ur, bizodalmas nagy jó uram, kegyes fautorom.

Kegyelmed nekem irt levelét vöttem Csötörtökön tegnap, az gyógyi feredőről haza érkezvén, hová mind az feredésre, mind az feredő viz italára invitált mind egyéb fájdalma lábamnak, mind az arena, minthogy tavaly is jó hasznát érztem sokáig. Az harmadidei praeceptorok boroknak az árrát megígérte volt uram Kegyelmed, bár csak a kik közelebb vannak: az szászvársi nagy hasznót majd ingyen tévő mester is, potialhatna. Az tavalyi praeceptorok pénzfizetése is restál egészen; igen kegyesen cselekeszi az ur, ha contentálja őket, annál hivebben forgolódnak tisztekben, én ugyan nem szünöm animalni őket. Az segesváriaktól, ha keze ügyében volna vagy lenne uram Kegyelmednek gróf Székely Ádám uram ő nagysága, ő nagysága által extorquealhatná, méltóságos ur, Kegyelmed az assignatio szerént való pénzt, minthogy már az egész bonum ő nagyságára devolválódott. Enyedi uram még meg nem jött, az predikálás jól indult és eddig folyt is, sed quomodo praedicabunt, nisi docti et ducti a theologiae professore fuerint kár hogy az méltóságos ur alatt szakad nyaka az praecipuum studiumnak, mert ha az Tőke Vásárhelyi uramtól suppeditált conciók elfogynak, nem tudom, hova fognak. Az mit az ur az statutak felől parancsol, abban tehetségem szerént Kegyelmednek, uram, complacealni igyekezem, már az vocatio közelítvén. Mint és mikor plantaltatott ide az collegium Kolosvárról, Kegyelmednél, uram, írásban in originali fejedelem pecsége alatt meg vagy on. Az paedagogiarcha tiszti is, az Catharina fejedelem aszszonynak Alstedius-tól és Bisterfeldiustól beadott írásban, mely az Apáczai János Academiájának descriptiójával együtt Kegyelmednél vagy on, én adván oda min-deniket, megvagy on szépen, azokat az írásokat pro lumine consualhatja az ur Borberekí uramra, jó alkalmatosságot keresvén, minthogy sokszor eget aeris Cappadocum rex, leszen nagy gondom és Kegyelmedet, uram, ottan tudósítom. Fiam levelét, az Nagy Bányaí scholamester Aszalai levelét, kinek is praeceptorságra fizetési restantiája vagy on, elküldtem volt, uram, Kegyelmednek. Az fiam levelében volt az Jablonski uram levele is Kegyelmedhez, én biztam volt udvarbíró uramra, bálnám, ha

eltévelyedett volna. Most két jó deák jött közénkben, vékony hirem allicialván őket, az mint mondják, becsületes emberek gyermekei, az Dunántul; honnan adjunk kenyeret; az ur arról egyszer parancsolt volt, hogy pro collegii gloria talium specialior habeatur ratio: méltóztassék mostan is teczését adni és felölők parancsolni. Ha Nagyságod engem consolal, in tempore esik, mert bizony nem subsistalhatok; az napokban három buzás özvegy aszszonyt cantáltam meg, de csak egy hallgatott meg, Macskási Lászlóné aszszonyom küldvén 20 vékát, melylyel most élek; Kaposi uram mindent elhorgász előlünk, mi az sok vagyon hire mellett csak vesződünk. Ajánlom ezzel Isten erős oltalmában méltóságos egész uri házával együtt, uram, Kegyelmedet.

N. Enyeden 1. Julii 1712.

Kegyelmednek méltóságos ur

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz.

Külczim: Illustrissimo domino domino comiti S. R. I. Alexandro Teleki de Szék, illustris collegii Betleniano-Enyediensis curatori zelosissimo, pientissimo etc. etc. domino domino et fautori faventissimo colendissimo, Gernyeszeg.

(Teleki-levéltár 2704. sz. a.)

8.

1712. nov. 28. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos ur, bizodalmas nagy jó uram.

Kegyelmed levelét vöttem alázatosan; Kegyelmed uri assistentiáját fiam aránt hasonló alázatossággal vészem; az ur Isten Kegyelmed életét sok jónak elősegítésére sokáig terjessze, azt, uram, szívesen kívánom.

Az mi az Németi András commendatioját az regium stipendiumra illeti, az így volt: Jastfalvi helyében adtuk volt az aszszony Kemény Jánosné ő nagysága kevénságára az urfiak mellé praeceptornak, kik körül mind itt ben, mind az bujdosásban hiven forgolódott és sokat is szenvedett s ma is fizetetlen, a mint t. Kamarási uram jól tudja. Az aszszonytul nehezen és ő nagysága kedve ellen megválván, Máramarosban Szigetre vitték scholamesternek, ott eltöltvén esztendejét t. Nánási József urammal bėjött és az méltóságos Teleki urakat majd mind eljárta, mindenfelől solicitaltattunk, hogy az regium stipendiumra commendaljuk, kivált az mélt. ur, Teleki Pál uram ugyan keményen irt és ugyan jure suo exigalta tőlünk, argumentumul adván, hogy ő Kegyelme mikor Berlinumban volt, Jablonski urammal nem kicsiny eszköz volt annak az stipendiumnak szerzésében. Így mi commendaltuk, minthogy Köpeczi Mihálynak szándékát tudtuk, hogy Hollandiában siet, ugy hogy más fél esztendőtt Köpeczi eltöltvén, succedalon, a minthogy most is Köpeczi Mihály frual, Németi pénzén él Francofurtumban.

Az Pestisnek hire innen volt, hogy itt a himlő igen közönséges volt Octoberben, és azulta is, meg is holtak egy nehányon, kiben ki nem üthetett és mind az olyanokat az benne rekedt hévség miá az nyavalya kirontotta és holtig törte, mint a segesvári királybíró uram

fiát is. Már most, a mint hadnagy uram szorgalmasan czirkáltatja és nekem is hirré adja, igen szünt: nem is tudunk többet, hanem az Károlyi István kis leányát, kin is ki nem ütven, megdagadozott és inter spem et metum nagyon. Pestisnek pedig itt semmi faciese nincsen.

Engem, méltóságos ur, megvigasztalt vala Balásfi uram, hogy Kegyelmed Nagy Sinkre parancsolt volna nekem adandó pénz felől, de az Kegyelmed irásából arról nem confirmáltatom. Az urakat egy néhány-szor próbáltuk, soha nem succedalt, most is in nomine Dei faciemus unum retis jactum, ha az méltóságos követ ur Betlen László ő nagysága elérkezik. Interim in patientia possidebimus animas nostras.

Ajánlom, méltóságos ur, Kegyelmedet és méltóságos uri házat Isten erős oltalmában.

N. Enyed 28. Novembris 1712.

Kegyelmednek, méltóságos ur,

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz.

Teleki jegyzete: Németi András uram academiára való commendatiojáról.
(Teleki-levéltár 2330. sz.)

9.

1712. decz. 5. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos ur, bizodalmas nagy jó uram.

Kegyelmed levelét alázatosan vöttük. Az a materia nem volt méltó, hogy Kegyelmedet, uram, annyira megkedvetlenitse, mert az Németi András expeditioja előtt soha sem szóval, sem írással nem vöttük azt a tilalmat, hogy senkit a méltóságos curatoratus consensusa nélkül az regium stipendiumra elő ne bocsássunk, hanem az után; azt pedig az méltóságos Teleki Pál ur nagy levelebeli efflagitatiojára és ha igaz volt az t. Nánási József uram relatioja, az több méltóságos Teleki urak, kiket eljárt, consensúsára cselekedtük. Köpeczi uramnak is nem helyes az panasza, mert mikor innen elment, azt mondotta, hogy szintén 30 esztendőös lévén, Francofurtumban tovább nem commoral, hanem legfeljebb másfél esztendőt és siet Hollandiában, most is nekünk olyanformán ír; nem is olyan költségtelen, a mint írja. De quicquid sit, ez sine strepitu orvosoltathatik, mert holott innen két esztendeig, sőt tovább is senki elő nem bocsátathatik arra az stipendiumra, még pénze nagyon, Németi menjen Hollandiában és mind addig még oda jár, frualjon Köpeczi uram, mint most is frual, licet non in toto, de még ugyan tiz tallér káránál ez aránt több nincsen: ha pedig, a mint írja Köpeczi uram, maga siet ez tavaszon Hollandiában, addig, még oda jár, frualjon Németi. Én ugy hiszem, az méltóságos ur is minden kedvetlenség nélkül ezen megnyughatik. Az Patai stipendiuma is expiral Augustusban, de azt már Jablonski uramék Holczfusius stipendiariusum ephorus urammal decernálták Ferencz fiamnak, hogy Patai után, akárhol legyen ő, számára conserváltassék két esztendeig nyolczvan-nyolczvan tallér.

Hogy innen elidegenítsék, a szemtelen spiritus munkálodja,

Holczfus urammal elakarván hitetni és úgy veszem eszemben, nagy ur testimoniumával, hogy nem az enyedi az primarium et Betlenianum collegium, hanem más. De az méltóságos urnak Betlen Miklós uramnak ellenkező régi testimoniuma arról in archivo regio vagyon, még élő bizonság Jablonski uram, meg is vagyon nálam mind az electorhoz, mind praeses Dankelman uramhoz irt, az ur arról való levelének cancellariusi és főcuratori névvel, párja. Ezt pedig az Kegyelmed uri szép intentioja, ha szintén vacillalna is, melyet nem hiszek, legalább, még Jablonski uram és az én csekélységem is él, könnyen megorvosolja.

Most Köpeczi uram igen reménkedik az Segesvárra assignalt másfél száz forintjáért. Én valamit tehettem, töttem, de erőtlen eszköz vagyok az ur nélkül, kitől mind egyben, mind másban uri gratiat és assistentiat méltán várunk és remélnünk is. Ajánlom, méltóságos ur, Kegyelmed uri személyét és méltóságos házáat Isten erős oltalmában.

Kegyelmednek, méltóságos ur,

alázatos szolgálja
Pápai P. Ferencz.

N. Enyed 5. Decembris 1712.

Külczim: Illustrissimo domino domino Alexandro S. R. I. comiti Teleki de Szék (cum plenis dignitatum titulis) domino et fautori benignissimo, colendissimo. Megyes.

Teleki jegyzete: Némethi András uram academiákra való commendatiojáról.
(Teleki-levéltár 2331. sz. a.)

10.

1713. decz. 9. Kibédi András nagy-enyedi senior levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos gróf ur! Kegyes curator uram!

Nem tehetem, gyakor izben, igen megkeserítvén, hogy fájdalomom orvoslásának okáért, tiszttem szerint, a méltóságos urat ne requiráljam. A felyebb való napokban két iffiaknak törtévnén provocatiójok, tiszteletes professor uraiméket dolgoknak jobban való eligazitathatásokra felhivtuk; a dominus observatorok voxolván, mi is voxunkat a dominus contra-scribával hozzáadván. Tiszteletes professor uraimék ante latam sententiam akarván edgyiknek dolgát subleválni, mondának: az ugy nem lészen, nem engedjük. Én mondék: a mi voxunkat tartja a törvény világosan, amenyiben legis custos vagyok, a mellől el nem állok; secundo már engemet a méltóságos curator urak meg is intettenek a Csernatonai Ferencz dolgának alkalmatosságával az ilyes dolog végett; tertio, specifice a méltóságos ur Teleki Sándor uram is ilyen dolog végétt nekünk ennek előtte irt is, hogy az statutaknak meg nem tartásokból származnak sok rossz dolgok a collegiumban: én tartok az uraktól. Tiszteletes Pápai uram ezeken effervescalván, igen keményen tractala engemet, mondván: Te curatorokkal fenyegetsz minket, Desismus¹ az, hazudol te az uraknál.

¹ Bizonyára Dési Mártonra czéloz.

Én mondék: Tiszteletes uram, nem fenyegetőzés az, ha azt mondom, hogy ha az ur megtudja, examenre vonszon engemet s a törvény is azt tartja. Ő kegyelme felele: Nem téged vonszanak arra, vonjon minket. A törvényben pedig világosan vagyon, még pedig a juramenti formulában, hogy szabad, sött tisztí az officialisoknak a curator urnak a nehéz dolgokat megjelenteni s hirré adni, még sem delator azzal az officialis. Már annyira ment a dolog, hogy a kik ő kegyelméhez tartanak, csak megmerészelik mondani: Nem félek, ha provocalnak is, mert Pápai uram patrocínál nékem. Minekokáért alázatosan installok az méltóságos urnak, méltóztassék az ur szomorú sorsomat megtekinteni és úri bölcsesége szerint orvosolni, mert subsistálnom nem lehet, fentartván ő kegyelme a régít. Vétkemet ugyan nem tudom, de tartok, hogy egyszer költ valamit és megejt, minthogy mindgyarást ez actus után, leczkéje lévén, a juvenus előtt elkezdette a példázást, melynek leírásával az urat most nem terhelem, várván az ur úri praesentiáját. Techarius (így!) Bibarczfalvi László uram observator lévén, jelen volt a törvényben, a dolgot tudja: elhalaszták professor uraimék akkor, most is abban vagyon. Az ur Isten a méltóságos urat egész úri házával sok időkip éltesse kívánom.

19. Decembr. 1713. Coll. Enyed.

alázatos szolgálja az méltóságos urnak

Kibédi András m. p.

collegium seniora.

P. S. A méltóságos groff urat követjük alázatosan, második deakunkról, hogy nem primariusabb, mert tudja Isten, tiszteletes estperest (így!) uram maga kért, hogy bocsássak az urhoz a fiát, ő kegyelmének kedves dolgot cselekeszünk.

Külsőim: Illustrissimo domino domino Alexandro S. R. I. comiti Teleki de Szék, illustris collegii N. Enyediensis curator ac fautori colendissimo.

Teleki jegyzete: Senior Kibédi uram panasza az statutajok romlásán.

(Teleki-levéltár 2358. sz. a.)

11.

1714. jul. 30. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos Ur, bizodalmas nagy jó uram!

Debilitálodván job kezem az köszvény miatt, nem írhattam, Uram, Kegyelmednek, elküldtem mindazáltal Aszalai Sámuelről az fiam kegyelmednek szóló levelét; az küldött egyetmás tegnap előtt érkezett kezemhez Szebenből Bogáti uramtól, melyet most Varga Mihály által küldöttem el. Ugyan most érkezett el a pénz is Köleséri uram kegyessége által, melyet a segesváriakért praeve a magájából adott, már 300 forint vagyon nálam, mely úgy hiszem fiamé cserében leszen, ez pedig az collegiumé. Pecsét alatt vagyon, én nem láttam színét is, a hova az ur disponálja, oda adom. Irja fiam, hogy neki úgy referálják, hogy én fizetésemben tartottam el a pénzt, ez vastag calumnia. Kegyelmed, uram, maga tudja mind az Kegyelmed, mind az én sok fáradságomra mit

fizettek Segesvárról ez mai napig. Köleséri uram feltalálja módját, hogy vegye meg rajtok. Én ugyan nagy szegénységgel várnám fizetésemet, ha volna kitől, itt is ha, uram, Kegyelmed nem reflectal, más nominalis curatorok igen könnyen szoktanak eligazítani bennünket. Ajánlom ezzel méltóságos uram Kegyelmedet egész szép úri házával Isten erős oltalmába.

N. Enyed 30. Julii 1714.

Kegyelmednek, méltóságos uram,

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz m. p.

Külczim: Illustrissimo domino domino Alexandro S. R. I. Comiti Teleki de Szék (cum pleno dignitatum titulo) domino domino fautori colendissimo.

Más kézzel: Pápai Ferencz professor uram számadása s fizetése praetensioja, melyet Veselenyi sógor uram küldött hozzám.

(Teleki-levéltár 2333. sz. a.)

12.

1714. szept. 27. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos gróf ur, bizodalmas nagy jó uram!

Én az 300 forint felől az Kegyelmed parancsolatját vévén, mely most Szebenből 3 arannyal szaporodott, mind azt egészen adtam Besenyei uram kezében, minthogy pedig ez szőrin fiam kezében nem megyen, noha én szebeni királybíró uram gratiájából Vechsel nélkül transponalhattam volna Halában, marad az collegium szükségére és ha sem professornak, sem praeceptornak fizetésében, sem épületre nem megyen, mint az hoc titulo adatott ezer forint, a mint Toroczkaai uram mondja, csak gyűlni fog a mi soha meg nem fizetendő restantiank, mely arant már én Kegyelmedet nem is merem busítani, mivel terhes vagyok, de ha merném, és szemét Kegyelmed reám is fordítaná, alázatosan venném mint uramtól. Fiamnak, az méltóságos gubernium érette való alázatos instantiámat respectusban vévén, deputalt 100 aranyat, melynek transpositióját magam sem tudom, mert a summának praestálása is haladni fog. Ajánlom, méltóságos uram, Kegyelmedet Isten erős oltalmában. Kegyelmednek méltóságos ur,

N. Enyed 27. Septembris 1714.

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz.

Külczim: Illustrissimo domino domino Alexandro S. R. I. comiti Teleki de Szék etc. etc. domino domino et fautori benignissimo, colendissimo.

Teleki jegyzete: Ilyu Pápai Ferencz 3 száz forintjáról, száz aranyáról sarcasticus levél.

(Teleki-levéltár 2334. szám.)

13.

1714. okt. 8. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos ur, bizodalmas nagy jó uram.

Ez őszi publicum exameninket primis diebus praesentis mensis Octobris Isten segítségéből celebrálók nagy frequentianban. Azon alkal-

matossággal pro bono publico elaboralvan azt az mindenek szájában forgó, de kevésből érthető materiát: de ratione status. Méltó okon inscribaltuk méltóságos gubernator ő excellentiájának, akarván uri reflexióját tisztességgnek utján aucupálni. Kegyelmednek, méltóságos ur, ezen expressustól küldöttem három exemplart. Si essent Mecaenates, találatnának, ha gyengébbek is, Marones, de mind professorok, mind praeceptorok csak sohajtva az égre nézünk és az sokadalombul is semmi szükségünket nem tehetjük. Isten Kegyelmedet, méltóságos ur, tartsa meg sokáig virágzó egészségben méltóságos uri házával együtt.

N. Enyeden 8. Octobris 1714.

Kegyelmednek, méltóságos ur,

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz.

Külczim: Illustrissimo domino domino Alexandro S. R. I. comiti Teleki de Szék etc. etc. domino domino fautori benignissimo, colendissimo.

Teleki jegyzete: Continet: 1. Rationem status diabolici. 2. Si essent Mecaenates.

(Teleki-levéltár 2335. a. szám alatt.)

14.

1714. okt. 13. Páriz levele Dési Zsigmondhoz.

Isten minden jókkal áldja és jó céljára vezérelje Kegyelmeteket! Ez alkalmatossággal látogatom Kegyelmeteket. Mi még megvagyunk, mint Isten engedte, élünk nagy angustiában, nem lévén reánk semmi gondviselés; sem magunk nem élhetünk, sem másnak nem használhatunk. Kegyelmetek mint és hová s ki által colloclhatá magát, szeretném tudni. Fiam felől sem tudok, négy hólnaptúl fogva semmit. Kegyelmed, Dési uram, csak rövid levéllel írjon Bécsre ad cancellariam Transylvanicam, Alvinczi Sámuelnek inscribálván, mert ő Kegyelme vagyon ott Sz. Kereszti uram helyett: írjon magok dólga és fiam felől mit tud. Az mi curátor urunk még azt is tiltja, hogy valakit valami beneficiumra commendáljunk, mert ő Kegyelme nem tart most arra méltóbbat Kibédi Andrásnál; az dicséretes Némethi uram miá eleget szenvedünk méltatlanul. Kegyelmetek írja meg studiumát és ha ott lakhatik, csak lakjék veszteg, magát úgy viselvén, hogy el ne veszesse mind magától, mind mástól afféle alkalmatosságot. Légyen az ur Isten óltalma és segedelme Kegyelmeteknek.

N. Enyed 13. Octobr. 1714.

Kegyelmeteké minden kegyességgel!

P. P. Ferencz.

Erdélyi segítségre ne bizzék Kegyelmetek, mert bizony itt semmit nem adnak, csak úgy intézze dolgait és költségét.

Czim: A Monsieur, Monsieur Sig. Dési Hongrois, Etudiant dans le tres fameux universite à Halle Magdebourg. Recommendée a la faveur de mr. le docteur Alberti.

(Teleki-levéltár 2336. sz. a.)

15.

1714. decz. 8. Páriz levele Dési Zsigmond és Aszalai Sámuel hallei egyetemi tanulókhöz.

Édes kedves atyámfiak. Én Kegyelmetek felől nem érthetek semmit. A nyáron doctor Alberti uramnak irt levelemben occludáltam vala kis írásomat Kegyelmetekhez, most is azt practizálom. Mi még élünk ez helyben mind hárman cselédestül, a kik voltunk. Hazánk nagy szükségében, mindnyájan fizetetienségben, alig vánszorog (noha nagy a frequentia) collegiumunk, nem lévén szerető curátor, csak numerus. Kegyelmetek ide csak vékonyan bizhatik; az praesens supplicánsok sem kaphatnak semmit. Van-e Kegyelmeteknek gratuita asztala? Használt-e a commendatio? Szeretném tudni. A fráncófurtumi alumniát befektetvé Teleki Sándor ur, csak el ne vesztenék az jobbaktól is végképen. Irogatnak az urnak s tőlünk titkolódnak: »utinam sine nobis ditenur, per fraudes tamen, dolendum.« Itt jobbak várnák. Ha csak ily röviden is, mikor doctor Alberti uram fiam levelét küldi, occludálván, küldje el tudósítását. Légyen a jó Isten Kegyelmetekkel.

Enyed 8. Decembris 1714.

P. P. Ferencz.

Hová lött Némethi A. uram, hallatik-e Komáromi felől valami?

Czim: Monsieurs Monsieurs Desi et Aszalai etudiants dans la tres fameux universite a Halle Magd.

(Teleki-levéltár; a 2336. sz. levél másik oldalára írva.)

16.

1715. jun. 16. Páriz védőirata gróf Teleki Sándor vádpontjaira.

Az méltóságos curator ur, gróf Teleki Sándor uram maga kezével kiadott difficultasira justissime praetendalt restans pénz fizetése ellen, méltóságos, fő curatoratus eleiben adandó, alázatos replicája professor Pápai Ferencznek.

Difficultas I.

Magyarországról való bėjövele után ő kegyelmének az urak az Cserményiné asszonyom pénze féiéből adtak ő kegyelmének, ugy tudatik, flor. 80. Ha nem demonstraltatik az collegium curatori előtt, hogy ajándékon adatott, restantiában imputaltatik.

Replica.

Minthogy az mely 165 forintot, melyet adtam volt az N. Enyedi collegium szükségére kölcsön, már annak öt esztendeig való érdekének leengedésével, mint fizetett meg nekem azon collegium akkori udvarbirája, rész szerént pénzzel, rész szerént naturalekkal, jól reá akadtam és magamat quietáltam és annak megfizetését nem praetendálom soha; illetem csak pure et stricte az salariumi restans pénz fizetésemet: Azért

ad 1. Az méltóságos gróf Teleki Sándor ur az nyomoruságos bujdosásból bėjövetelem után az méltóságos fő curatoroktul adatott 80 forint alamisnát nem lehet, hogy fizetésemben méltán feltudja, mivel sok kárunknak valami részből való refusiojára minden erdélyi reformatus professornak külön külön annyi adatott és mind eddig is fizetésében rajtam kívül senkinek fel nem tudatott. Én is az aránt, ha elemosynát vöttem, mindenemből itthon kifordulván, nem látszik méltónak, hogy megfizessem, mert így kölesön adott pénz, nem alamisna lött volna. Az kolosvári tisztel. reformatus professoroknak is az méltóságos fő curatoratus scriptotenus resolvált még akkor, mely most is extái, hogy az 80 forint ajándék és nem fizetésekben tudandó. Annál inkább éngem, ki az collegiumért ennyi kárt szenvedtem, hogyhogy kényszerit annak megfizetésére az ur. Csak az francofurtumi alumnia, melyet egyedül én szerzettem ez collegiumnak, mely is eddig 16 esztendő alatt egynehány ezer talléra ment, még az véghez ment, áll az, az magam tulajdon pénzemben 60 forintban, melyet jól itilő embereknek demonstrálhatok írásban, élő bizonságim azok, kik annyi esztendők alatt ott tanoltak és az stipendium electoralét vötték.

Difficultas II.

Mind mera collatit, mind debreczeni taxát, valamit egy szóval Magyarorszában jártában percipiált ő kegyelme az akkori s ott való magistratus és tisztek dispositiójokbul, fide mediante ő kegyelme subscriptioja s pecsétje írásban az collegium curatorinak adja bé ő kegyelme számán.

Replica.

Ad II. Én az idvezült collegámmal T. Enyedi István urammal erőszakkal üzetvén ki hazánkbul az puszta országra Szatmárig, ott egy jó darabig az piaczról élvén, T. Enyedi István uram meguná és Nagy Bányára, édes anyja minden jóval teli házához haza mene, nekem pedig ott kelle maradnom, nem lévén sohova bizodalmom; hanem Károlyban hivatván doctor Vizaknai György uram által méltóságos generalis gróf Károlyi Sándor uram ő nagysága, ott instáltam, hogy ha Erdélyből ő excellentiája kikényszerített mennünk, legyen nagy szükségünkben uri reflexióval mind kettőnkhez. És így ő excellentiája assignalta nekem quartélyul Szatmár-Németi városát, Enyedi uramnak pedig Szatmárt, de mindenik puszta lévén, igen keveset segítettek, néha egy-egy kevés hust és buzát is adtak, marhaimnak is szalmát igen szükön, sőt két egész első hónapban pedig semmit sem, a mit mikor adtak is, sok átokkal adták. Enyedi István uram is kívánt Szatmárról Bányára portioval segitetni, de a szatmáriak, mint nyakasabb emberek, úgy tudom, nem sokat praestaltak.

Én többire az méltóságos gróf Károlyi Sándorné asszonyom alamisnájából éltem, és ott való esmeretségem után az vármegyebeli nemesség és predikátorok, ki egygyel, ki mással segitettenek aprolékkal, néha majorságokbul; ők is nagy romlásban és szegénységben lévén, de kevés

hirem után igen igyekeztenek esmerkedni velem és a mivel lehetett, fával, buzával etc. gazdálkodtanak. Melyről én, a mint az méltóságos ur szorossan kívánja, hogy tudnék olyan lotonként számot adni, kitől mit vöttem, hány ebéden és vacsorán voltam s az mit ért volna. Nem is tartom illendőnek, hogy az én tölem exigaltassék, hogy megfizessem, sőt képtelen kívánságnak tarthatja velem együtt minden jól ítélő. Németi városának parancsolt ugyan az méltóságos Károlyi Sándor ur, de bizony arra nem adtanak németi uramék; sőt az fő perceptorral dicajokban az két első holnapra valót ugy acceptáltattam, mint ha adtak volna, quietantiat adván róla, és ezzel az várost megajándékozván, ugy vöttem osztán nehezen valamit tőlök, azt is azért, hogy a bíró, ki régen Enyeden tanítványom volt, a miben lehetett, favealt és kedveskedett, nevezet szerént egy font borssal; ezt sem látszik méltónak, hogy megfizessem.

Minthogy pedig az idvezült Enyedi István uram édes anyja, fia tartását annyid magával megunta volt N. Bányán, ő kegyelme hirem nélkül csak magára supplicalt az méltóságos fejedelemnek, bizván ahoz, hogy az akkor rendi szerént udvarnál continuuskodó secretarius Horti István uram ő kegyelmét külön jól megsegített az méltóságos fejedelemmel, de ez aránt való minden ő kegyelme titkos munkája füstbe ment és ő kegyelme nevezetben nem lévén, teljességgel nem nyert semmit. Ez ő kegyelme munkáját nekem megjelentvén doctor Vizaknai uram Károlyban, én is hozzá fogék és collegam hire nélkül az fejedelemhez memorialist készíték és akkor udvarnál tisztí rendi szerént lakó tekintetes Pongrácz György secretarius uramnak, kettőnk és öt velünk kibujdosott deákink nevével elküldém, tekintetes Rádai Pál uramnak is külön irván. Melyet ő kegyelmek az méltóságos fejedelem előtt ugy véghez vittenek, hogy csakhamar Szatmárra jó válaszó érkezék, debreczeni főbíró Dobozi István uramnak irt commissióval együtt, hogy sine mora Szatmárra kezemhez hat száz magyar forintokat transponáljon ő kegyelme.

Az commissiot vévén Dobozi uram, mindjárt tanácsostul rajta igen felzendültek, és nekem irtak ő kegyelmek, hogy ez a parancsolat declaraltassék jobban, mert ugy, mint enyedi collegiumhoz tartozó taxát, egy pénzt sem adnak, arra magokat obligatusoknak többé nem esmerik, mint szabad királyi város és készebbek, csak mindenestől Szatmárról menjek oda (minthogy Dobozi István uram régi esmerőm is volt) tisztességesen mindenestől rólam provideálni, mint sem az praetendalt taxában esmét elegyedni. És így az hat száz forint helyett küldé nekem Dobozi uram Debreczenből egy általag bort, két véka kását, egy tábla szappant. Ezt is nem képes megfizetnem.

Ez így lévén, ujjolag irtam udvarhoz, mint jártunk Debreczennel és szokott kegyessége és nagy humanitasa szerént ujjabb commissiot küldé tekintetes secretarius Pongoratz György uram, melyben specificalva volt, hogy az hat száz forint az dicapénzből legyen adva, melylyel tartoznak, melyet is pro accepto generalis perceptor Károlyban lakó Ótvész Miklós uram acceptalni fog. Így obtinealtam az hat száz forintot és már kezemnél lévén, a miben eddig semmit nem tudott, megírtam

az fejedelmi gratiát Bányára collegám Enyedi István uramnak és abból Bányán együtt lévén, kiszakasztván az öt kibujdosott deákink számára száz forintot, öt százat egyaránt elosztottunk ketten. Így thesaurizaltam én Enyedi István collegamnak, így fizettem rosszszért jóval, holott ha én úgy akartam volna, a mint ő kegyelme akart, az aránt módom volt benne, hogy csak magamra viseltem volna gondot. Ha ezt meg kell fizetnem az méltóságos curator gróf ur rigorosa exactioja szerint, mint fejdelem alamisnáját és majd minden javunk elvesztéséért az erőszakos kikergetés miatt lőtt kicsiny consolatiot, ítélje meg az Isten, és az erdélyi méltóságos regium gubernium, a hova ez causa tartozik, így már minden kibujdosott nemességnek meg kell fizetni minden oda ki lőtt fejedelmi adományt.

Difficultas III.

Enyedi Istvánné aszszonyom s tiszteletes püspök uram kezek alatt forgott pénznek ratiocinatioja alkalmatosságával, ha constalni fogna, hogy valami pénz perceptioban még ő kegyelmének részi volna, úgy az mely Bereczkiné aszszonyomnál lévő ötven forintokat collegium adósságát ő kegyelme az curatoratustól elkért magának, fizetésében vagy restantiájában imputaltassék ő kegyelmének.

Replica.

Semmit attól a difficultastól nem félek, nem avattam magamat semmi oly perceptioban, contentus voltam fizetésemmel, mikor az jó emlékezetű kegyes curatoroktól kijárt. Bereczkiné adósságát az obligatoriában láttam csak, melyet is még soha meg nem fizettek az collegiumnak az haeresek, hát hogy vöttem volna fizetésemben a semmit? Ha kértem, méltán kérhettem; nem adták, mert nem adhatták. Hiszem tudja a méltóságos curator ur, hogy arról az 50 forintról most is sub iudice lis est. Maga az ur pereltette az haereseket Havaselyi Sámuel akkori collegium udvarbírája által és ma is nem teczván az enyedi tanácstól arról tött deliberatum, nemes Fejérvármegye székire appellatioban vagy on ez causa és így ez difficultas tétel csak nékem kárt tenni kívánó inventio. Mit vétettem?

Difficultas IV.

Az 11 esztendő alatt valami naturalekat pénz fizetésében az collegium udvarbíráitól vagy egyszer vagy másszor levált ő kegyelme, tartozzék ő kegyelme az fen citált írásában az collegium curatorinak beadni.

Replica.

Fizetésemén kívül hogy collegiumtól naturalet percipialtam volna, soha, hogy tudnám, nem esett. Számadó tisztjei voltak az collegiumnak, producaljanak, adós fizessen.

Difficultas V.

Levált ő kegyelme az Váradi ház árrában, melyben ő kegyelme kölcsönözött, cir. flor. 150. százötven forintokat, az mint collateraliter

hallottuk. Az mely ha realiter constalni fog előttünk, vagy restantiájában imputaltassék ő kegyelmének, vagy ha abban nem ingredialhatna, bonificaljon ő kegyelme az collegiumnak, mivel százhatvanöt kölcsön collegiumnak adott pénze ő kegyelmének az praetensa summában ingrediált.

Replica.

Az Váradi háza árrában én soha semmit nem percipialtam, csuda monstrum előttem, soha sem az Váradi háza dolgában, sem az Magyar Orbai portio dolgában nem forgottam. Enyedi István uram forgott és titkolodott abban. Tudom contra, hogy az collegium fizetett diversis vicibus házáért az Váradiaknak. Talán inkább az én kölcsönadott pénzem is oda ment, az özvegy Váradi Györgyné olyankor szorítván meg az collegiumot, mikor nem volt kész pénz, melyet adjon. Ez megtetszik az akkori collegium udvarbirája Démes János deák ratiójából, ha számadó szolgálta volt, melynek ő ugyan magát annak már akkor nem tartotta, hanem Szántó Mihály helyett való vicecuratornak az akkori curator ur gratiájából pro re bene gesta.

Difficultas VI.

Ha oly pénz perceptumi constalnának ezentul ő kegyelmének, mely most az computusban bé nem ment, tartozzék ő kegyelme restantiájában vagy fizetésében ezentul is acceptalni.

Replica.

Ha ugy vagyon, justum petitur. Soha olyat nem tudok. Enyedi uram elegyedett affélékben. Velem nem közöltetett.

Difficultas VII.

Száz ötven három forintokat vitt el egyszer tőlem Teleki Sándortól Pápai Imre uram, mely micsoda pénz volt, genuina informatio kell róla.

Replica.

Az én fiam Imre nekem Gernyeszegről hozott 100 forintot, az méltóságos ur kívánván, hogy fiamat küldjem érette, hogy tiszteletes collegáim ne is tudják. Ha fiam többről adott quietantiat, mint gyermek, ő ejtett kárban. Ha fiam többet hozott 100 forintnál, azt más szükségre hozta collegium udvarbirája kezében, ki is quietalta külön az méltóságos urat; megtanít mindenekről az quietantia, az ur tudja pedig, micsoda pénz volt, nem én.

Difficultas VIII.

Az mely 128 forintot et den. 50 ir Pápai uram, hogy néhai tiszteletes Enyedi István uramnak adott az néhai Püspöki Péter uram pénzéből, minthogy Enyediné aszszonyom nem akarja acceptalni, recognitiont kívánnak és documentumot róla, addig nem acceptaltathatik.

Replica.

Idvezült Enyedi István uramnak az maga lakó házához vittem és maga asztalán olvastam s adtam az néhai Püspöki Péter legatumából

mind Máriás pénzül százhuszonnyolcz forintot s ötven pénzt. fl. 128//50. Az igaz Isten, ki Atya, Fiu, Szent Lélek, engemet úgy segéljen s úgy adja lelkem idvességét. Az ő kegyelme özvegye pedig, mint tanult és gyakorlott aszszony, lelke ellen tagadja csak ellenem való régi mérgéből. Az akkori jedzésem extalnak. Tiszteletes püspök Kolosvári István uram ő kegyelme jól tudja, vagyon is arról attestatioja ő kegyelmének.

Mindezekre az méltóságos curator őről gróf Teleki Sándor uramtól ellenem intézett megkárosításomra kiadott difficultasokra így resolváltam, melyet ez erőtlen vénségemben irtam bona fide Christiana mediante, a mint Istenem előtt kívánok megállani. Mind ezeket, a mint méltán gondolom, egy minden igaz ok nélkül reám törő személy költötte ellenem és fia által adta insidiöse bé az urnak, szüntelen ott leselkedvén.

Én ezekre pedig jobban készülhettem volna, egész documentumokkai, quientantiákkal, testimonialisokkal, de az régi méltóságos curatorok minthogy simplex bona fide mediante tött írásunkkal meg szoktak volt elégedni és ilyen szoros exactiókkal nem vexáltak, most is egyéb cautiot nem követhetek. Az igaz esküvés minden controversiának végét szakasztja. Én olyan lelkiesmérettel igyekeztem az scholai hivatalban élni, hogy biztathatom magamat azzal: Qui me indigne tangit, seipsum tangit.

Irtam Nagy Enyeden d. 16. Junii, a. 1715.

Pápai Ferencz,

az enyedi Betlen Gaborianum collegiumban
egyik publicus professor manu propria.

(Teleki-levéltár 2367 a/2 jelzettel.)

Közlő: DR. DÉZSI LAJOS.

RÉVAI MIKLÓS NÉHÁNY UJABB LEVELE.¹

Mikor Révai Miklósnak Paintner Mihályhoz intézett leveleit közzétettem, a pannonhalmi kézirtatárban Paintner által elrendezett és számozott csomóban levő Révai-leveleket vettem szemügyre. Kerestem is ezek folytatását, mert a gyűjteményben 1804 december 6-án kelt az utolsó és Révai tudvalevőleg 1807 április 4-én halt meg. Iparkodtam ezt az ürt kitölteni és kimagyarázni és jelesünknek Mártonfihoz kevéssel halála előtt irt levelében, melyben Paintnerről nyilatkozik, úgy véltem meg is találtam hozzá a kulcsot.²

Bár végső következtetésem helyesnek marad ezután is, a részletekre nézve újabb kutatásom eredményeként önnönmagamat kell helyre igazítanom. Örülök neki, hogy magam találtam hozzá újabb adatokat és önnönmagamat kiméletesebben czáfolhatom, mint tán más tette volna.

A főnebb jelzett levélcsoport maga Paintner rendezte össze, és

¹ Révai sajátos, egyszerűsített írásmódjának bemutatása végett hasonlóban adjuk egy Paintnerhez irt levelét, melynek szövegét e folyóirat múlt évi folyamában a 89. lapon közzöltük.

² Irodalomtörténeti Közlemények. 1897. évf. 488. l.

számozta s úgy került a Paintner féle kéziratárral a pannonhalmi könyvtárba. Most azonban kéziratári osztályunkban egészen más irományok között Révainak újabb, eddig nem közölt leveleire bukkantam, melyeket Paintner, (?) miért-miért nem, nem sorozott be a Révai-collectióba.

Az alább közlendő levelekből kitűnik, hogy a Révai és Paintner közti jó viszony még 1804-ben nem szakadt meg, a mint én a levélváltás vélt megszakadása alapján véleményeztem.

Első levelünkben, melyet *Péteri Takáts József*-hez intézett Révai, érzékenyen emlékszik meg írónk Paintnerről, kiről az a hamis hír terjedt el, hogy hirtelen meghalt.

Erre a levélre hivatkozik ugyan Takáts Sándor *Péteri Takáts Józsefről* írott monográfiájában, de nem közli,¹ azért az ezután következő levelekre való vonatkozás miatt jónak látom ezt a kiadatlan levelet is itt közzé tenni.

I.

Révai a' Kedves Takátsnak minden boldogságot.

A Fő directorságról már kétszer irtam Paintner Prépostnak. Az első levelemre vettem választ, melyet jelenlétedben megtoldott a' te üzenetteddel is, nemkülönben Józsa Uréval. Mind kettőtöknek köszönötet mondok rólam való megemlékezésekről. De a második levelemre, *jaj nekem! talán híjába várom választ.* Harmad napja már, hogy kétséges állapotban vagyok; még éjjel sints nyugodalmam: *szomorkodom, sirok, jaj-gatok*; ismét vigasztalások után kapkodok széljel, a környül állásokat egybe foglalván, hol úgy, hol amugy. Rettentő hír futamodott Győrött, melyet Joli Káplány megirt Somogyi Prélátus Úrnak 12 deczemb. E pedig tegnap előtt közlöttem velem 17 decemb. *Paintner Praepositus Rátothensis, redux Veszprimio, ubi laetissimus fuit, altero die repertus est mortuus. Sed hic rumor eget probatione.* Kétséges a hír, de engem mégis igen elrémített; nem nyughatom, míg bizonyost nem hallhatok. Ez a' gyászos történet, ha meglett, azon nap után lett meg, a' mellyen előttek fejezte bé hozzám íratott levelét, azaz 5 decemb. a környül állásokból úgy hozom ki. Édes Józsim! ne sajnáld tőlem válaszodat. Oszlasd el mennél előbb kétségemet. Ha igaz, had tegyem meg Édes Barátom Hamvainak végső tiszteletemet. Ha pedig nem igaz, *hadd örvendjek drága, hasznos életének*, hadd tapsoljak még ezután is ditsőséges új hivataljának, mellyen az irigység úgy eszi magát. Ezer ilyen hitvány ember fakadjon meg előbb magával sem bíró puffadozásában; hogy sem egy jó Paintnert ragadjon el a' halál.

Tisztelem a' Méltóságos Püspök és Nagy Prépost Urat, tsókolom kegyesen adakozó kezeit. Szívére vette inségemet, nem botsátott el magától segedelem nélkül. Három száz forintot gyűjtöttem a' mult őszszel.

¹ Takáts Sándor »*Péteri Takáts József* 1890. Budapest. 120 lap.

Ebből két százat adtam Trattnernek, ötvenet a' szállásom bérébe, ötvenet két öl fára, és holmi apróságokra. Megint pusztán maradtam. Felvétetett fizetésemet is elnyelte azonnal a' sok féle szükség. Kétségben esés életem a' telhetetlen, vér szopó zsidók között. Mert Pesten mind zsidó lakik, azokká lesznek itt még a Táblának Keresztes urai is. Egy tsep irgalom sints benne, tsak pénzt gyűjthessenek, egyébbel nem gondolnak: a fáradó szegénységnek még a' bőrét is le nem nyuzzák már. Semminek sem szált az ára, hanem inkább nevededik. A' fának öle már 20 forint: az ilyen átkozott fának tüze mellett is fázik az ember. A' lisztnek mázsája kilentz forintról már tizennégy forintra ment, tsak azért, hogy a' Budai Molnárokkal nem lehet már közlésünk a' leszedetett hid miatt. Elhagyom a' többi. Én nem élek, hanem tsikorgok. Betegeskedem azonkívül. Fen akadtam már munkámnak kiadásomban is. Annak folytatásáról le esett minden kedvem. Ha író asztalomhoz ülök, el indulnak könyveim mint a zápor. Küszködöm a' sok éktelen akadállyal, 's a' jövődőről sem lehet valami vigasztaló reménységem. A' pusztá jó hírért, névért öljem magamat? Éhen, szomjan, rongyosan, kegyetlen szorongatások között, betegeskedéssel és fogyó erőmmel, bőrömmel tsontomra aszásával, mint halál képe, a' tobzódó gazdag henyélők között, én legyek a szerentsétlen Magyar-ságnak áldozatja? Veszni indult, 's olly gonosz a' nyavalyája, hogy annak is vesznie kell, a' ki jámbor hazafiusággal annak fentartása mellett buzgódik. Ostoba eszem ide vezetett, itt tartoztatott oly sok esztendőig. De vége lészen már. Szem közt jó a' kívánatos halál, avval öszve ölelkezem örömet, s' itt hagyom ezt a' hálátlan tsúfos világot. Előre mentek Édes Barátaim: Sárvári, Paintner, Ortzi József. Utannak siettek. Isten veletek, a' kiknek jobban kedvez a' világ, mint édes anyátok. Nekem mostohám vólt. Könnyen, és örömet megválom tőle. 19 decemb. 1804.

II.

Nicolaus Michaeli Suo.

Quam gaudeo, quod te mihi mors eripuerit tantum efficta mendaciter, ab hominibus certe inuidis. Adeo eram consternatus, et vix credere potuerim vel tuis literis; quod celeriter scriptae abludere mihi vitae sint a calamo tuo; et quod sigillo fuerint peregrino signatae. Sero tu nunc vivas diu incolumis, robustus, fortunatus, ad commodum Patriae, amicorumque solatium. Hodie intellexi nunc a Somogyio Praelato Majlathum Jaurinium expirasse. Abiit monstrum curiositatis, monstrum ingratitudinis. Vtinam nunc melior succedat! Episcopus Mitterpacher totus tuus. Ignatius Balog, Frater Tumoris, quinta decembris apud hunc pran-sus est cum aliis Viris conspicuis. Non potuit sibi temperare, quid dolorem tuum indignius promeret: te hominem ignotum, nullius meriti, tamen Fratri suo fuisse praepositum. Dissimulavit Mitterpacher ad mensam hominis insolentiam. Sed postea, cum assurrexissent, prouocauit furentem docuitque adductis tuae celebritatis argumentis, quanto tu potior sis eius fratre, qui sis in ipsis adeo Comitibus a tuo munere egregie gesto dilaudatus, addiditque se pro te totum esse: vt si Jaurini Lectoratus vacaret,

tuque pro eo instares, item et Balogius; a se te ponendam esse iure optimo inter candidatos, Balogium negligendum. Hoc te scire oportet ad priuatum solatium, cetera ages moderate et prudenter. Schedius ipse scribet, gratulaturus planum suum. De statu meo habet satis in epistola ad Takatsium nostrum data. Optas mihi statum, vt commode viuere possim, laboribusque me totum sine curis impendere. Sed quanto opus est augmento, vt vel hoc solum attingam? De eo equidem despero hoc temporum iniquitate. Ergo pereo, mecumque conatus mei pereunt. Amplius tu optas, beneficium aliquod, unde suppetat, praeter vitae commoda, etiam sumtus necessarios ad edenda mea molimina, ne auxilia superborum hominum implorem iisque auare datis, vel denegatis toties indignor. Amo, et disuauior animum tuum; sed hoc alterum ne per somnum mihi licet optare. Moriemur ergo toti. Indignor Ecclesiasticis! Pertento nunc Seculares Proceres. Eorum caussa cura iure imprimendas recentiones: vt inde intelligant conatus mei pretium. Si et hic ludor, tunc vero tanto certius moriemur. Ignoscas celeritati meae. Excludor tempore.

Viuere!!! vale! me ama!!!

23. dec. 1804.

III.

Nicolaus Mihaeli Suo S.

Non solum credo, sed iam certe scio te vivere. Duabus tuis literis, euentissimis vitae tuae indicijis abunde conuictus, et confirmatus. Viuas diutissime, hoc etiam bono vitae longioris omine iucundior, quod iam mortuus proclameris. Jam non te lugeo, desierunt lacrimae, vultu incedo laetiore. Sed, heu me miserum! vultu incedo non ad huc laetissimo: impedit valetudo nondum confirmata, impedit anxia futuri cura. Cum Viennam pertigeris ad Patronum, age pro me. Ego per longissimam illam moram, cum pro aliis multa perorauerim, modestia quadam, rem meam leuius attigi. Nunc, posteaquam redii ad hanc feralem desperationis sedem, foeneratorem nidum maledictum, malorum me vndique circum-sistentium, conspectu horrifico perterritus, vehementius ingemui, lamentabilesque dedi literas ad Patronum, ne eum parte vlla fugeret aerumnosa sors mea, et praesens, et futura. Qua est mansuetudine Vir Opitimus, non offendetur miseris querelis meis! Duo sunt, quae optantur: primum, ut ad labores, quos mihi sumsi, feliciter superandos, commodius, et tranquillius viam; alterum, ut labores paratos, emtato Mecaenatum fastidio, et neglecta spe inani et Praenumerantium frequentia, ipse, et facilius, et securius edam. Sed ambiguum est vel primum votum. Iniquitas temporum auare supputat omina: porro quoque miser viam, moerore contabescam, conatus mei peribunt vita in ea celerius euanescente. Vtinam nihil istarum coepissem! mortem certe haberem mitiorem. Nunc amplitudine sua, et praestantia satis euoluta, si mecum interire debeant, exitum meum et horum dolores acerbior sentiam. De altero autem, quidcumque vel tuus animus mihi amicus vaticinetur, mihi tantum somniare licet, si iucundius — dormiam, aut saltem optare tacites, ne

ridiculo sim voto aperto. Quid non ageret Rozsosius, vt hoc impediat. Dispensationis tenor quanto recitaretur clamore: *tenor de stilo dispensationis intersertus* de incapacitate ad beneficia: *tenor* noua dispensatione facile tollendus, vt est sublatus in Gratiani, Sziltzii, Schafrathi exemplo. Grauior est fortasse dispensatio ab Ordine Religoso. Si haec obtinetur facilius obtinebitur dispensatio ad beneficia. Viennae est Nuncius Apostolicus: sportulae officialium efficiunt aureolos aliquot. Sed et hi rariores sunt. En iterum nouam mihi obiectam difficultatem, fortasse grauiorem clamosa tenoris recitatione Rozsosiana. Haec tibi soli in aurem amicam. Si sermone obtulerit, pro tuo in me affectu praeoccupa omnia.

Commendo tibi Viennae Amicum meum Franciscum Fray, Praefectum Comitum Wenckheim, Virum Patrono nostro charissimum. Volo te cum eo notitiam contraheres: experieris sincerum et candidum eius animum. A Francisco Mayer, Homine Tzinderiano, prudenter tibi cauebis. Audies blanditias, et dissimulabis. Acerbe tuli huius Sarcasmos de tuo directoratu, antequam is fieres. Sensit eiusdem frigus et meus Fray Est animula *Rozsosii*: nosti cetera. Sed his omnibus prudenter vttere altum tace. Prodest nosse homines.

Praelatum *Somogyium*, insignem tui aestimatorem, cras venerabor. Doleo de Schafratho te nihil iniecis. Nam et iste apud Praelatum prandeat tecum; et cum *Kelemenio* nostro, qui tibi salutem misit cumulatissimam. Sed utar prudentia: praeueniam seniculum, ne iterum doleat, uti nuper. Exspectat responsum tuum. Cras salutabo et *Schönvisnerum*. *Incredibilis est gratulatio, et Budae et Pestini, de tuo Munere Honorificentissimo*. Par omnium exspectatio: quam insignis tua virtus superabit certe ad solatium bonorum hominum, tibi addictissimorum.

Nota depronas, velim, et meo nomine Illustrissimo Domino Episcopo Zsolnaio, vtroque titulo, et onomastici, et noui anni. Doleo me ita adhuc animo esse conturbato: ut imparem me sentiam ad epistolam singularem pro eius dignitate exarandam. Excusa me tua suauiloquentia. Amantissimum *Takátsium* disuauior, cum deliciis suis, Alexandrulo, et Filiola belissima; Coniugem suauissimam humanissime reuereor. Felix noui anni auspiciis, et decursum fortunatissimum precor vobis omnibus. Ama me et moerentem. Vale. Pest. 26. Decemb. 1804.

IV.

Nicolaus Michaeli Suo Mellitissimo.

Pestini 20 April 1805.

Jaurini praestolentur te literae meae Vienna reducem si tamdiu perdo te iterum. *Diuturnum tui silentium*,¹ feram et alterum amore Publici: cui tu vtilior es munere tuo tam illustri, multoque maior; quam vt privatis confabulationibus meis interturbetur. Id te solum rogo, ne mihi solatia omnia penitus adimas: quibus nimium eges, quia tua sunt, ab animo nempe amico sincere profecta. Gratulor tibi de toto

¹ A négy havi hosszú szünetet, mely levelezésük között beállott, Révai nehezen tűrte el.

negotio *Nakoiano*. Id vero fidem tibi conciliat ingentem, et auget opinionem masculae virtutis, idoneae ad res omnes feliciter gerendas. Nunc tibi hoc restat agendum: vt; quem frigidum Schismaticum, Deo iuuante, fecisti iam, conseruabisque in posterum *feruidum Catholicum*; eundem chartacem Hungariae Nobilem, opibusque potentem, *solidum facias Hungarum*, animo toto bonum commune anhelantem, *patrii cultus, sermonisque studiosum*. Nosti quanta parte, quam male *deficiamus*: tanto maiorem oportet esse curam *suplementi*, praesertim tam conspicui¹ Consiliis tuis lubent obsequetur *Légrádus*: quam multa salute cumulo, prosperamque esse cupio hac statione sua, vt futura praevideo, iam secura. Cedet, puto, Slavus Machinator. Praeses Ordinis nostri, ceterique Fratres, mire gauisi sunt: tibi Scholas nostras Veszprimiensis imprimis curae fuisse, easque pro viribus satisfecisse exspectationi tuae. Omnis impenditur opera: vt et reliquae sic tibi placeant, vniversusque Ordo te Protectorem, et Promotorem, mercatur sancto officio suo rite expleto. Vide, quam sit acerbus in nos effrenae mortis dominatus: spoliatur nos vndique solatiis nostris, amicis suauissimis. Die Jouis, quo tu Viennam mansisti, Budae sepultus est *Szuneritsius* noster. Doleo me, aegrotatione prohibitum, eius funeri non interfuisse: ut hunc quoque honorem postremum mortuo praestitsem; quem viuum merito semper colui, et sincere amaui. Erat enim vir sine fuco, recti cordis, amans, et vindex iustitiae, bonis conatibus fauentissimus. Hoc me tamen solatur, quod mense Martio, Budam aegre transiens, amicum bis inuiserim, ego morbidus eum adhuc bene valentem, utraque vice intentum examinibus. Auocaui assidens assidentem ab attentione, utique superflua, in diligente schola, in qua tum fuimus: iucunde confabulati sumus; eras et tu sermonis nostri grata materia, tum *mea mendicitas*, et aerumnae reliquae. Hic tam bonus ereptus est! Et ille canis timidissimus valide adhuc latrat, lateribus licet iam fractis, et colore pallido, mortis indicio tamdiu mendace durat iniquitas ad exagitandam probitatem. Illi bono Professores duo, *Grigélus*, et *Tzinkeus*, carmen funebre accinuerunt; meus item *Horváthus* epitaphium apparauit Hungaricum carmine elegiaco. Viuet hic in cordibus nostris, dum illi nos quoque iungamur in sede beatorum. Heus tu! *me ab eo iam vocari valde sentio*, valdeque gaudeo. Obluctabar aegrotationibus meis per hanc hyemem continuis, ne iacerem. Sed me demum vis maior deiecit: lecto affixus iacui per dies aliquot hebdomada Passionis; pro Coena domini proque Resurrectioni prodeuntem, mox me depressit vis eodem, ut nunc Szombathii obsequar imperiis, partem potiore lecto detentus. Tuae me literae exexerunt hodie, vt aliquid rescriberem lenta manu, non tamen satis recta. Id miror, spiritum adhuc promptum in me esse, carne licet infirma. *Grammaticae meae Tomus Tertius* terminabitur tandem post hebdomadas summum quatuor. De Tomo Quarto ne cogitare quidem audeo. *Fortasse vna mecum sepelietur*: tardant

¹ Nákó Sándor lehetett, kinek családja 1780. Makedoniából hazánkba vándorolt és 1813. grófi rangra emelkedett. Hogyan buzdítja Révai Paintnert. hogy ha már megtérítette Nákót, tegye meg a görögöt jó, derék magyar hazafiúvá is! Ugyis fogynak — mond — jóra való magyarjaink!

enim subsidia, *mors vero iam citatis properat pedibus*. Hac hyeme, quantum per aegrotationem licuit, laboravi in affecta iam praelectionum mearum materia, eamque iam fere perfeci. *Patrio sermone concinno* hoc Opus, quod Tomis Tribus *Hungaricam* explicat *Literaturam*: *Primus* aliquanto exilior *Historiam Literariam proprie Hungaricam*; *Secundus* iam prolixior dat *Praeceptiones Stili Cultioris Hungarici*; *Tertius* eiusdem fere molis praebet *Chrestomathiam Hungaricam, et scriptoribus probatissimis aevi remoti, medii, et recentioris*. Takátsio, dum hic erat cum Socero suo, legi quaedam ex hoc apparatu. *Cupit huius editionem quam ardentissime*, sensitque eo demum opere emisso etiam Grammaticae meae pretium auctum iri; quod expositis ad euidentionem *Litteraturae nostrae hiatibus, stilique vitiis* enormibus, plerique audius arrepturi sint subsidia meliora, Grammaticis scriptis meis recte commendata. Hoc ipsum intendi et ego: *modo mors interueniens et auara munificentia, non ludat conatus optimos*. Dura, et surda Vienna, quam tu nunc salutas, non sentit nostra mala, foenera forum iniquitate adeo inhumane exaggerata, non audit querelas, non demissas supplicationes. Ego et hoc malo citius pereo. Non sufficio singulis angariis nono rubori, nouae molestiae in emendandis vitae subsidiis: Scripsi Patrono iam bis, amare, ut res est; sed ille altum tacet. Quid sperem, nescio; quid exspectem, video in die propius imminere. Sed tu longum, et molestum vorabis iter. Archangelus Raphael te ducat, et reducat, incolumem, gestis rebus illustriorem!

V.

Nicolaus Miacheli Suo S(alutem).

Vienna heri accepi literas a tuo *Legradio*: quae te nunciant *Canonicum Jaurinensem* esse nominatum loco primo, secundo Minianum, tertio *Szentpéterium*. Hodie vero nonnulli Viri Tabulae Regiae, tibi mihi-que bene affecti, ephobos, et schaedulas ad me miserunt gaudium meum cum eodem nuncio communi suo gaudio cumularunt. *Gratulantur Litteris, et Literatis, se harum Praeside sic ornato, omnes amici tui, et cultores, in Regia Vniuersitate nostra, me tui honoris laeto proclamatore*. Audit coelum etiam vota nostra pro incolumitate tua, ut diu felix, ornatioque viuas! Disputi paululum hoc gaudio moerorem meum, mihi perpetuo incumbentem, viresque animi fere omnes opprimementem. Non sum is, qui fui: incredibiliter deficio. Sed vi etiam defecta cauerem aliquid honori tuo: nisi nouus me detineret metus, ne quidpiam e *Scholis Piis* et in me redoleat sine *Sale*, quod fastidiosus Poeta tuus vester cachinno putet *concacandum* esse, teque malo *furfure* conspersum vel vocatus renuat purgare. Tu, cum sis *Ignatianus*, aegre fers, et pie id quidem facis, si quid nomine communi traducatur. Concedes et mihi eandem pietatem: quo doleo in concacato *Salamone*, qui ad iocum abunde suffecisset, si iam iocari libuit, esse vna etiam Scholas *Pias* concacatas. Colunt illae te purae, et bene odoraе: gratulantur honori tuo, seque tuis et porro fauoribus impense commendant.

Verba mea per Hofmannum nunciata male subsumis. *Paintnerum meum eripit mihi Director Superior*, non honore mutatum, sed ante itinera tua, vt post te literas mittere non potuerim. Verebar te praeterea abruptum laboribus querelis meis pulsare, qui in desolatione mea nil nisi querelas ingemo perpetuas. Recte scripsisti: fatalem habeo annum. Zsolnaius sua me munificentia accidit. Cum mihi succurrere voluit, indigne illusit. Misit mihi dono literas obligatorias desperatas, de florenis 200, quas lite persequer in vsus meos — conuertendas. Tentaui, ne nihil egisse dicerer, viam amicam; sed frustra. Quare donum hoc mihi nullum remisi — Egregio Maecenati. Mansi per hyemem sine lignis: necessitas extrema adegit me ad osum tytantracum, non modo incommodum, sed noxium valetudini. Media hyeme, pecunia emendicata, pretio exaggeratissimo, comparaui orgyam florenis 27, quam vectura, et sectio euexit ad florenos 30, Xros 15. Si de his querar, non propterea minus frigeo, non minus esurio, non sum minus lacer. Cur et querelis aggrauem dolorem meum? querelis non profuturis! Tu succurrere non potes: te ne etiam hoc dolore cruciem? Alii, qui possunt, nolunt succurrere: ea sunt in humanitate. Vtinam cum *Takatsio* non fuissem locutus! Inuisit me cum Herulo Somogyio. Eius sermo ita mihi grauiter accidit, ita animum meum a Patre Somogyio abalienans, vt iam moerore moeream perpetuo. Nec is te audit libenter querelas. Et ego quomodo non querar, illi praesertim, qui mala mea tollere unus potest? Propterea veni Pestinum, ad labores difficillimas, vt pro *gloria ingratae gentis* peream. Possuntne te querulae huiusmodi literae oblectare? Ego alias nequeo scribere: quare taceo potius, et abrumpo istas etiam. Tu viue beatus: ego mihi mortem opto, vt desinam miser esse. Pestini. 4. Februarii. 1806.

VI.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Suauiissimo S. D. P.

Cum me perpetuis malis meis gementem, lamentantem, iratum, et deficientem, tu immortalem tamen tanto reuisu facias: immortales tibi ago gratias de subsidio mihi benigne suppeditato, ad sublenandam *miseram immortalitatem meam*. Peroportune venit mihi amicum hoc auxilium tuum eo prorsus tempore: quo et ligna me iam defecerunt, et praestanda fuit rata solutio, a Comitatu *Insurrectionis titulo* imposita. *Paulus Albensis*, propter particulam *meae immortalitatis* cum eo communicatam, eleanorum meorum libello secundo eius nomini dedicato, cum est Canonicus creatus, promisit mihi annuos florenos 50. Jam sedecim annos numero egregiae huius liberalitatis, sed promissae tantum: nisi quod duos annos ante biennium, quod satis risisti, aegre exterserim, oborta illi spe melioris immortalitatis; quam tamen tu illi praeripuisti, et dignior, et mihi amicior. Qui per tot annos non soluit promissos florenos 50, promisit tum ille, stulte, et nouo me periurio lusurus, florenos annuos 300. Nullos tu mihi promisisti: das tamen, quos commode dare potes, libenter daturus et imposterum. Spontanea tua haec munificentia tanto mihi

iucundior est. Proficis iam insigniter, et sequetur te, de quo facere nugaris, utrumque ornamentum, et commodum: desto grösserer Schein, und desto grösseres Glück.

Quam misera sint condicione Professores tui Jaurinenses, propter insanam quaestorum et terrestricum dominorum auaritiam, te quidem latere non potest: qui, non modo Superior et Director, sed sollicitus etiam tuorum Pater. Qua tamen opinione esse vixeris de nostris Collegis Pestinensibus? Si duum viri, *Somogyius*, et *Tumpacherus*, ut tua repetam verba, nihil proficiunt in me a perpetuo meo moerore reuocando, quid tu absens efficias? *Tumpacherus* in eadem est mecum calamitate, eget consolatione ut ego. Sitis Pestinensium Rasciana, Graeca, Judaica, ita exhaurit et eius pensionem splendidam florenorum 1000, coepto rebus angustis gloriae immortalis curriculo: ut illi trimestre primum contractis iam debitis fuerit exigendum. Angariam primam aequarunt haec debita, et statim vorarunt integram. Dum secunda veniat angaria, iterum debitis subleuanda est vita misera, rata pensione leuata iterum in explendas priores necessitates itura. Sic viuendum erit in posterum, aerumnis nunquam finem capturis, verum in annos singulos magis magisque augendis, per tristes casus varios, morborum, aliorumque incommodorum, et debitis interea increscentibus, et suppellectili diligenter antea comparata sensim pereunte. Miratur ille me his fluctibus profunde immersum durare tamen in annum iam quartum. Ipse quidem, de littore nunc primum huc prolapsus, quaerit modis omnibus quantocius emergere, et domum redire. Audieris literas eius ad Vicarium Generalem datas.

»Quo sit animo *Somogyius*, probe nouimus. Sed unus ille nobis duobus solidam consolationem adhibere non sufficit. Verum ego taceo de me, qui adoptatus sum tantum, non geminus, vt *Tampacherus*, idem et Professor iam domi excellens, et de Diocesi Jaurinensi praeclare meritis. Faceret *Somogyius*, quod ad rem esset opportunissimum, si idem ille, mentem, animumque suum transfundere posset in Capitulum, et in Episcopum: vt subsidium annuum sponte conferetur florenorum minimum 400, non cum rubore emendicandum, non beneficii iactatione exprobatum, sed animo hilari datum, ad minuendas molestias. Viri tam rari; qualis est *Tumpacherus*, natus, et factus ad exoptandos labores illustres, ad insignem Diocesis Jaurinensis gloriam, ad sempiternum Patriae ornamentum. Noui ego, quantus ille sit in re sua: quantum Hungaria non habet, nec facile habitura est, si ille decedat. Scio opera eius egregia, typo dignissima, ad institutiones publicas accomodatissima, quae etiam exteri probent, et mirentur. Laudum praeconia, nominis celebritas, quae iactantur ab illis, qui opem fore possent, in re praesertim communi, inania sunt fomenta. Ego hoc cibi genere iam dudum pabulor: sed eo adeo non satior, adeo non solidesco, vt magis semper esuriam, sensimque deficiam. Pensio mea iam aucta florenorum 800, exaggeratis interea et rerum pretiis, iterum tenuis est, vt prior fuit florenorum 600. Vndecunque emendicem, pudore, lamentis; undecunque promerear labore quocunque mercenario, qui me ab occupationibus abstrahit nobilioribus: emendicandum est mihi, et procurandum, par necessariis sumtibus com-

plementum florenorum minimum 400. Hanc nobis vexationem facit potentiorum insatiabilis auaritia!

Iniquissimo hoc tempore quomodo sperari possit subsidium, quo publicae pensionis defectus compensetur: quando idem Capitulum, a quo hoc sperari deberet, vel minora nobis negat, et pro honore vobis debito nostri contentum palam ostendit. Ego antea pressi hunc dolorem: nunc vero, cum et *Tumpacherus* eo non modice laedatur, nequeo dissimulare. Tumpachero, Regiae Scientiarum Vniuersitatis Hungariae Professori, certe ad decus Jaurinensium Clarissimo, insultatum est a reliquis Professoribus Theologis, qui sunt ex Archidioecesi Strigoniensi, et ioco quidem, sed cum iusta etiam expostulatione facti indigni, quod patitur Capitulum Jaurinense vel incuria, vel fastidio, vel iunctim vitio vtroque. In Calendario Strigoniensi omnes Professores Theologi, Philosophi, et alii, qui sunt de huius Archidioecesis gremio, ad eiusdem Almae Matris gloriam, cumprimis in Regia Scientiarum Vniuersitate, sub Professorum titulo distincto, et conueniente, honorifice sunt expressi. Diocesis Jaurinensis in suo Calendario duos sui gremii, Alumnos in Vniuersitate studentes, toti Seminario Jaurinensi praeposuit; Professoribus Jaurinensibus d. adiunxit Exhortatorem Jaurinensem: Professores vero Regiae Scientiarum Vniuersitatis, de gremio suo cum tanta, quanta inaniter iactatur, gloria delectos, indigne prostituit, magna sane incogitantia, vt Piam Matrem sic saltem excuseam adoptatus, certe *Graneri* superbiente malitia. Hic mihi, mortuo Aichardo, etiam *Fenglerum* inuidia sua reddidit alienum. Sed hoc iam dudum contemsi. Duo nos, *Josephus Tumpacher*, et *Nicolaus Révai*, et hic quidem meliore orthographia per *i*, *Révai*, antiqua diplomatum ratione per *y*, *Révay*, hoc cognomine vitiose per *j* expresso, *Révaj*, quo reiciimur, quam viliter! . . . exuleo, extra Dioecesim commorantes, nullo publico titulo, rebus priuatis intensos, plerosque otiosos, potatorem, Assessorem Poseganum ad togas excubantem, et hunc in quorundem corde iam Canonicum Titularem cathedralis Ecclesiae Jaurinensis!

Incredibiliter auctus est moeror meus etiam Somogyianae Domus luctu recentis. *Josephus* Parentum spes egregia, iam funere extinctus est! Vale mi *Michael*! et me redama.

Pestini. 17 Febr. 1806.

VII.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Suauissimo. 14. Mart. 1806.

Spectabilis, et doctissimus dominus, vt solet per vices facere, nunc Oeconomicus est, in curanda, et augenda re familiari Solertissimus. Vt primum redierit e possessione sua, que excurrit, mandatum tuum exequar fidelissime. Nolim tamen ipsum sine literis tuis manere, et propter auctoritatem, qua hic pollet et propter animum in Literatos propensissimum. Amo te etiam Canonicum, quod idem persistas, *Aestimator*, et *Promotor Literarum*, totus vtique et ipse Literis deditus. Laudo sollicitudinem tuam insignem, veneror Reuerendissimos dominos, Praelatum

Somogyium, et *Canonicum Marton*, Viros consentientes studio ornandi *Josephum*¹ nostrum: pro quo, ut recte scis, perorat virtus, doctrina, nominisque celebritas, qua tantum conciliat decus dioecesi nostrae. Oppugnauit modestiam eius multis argumentis, demum obiurgauit etiam: quod se renitentem exhibeat amicis vestris conatibus. Quid quid scribat, tu illum noli audire, sed porrige supplicem pro eo libellum, ut facere constituisti. Esto sic in illum durus, ut Praelatus fuit. Reuerendissimus hic Vir ipsum reluctantem huc trusit ad dioecesis gloriam: inuitum et nunc promouete ad honorem, quo nobis propior sit. Sed munificentia vestra, quam nuper implorauit, ne illi desit. Sic ut est nunc, vitam tolerare non potest in vrbe insatiabili. Ut diocesim ornet, subleuandus erit liberalitate vestra, et Simplex Presbyter, et Canonicus Honorarius. Eadem benigna symbola vestra annua florenorum minimum ducentorum, praeter Sacra perpetua, ut Simplici, ita etiam Honorario vtcunque sufficiet, statu vtroque parce, ut solet, victuro. At, si commodius esse velitis Virum pro gloria communi desudantem, illustriori futura est vestri meriti gratia. Obsecro Vos, de hoc deliberate quantocius, ne Saguntum pereat. Nam si mali horrore redierit vobis, cessabit in Vniuersitate, Theologica Gloria Jaurinensis, euanescet et Honorarius Collega Vester. Esto in hoc impediendo, pro more tuo, strenuus, et facundus orator. Adhibe artes omnes mouendi, et persuadendi. Rediisti in sinum Matris tuae, Dei certe Prouidentia, ut illi et hunc vindices honorem, seruato Jaurinensi Theologo in Vniuersitate, tu director Superior de Sacro Collegio Jaurinensi. Sentit opinor, Capitulum Jaurinense haec sibi decora inuideri. Rara sunt.

Posegani assessoris molimina sciui dudum. Octiduo prius, quam tu scripseris, accepi nuncium de re iam obtenta. Noui optime, quae etiam merita coronentur a *Coadiutore* Fengleriano. Hoc tibi fortasse mysterium est. Marem anserem pronius intelligeres, interprete praesertim Zsolnaio. De herulo Somogyio et domicella Maria, periculoso morbo ereptis, perscripsit mihi ipse Pater solatium Familiae. Vale, mi Canonice! *viue ad maiora Ecclesiae nostrae ornamenta*. Ego, quia plus cum mortuis loquor quam cum viuis, ut qui mori opto quotidie saepe cum Theresia sermoinor. Laetatur illa in coelis honoribus tuis. Si viueret! Herum Canonicum! eundem et directorem Superiorem! — O Pia Animula! ora pro nobis.

Ezekből látszik, hogy a viszony Révai és Paintner között 1804-ben nem csak, hogy nem szakadt meg; hanem végzetlenül örült annak, hogy Paintner halálának híre hamis volt.² Igaz, hogy ekkor már ritkább lett a levélváltás köztük és pedig részint Paintner nagy elfoglaltsága, részint nagyobb külföldi utazása miatt. Révai pedig mindig keserűbb panaszokra

¹ Tumpacher.

² Ez alkalommal jelent meg a következő füzet *Vitkovich Mihály, Horváth István és Ferentzi János* tollából: »Öröm versek azon gyászos hír után, mely a' nagy érdemű, 's fő tiszteletű *Paintner Mihály* Rátóti Prépост Urnak halálát hazudta, mikor a' Győri kerületben az Oskoláknak Királyi főigazgatójokká nevezetett. *Révai Miklós* Urnak vizsgáztalásúl írták Három igaz tisztelőji. Pesten Trattner Mátyás betűivel 1805.

fakad és egyetemi tanársága melletti nyomorkodásáról szóló levelei nemcsak Paintnerhez, hanem *Takács József*hez¹⁾ és másokhoz folyton ugyanezen témáról szólnak.

Fontos az 1805-ben kelt levél, melyben reményének ad kifejezést, hogy *Grammatikájának* III. részét 4 hét alatt kinyomatja, de a IV. kötet megjelenését már aligha éri meg, mert vele együtt fog eltemettetni. Tudvalevőleg a III. kötet sem jelent meg.

Ugyanitt említi azt a »Magyar Irodalom« című magyar munkáját, mely már készen van és három részből áll. Az I. Magyar Irodalomtörténet, a II. Magyar *Stilisztika*, a III. Szemelvények a legrégebb, a középkori és legújabb magyar remekírókból. Ezeket *Takács József*nek is felolvasta, ki el volt ragadtatva a munkától! Ugyanezek kiadására »*Segedelem-Kérés*« cím alatt 1806-ban pártolást kért az irodalom-barátoktól.² Ferenczy J. szerint ezeket Horváth István kapta Révai halála után.

Az utolsó levél, melyben ismét annyira panaszkodik a maga mostoha sorsáról most már 1806-ban kelt.

Alighanem ez volt Révai utolsó levele Paintnerhez, mert »*Révai Miklós levelei*« című munkám 178 lapján közölt, Mártonffy püspökhöz intézett levelében ezen 1806-ban Paintnerhez írott levelére hivatkozik és ennek alapján oly kiméretlenül szója le az akkor annyi alkalmatlankodás után segedelem adásra többé nem hajlandó, régi, jó barátját.

A kibékülés Révai haláláig kettőjük között tehát mégsem történt meg.

DR. RÉCSEY VIKTOR.

SZALÁRDI JÁNOS KIADATLAN LEVELEI ÉS REÁVONATKOZÓ APRÓ ADATOK.

(Harmadik, befejező közlemény.)

20.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat stb.

Áldja meg az ur Isten kglmedet stb.

Minémű savanyusággal kezdé uram nekem folyni az fizető mester-ség hivatalya, im Kglmednek ez inculdált párból megláthatja, melyért mely méltatlan szenvedjek, Kglmedet kérem, mint uramot fautoromat ne neheztelje megnézni Urunknak Ő Nagának irt alázatos levelemből,

¹ Takács Sándor id. művét.

² Révai Miklós »Alázatos Segedelem Kérés« az igaz eredeti magyarságot híven megfejtő Tudós készüléteknek mennél előbb való kinyomtatására. — Ujólág való tudósítással. — Pestini (1806) Typis Matthiae Trattner.

melyet in paribus nem küldhetvén Kglmednek, csak volanter kelle hagynom, bizván a Kglđ hozzám jóakaró szolgálához való sincera affectiojához, kérem adja maga bé annak modja szerént le pecsételve és minthogy úgy hallom Ő Naga az hoszas írást olvasni neheztelli, ha az alkalmatosság úgy kívánja, megolvasni is Ő Naga méltósága előtt ne neheztelje Kglđ. Kglđ azokból istenesen ítéletet tehet, ha méltán szenvedjem-e Ő Nagának ily nagy nehézségét s kemény fenyegetését, nem azok érdemlenék-e azt s nagyobbbat, a kik, az országtól rendeltetett pénzt imhol ennyi időtől fogva, Ő Nagának ennyi rendbeli parancsolatjára is be nem szolgáltatják; talám némelyik el is fogta költeni. Egyszeri parancsolatja Ő Nagának reájok 5 die, a második utolban 23 praesentis ment ki s im ugyan az pénzt nem hozzák. Azonban im ennyi időtől fogva semmi jó rend az nekiek való fizetés dolgában sokfelé való irogatásomra, szorgalmaskodásomra is nem tétetvén, az fizetést mindenik végbeliek csak minden hat hat heten megkevánván: ha uram behozzák az adót, én bizony kifizetem a míg benne tart, az utolsó Cantorban lássa aztán az vitézlő nép három egész hónapok alatt az száraz kenyér mellett mit csinál. Látom senki nem gondol véle. Az Uraknak is eleget irkálék, hol egyik, hol másnak, de csak semmi, csak választ sem tesznek, mint ha az nem közönséges jóra s megmaradásra való dolog volna s Ő Kglmeknek tisztjeket sem illetné az ilyenekre való gondviselés! Én uram mihelt meghallottam vala, hogy az nemes ország méltatlan voltomra rám imponálta ez bajos hivatal, azonnal irogattam vala s Ő Nagának is kívánván ordinantiát s instructiot az fizetésnek modalitásáról de semmit nem obtineálhaték!

Ha az buza vagy két honapra való gabona az országtól akkor mindjárt azon fejevári gyűlésben fellimitáltatván az beszolgáltatás az vármegyék tiszteinek mindjárt megparancsoltatott volna, úgy az egy óra való buzájok az első fél esztendőre kiadatván, az mellé az három fizetés, 61. egy napokon eshetett volna s egyik a másikat segítvén s az vitézlő nép is róla tudosíttatván, magát ahoz tudta volna alkalmaztatni, s csak a pénzt hozták volna be, bizony úgy Ő Nagának sem kellett volna busíttatni s az szegény vitézlő népnek is imide-amoda annyit fáradni s az szegénységnek is miattok terhelődni. De uram ahol jó rend nincsen, confusio szokott lenni. Ám meglátja uram Kglmed az Ő Naga leveléből, mint informáltatott legyen Ő Naga, hogy az kolozsvári fizetést az Articulus nem contineálja s az radnoti úgy is maradjon, de azután az Fejevári csak a novemberi, úgy látom Kolozsvárit, Sebesvárit, és Somlyait comprehendálja. S mégis hol (így) Mester Nálácz Uram s mind prefectus uram azt mondották az Somlyaiaknak, az mit ezen Ő Naga levele tart, hogy az kolozsvári fizetésre, azon ötforintos adó nem tartozott volna. S ugyan abból is gondolom, hogy ez a levél az Ő Kglme Secretariáján iratott. De ha az articulus nem volna is ám Uram ratiom mellett beküldtem a Commissarius urak Commissióját is. Ratiomból informatus lehet a nemes ország s Keglmetek. De tudom a mely Végbelieket megmaraszt, úgy is igyekezi gondviselését alkalmaztatni, több romlás az szegény hazára belőle ne jövjön. Éltesse az ur

Isten Uram Keglmedet sokáig jó egészségben. Datum Claudiopoli die 30 januarii Anno Dm. 1666. Keglmednek jóakaró szolgája Szalárdi János mpr.

P. S. Kegyelmed Uram, ily hoszas írásomról Istenért is kérem megbocsásson, bizony tagadhatatlan a busulás tévé velem mert az szegény idősbik Rákoci urunk 1633 vitetvén bé házában oly ifju koromban, csak akkor kezdtem vala bajuszosodni, s életéig való olyan szorgossággal való gondos szolgálatban, bizonynyal irom Kglmednek, soha egyszernél többször még csak hazuttomat sem mondta, s imhol ily kicsiny idő alatt ez hivatalban az inimicus informator miatt (mert Ő Nagának bizony nem tulajdonitom) csak nem akasztófiával fenyegettetem. —

Hiszem Uram Isten Ő Nagát állatván az szegény haza guberpálására, az ilyen nagy fogyatkozásoknak azért kell Ő Nagának főiben öntetődni, megorvoslások lehessen az Ő Naga és Ő Naga mellett levő Tanácsok gondviselések által.

Kglmedet kérem uram, ne nehezteljen választ iratni leveleimre mind erre s mind a melyet Sztépán Uramtól, Ő Kglmétől küldöttem volt.

Kivül czim: Spectabili ac Generoso Dno Dno Michaeli Teleki de Szék etc. Teleki lvtár 349.

(A levél elején említett inclusa, mely miatt oly hosszadalmasan panaszol Telekinek, itt következik. Az aláhuzott sorokra feljegyzéseket tett.)

Hűséged 16. praesentis nekünk irt levelét vöttük s értjük, hogy a Somlyai praesidiumnak még eddig való fizetlenségeket; értjük azt is, hogy a nálla levő pénzből az kolozsvári praesidiumnak kellett megfizetni s azolta a perceptorok is semmit nem administáltak hűséged kezében. *Mi soha hűségednek nem parancsoltunk, hogy az ötforintos adóból, kit hűséged percipiál, az kolozsvári praesidiumnak fizessen.* Ha eddig nem volt articulus róla, ugy tudjuk praefectusunk küldött volt egyet, abból ki tanulhatta volna, hová legyen rendeltetve az a pénz s arra a szükségre kellett volna hűségednek tartani. Azért ex superabundanti parancsoljuk igen serio, ha az Somlyai praesidium számára való pénzt kifizette, *mindjárt szerezzen fizetésekre újabb pénzt, ne várokoztassa őket, mert ha hívséged miatt annak a vég helynek veszedelme, vagy fogyatkozása esik, bizonyos legyen benne, oly esik rajta, a kit soha nem reméltett volna. Ennek utánna pedig a fizetés dolgából tartsa az Articulus continentiájához magát s ne fizesse ki az pénzt oly helyre, az hová nem rendeltetett.* Im minden perceptoroknak ujabban irattunk mindenfelé s ha eddig nem administáltak is az restantiá-

Igaz Ő Naga nem parancsolta, de parancsolták a Commissarius urak s az a fejérvári Articulus is azt dictálja, melyet prefectus uram nevével im csak 20. praesentis hozának meg.

Az adón kívül soha egyébből bizony én tölem ki nem telhetik, mert ez romlott helyben, hogy kölcsön találhatna ember, azt csak gondolni sem lehet.

Ebben félek hogy az Ő Naga két commissioi mellett az csikieknek való fize-

tésben véteni ne találtam legyen. Az articulus oly későn küldtetvén kezemhez. De ha szinte nálam meg lett volna is, mit tudtam volna tenni, Ő Naga serio committalván; egyik commissioja Ő Nagának 14 novembris az fogarasi gyűlés végén kelvén, azt gondoltam, közönséges tanácsból cselekszi Ő Naga. Azonban ha én miattam ott is valami fogyatkozás esik, ugyis én veszek. Az másik is az ottvaló németeknek való fizetés felől, ugyan olykor, hogy még az articulusok kezemben nem voltak.

kat, úgy hisszük administralni el nem mulatják s ne hagyjon azért hűséged minket ezután alkalmatlanul busíttatni. Secus. Datum Fogaras, 23. jan. 1666.

21.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom Uram szolgálatomat sat.

Szentelje meg az uristen Ő felsége az Kglđ életét mindenekben az ő dicsőségére, anyaszentegyházának és romlott hazánknek gyarapodására, épületére!

Kglđ levelét uram tegnap reggel hét órákor hozá meg az posta szegény Boldai uram levelével. K. igyekezem a Kglđ parancsolatja szerént is, hogy mentél hamarébb vissza bocsáthassuk, az dolognak szüksége is úgy kívánván, de mivel egy elméhez és protocolum által lehetett csak expedíaltatása azon dolognak, a Collegák segítségével is nem élhettem expedíálásokban.

Az mint uram tudósítottam vala Kglđt az végekbeli fizetésre tartozó pénz administralásában levő difficultas dolgában, most is irhatom Kglđnek bizonyosan, noha alázatos írásomra Urunk Ő Naga 5 die január utolban circa diem 23 januar is committált az perceptoroknak, de mindeddig is többet nem administraltak, melyet extractusban küldtem alázatosan mind Urunknak Ő Nagának s mind az országnak. Mostan mind Szebenben, Hunyad vármegyében postan katonák vannak és mindenfelé leveleimmel. Mivel fognak jární, Kglđ által tudósítani fogom mind urunkat Ő Nagát s mind a Statusokat Ő Nagokat s Ő Kglmeket. Hogy Kld az én dolgaimról gondot akar viselni, Isten is megáldja uram Kglđt s én is míg Isten éltet, mint Uramnak fautoromnak megszolgálni igyekezem az én alázatos állapotomban. Maradván ezekután Kglmednek jóakaró szolgálja, Istennek atyai oltalmában szívből ajánlom Kglmedet

szerelmesivel. Claudiopoli die 8. februarii Ao, 1666 hora octava matutina.

Kglmednek jóakaró szolgája mig él Szalárdi János mp.

Kívül cím: Manibus Specbilis ac Generosi Dni Dni Michaelis Teleki de Szék etc.

Teleki levéltár 349. sz. a.

22.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat Kglmednek mint Uramnak igen bizodalmas fautoromnak!

Áldja meg az Ur Isten Kglmedet Uram minden üdvösséges áldásával boldog jó szerencsés hoszu ételtel. Keglmed levelét uram, jámbor szolgájától böcsülettel vöttem. A dolog uram melyről Kglmed utolban im csak a Fogarasi gyűlés előtt requiráltam vala, nem egyéb, hanem egyik, mint az közönséges, az *Kronikának kibocsáttatása* dolga, melyben a mi Kglmes Urunk Ő Naga, Keglmed által uram, Keglmeségét is igrte vala, csendesedvén valamit az szegény hazának nyomorúsága. Mely, látván Uram, hogy igen lassan szűnik, csak cathgorica resolutiot várok várok vala Uram Keglmed által. Én eddig is az mi Kglmes urunk Ő Naga méltóságát s az szegény haza becsületét igyekeztem abban szemem előtt viselni, az dolog nagy részből az szegény hazát concernálnván, más patronusokhoz nem confugialtam volt vélie, noha oly alkalmatosságot mulaték el, talám eddig azon munka napfényen is volna.

Másik, uram, volt az magam privatumom, melyben Kglmed istenes promotioja által mind a mi Kglmes Urunk Ő Naga s mind az nemes ország alázatos supplicatioimra Kegyelmessegeket igrték vala, az közönséges haza szolgálatja mellett vött nagy romlásomból való promotiomra egy kis jószágocska conferálásában. Melyről való supplicatioim ugyan Keglmednél is vagynak, s halasztottam volt uram az fiscalis jószágoknak recuperaltatásokra. Töttem vala is Kglmednek intimatiot egy recuperalt Tökés nevű falucska felől.

Ezekben kívántam uram az Kglmed istenes és írási által meg igrt jóakarátját: amazban (a kronika kinyomatásban) hogy cathgorice lehessen informatus, ebben pedig, hogy tovább is continuálja istenes, hasznos promotioját, Isten Ő felsége kiváltképpen való gondviseléséből állatván Kegyelmedet ily megnyomorodott állapotomban¹ promotorul és gyámolul. Mely dolgomban tudom Uram az Ő Nagok méltóságos

¹ Nyomorúságát mutatják 1666. marczius 29-én ugyan Telekihez írott levelének következő sorai: »Nagy boldogtalansággommal esik uram, hogy Isten Kglmedet ide ez városba hozván nyavalyás és Curatio alatt való létem miatt Kegyelmed látogatására magamat nem vitethetvén, csak abban sem lön módom, hogy valamely becsületes ember által Keglmedet köszöntethessem . . . Magamnak pedig bizony tagadhatatlan csak annyira való modom is még eddig nem igen vagyon, csak oly szolgálcskát is tarthassak, kit becsületes emberek elébe küldhessek. Kegyelmedtől ezért, mint uram fautoromtól bocsánatot várok«.

udvarában vagyon singularis Aemulusom és akadály szerzőm,¹ de adott az Ur Isten Kegyelmednek annyi authoritást és gratiat mind Ő Nagok s mind az nemes ország előtt az olyaknak insultalkodásokat csak supplicatioim continentiajokból is könnyen retundálhatja. Kérem azért uram ugyan istenért is Kglmedet, mint uramat, fautoromat, ne nehez- telje az elsőben is magát declaralni s azon privatumomat is már hasznos véggel promoveálni.

Az buza dolgát uram azért akartam hírével lenni Kegyelmednek, mivel Kglmed ordinantiáját az tisztartó negligálta volt, ne találatott légyen más ususra fordíttatni. Kegyelmednek mind abban s egyébiránt való jó oblatiojáért Isten Ő felsége áldja meg Kglmedet, magam is mig Ő felsége éltet, alázatos állapotomban köteles szolgájának tartván magamot Kegyelmednek és a Kglmed szerelmeseinek. Választ várván uram Kglmedtől, ajánlom ezekután Istennek atyai oltalmába Kglmedet aszonyommal Ő Kglmével és szerelmes szép gyermekeivel. Claudiopoli, 16 April Ao 1666. Kegyelmednek szegény, jóakaró szolgája Szalárdi János mp.

Kívül cím: Spectabili ac Generoso Domino, Domino Michaeli Teleki de Szék etc.

Eredetije a Teleki levéltárban 349. sz. missilisek.

23.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat sat.

Áldja meg Isten sat.

10 praesentis Szentpéterről iratott levelét uram kglmednek elvöttem. Az szegény Kolontár uram nem szintén találta kglmedet informálni, hogy én fizetését a kglmedhez való lételéért elvontam volna; mert olyan nem volt, hanem inkább a miben tőlem lehetett, igyekeztem Ő kglmednek kedvessin. Az mostani absentiája alatt is hadnagy Dessi uram fizetésének egy részét adósságára felakarván venni, hogy hirtelen nem adhatám, eleget veszekedék velem, ki mindazonáltal azután elbucsuzván, az ur ő kglmed hírével is mint liquidum debitumot ugyan meg kelle adnom. Másik részét pedig fizetésének ugyanazt is adósságban Vice kapitány uram ő kglmede ugyan maga vitette el. Hanem inkább azt hiszem uram, hogy a mustrán csak egy gyermek mustrála, ő kglmede 3 lovas katona lévén, helyette, azért hogy mind maga Vice kapitány uram s én is a sereg előtt fedőztük másoknak is példájára, azt hiszem, az mondatott volt be, talán külömben is amint volt, s abból fogott volt ő kglmede is conjiciálni. De elég kárt vallott szegény Kolontár uram most is, a mint hallom, egyik jó paripája meghalván. Én uram, Isten oltalmazzon, hogy a mi Keglmes Urunknak Ő Nagának és a nemes országnak olyan emberséges érdemes és jámbor szolgájának fizetését, magam okta elvonjam, sőt inkább az olyan érdemes szolgának promotioját kívánnám, a mint hogy mostan az hadnagyságra, ha Kglmednek jó tetszése, úgy hiszem érdemessége is lehet annyira, a mint volt Dessi uramnak. — Maradván ezek után

¹ Bethlen Jánost érti.

Kgldnek jóakaró szolgálja, ajánlom istennek atyai kglis oltalmában és gondviselése alá kglket aszonyomval Ő Kglmével és a kglmetek szép gyermekeivel egyetemben. Datum Claudiopoli die 17 iulii, anno 1666. Kgldnek uram jóakaró szolgálja

Szalárdi János mpr.

Külczim: Spectabili et generoso Domino Dno Michaeli Teleki de Szék etc.

Eredetije a Teleki levéltárban 349 sz. a.

24.

Szalárdi János levele Bornemisza Annához.

Nekem mindenkor igen kglis asszonyom!

Alázatos hűséges szolgálatomat ajánlom Nságodnak, mint kglis aszonyomnak és hogy az ur Isten Nagtokat méltóságos fejedelmi házával sok boldog időig szerencsés jó egészséges életben virágoztassa, tiszta szívből kívánom! Az utolsó és kényszerű szükség adá keglmes Asszonyom tennem, hogy a mostani alkalmatossággal Nagod méltósága előtt ez alázatos Supplicatiom által megjelenjem s magam és collégáim Nagtok alázatos hivei és szolgálai nevekkal kegyelmességét imploráljam. Ugy vagyom keglmes Asszonyom, praefectus uram Ő Kglme az elmúlt esztendőre tartozó kevés salarium borunkat utolban egyik böcsületes collegánk Rákosi Boldisár uram instántiájára és praesentiájában, jelenlétében ki céduláztatta volt Fehérvárt, szóval megparancsolván ott való tisztauraiméknak, valamikor érettek küldünk, megadassák. Az midőn keglmes Asszonyom az utaknak alkalmatosságával borainkért elkültünk, azon tisztok praefectus uramnak levélbeli commissiojára fogván, szeke-resinket héjjában fásasztották. Mely nagy boldogtalanságunkra még a fogarasi gyűlés eleitől fogva Praefectus uramat ő kegyemtől az commissióért leveleinkkel, sőt Director Diosi Gáspár uram által is solicitálván csak választ sem, annál inkább commissiót nem nyerhettünk. Azomban keglmes Asszonyom ez napokban, a mint mondják, boraink praebendára, kiadatván, most már hogy kérjük, írásunk, kéresünk, törekedésünk ő kegylmetől csak könnyen fül mellől bocsátatik. Megemlékezvén azért alázatosan keglmes Asszonyom, Nagodnak mind egyéb iránt s mindegy méltóságos levelében, alázatos szegény romlott és nyomorodott szolgálának tött nagy Kglis ígéreteiről, melyért Nsgod kegylségének grátiájához folyamadnám, mindenkor bátoritattam. Nagodnak mint Kgyls Asszonyomnak igen alázatosan könyörgök, méltóztassék alázatos hiveinek és szolgálainak állapotjukat az ország constitucioi és rendelkezései szerint is kegyls szemei eleibe venni és kevés bor fizetésünket kiszolgáltatni parancsolni, kik noha alacsony állapotbeli igaz hivei és szolgálai legyünk is Nagtok keglms Asszonyom: de hiszem nem is csak most s ez hivatalban kezdők némelyikünk a szegény hazát és annak méltóságos fejedelmét szolgálni. És pedig ugyanezen szegény haza becsületi mellett maradék Várad oltalmazása mellett mazurrá és koldusvá. Már az Ngtok kegyelmességéből, az nemes ország rendelkezéséből a vékony

tisztecske által a mi kis beneficiumunk rendeltetett volna, akár csak az ne nyomatnék el ő kgylmek által s ne kényszerítetténk ennyi költséggel, bajval minden esztendőben hozzájutni mind bor, buza és kevés pénzbeli fizetéskéinkhez. Az Nagod felőlünk való keglms gondviselését alázatos igaz hűséggel, mint kegyelmes Asszonyunknak Nsgodnak meg-szolgáljuk és a Nsgod kglms jó választételét alázatos jó reménységgel várjuk. Ajánlván ezek után az ur Istennek atyai klms gondviselése és oltalma alá Nygtokat fejedelmi méltóságos házával egyetembe. Datum Claudiopoli, die 24 julii, Anno Domini 1666.

Nságodnak alázatos igaz hive és megnyomorodott szegény szolgálja :
Szalárdi János, s. k.

Kivül czim: Illustrissimae ac Celsissimae Principissae Dominae, Dominae Annae Bornemisza, Dei gratia Transsylvaniae Principissae, partium Regni Hungariae Dominae et Siculorum Comitissae et Dominae Dominae, mihi singulariter naturaliterque clementissimae.

(Eredetije a gr. Teleki-nemzetség közös levéltárában Maros-Vásárhelytt 844. sz. a.)

Szalárdinak a Siralmas krónika írójának ezen kérő levelét utolsó kéziratái közül valónak tekinthetni, az ugyanezen 1666. év szept. 27 alkotott III. országgyűlési czikk szerint: »Néhai Szalárdi János helyett rendeltük Kolozsvárra fizető mesternek-perceptornak és káptalannak Virginias István atyánkfiát.« E sorok egyszersmind azt is mutatják, hogy Szalárdi akkor a kolozsmonostori levéltárnak is, mely akkor már Kolozsvár városában volt elhelyezve, felügyelője, levéltárosa volt.

25.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat sat.

Minémű utolsó szükségünkben kényszerítettünk uram a mi kglss asszonyunkhoz ő Naga kgliségehez magam és Collegaim levelével (844.) folyamodnunk, kld ne terhelje megérteni ő Nagának írt alázatos leveléből, melyet kglld kezéhez dirigálván, kérem uram nagy bizodalommal, mint Uramot, fautoromat kglldet ez szükséges dolgunkban is ne nehez-teljen jó promotorunk lenni, a mikor és hol ítélvén legalkalmatosabb-nak beadni Ő Nagának alázatos levelemet. Az kglld hozzánk mutatandó jó akaratját és promotioját mind magam privatim s mind a Collegákkal collegialiter is meg-szolgálni igyekezzük Uram Kglldnek minden alkal-matosságokkal a mi vékony állapotunk és tehetségünk szerént. Maradván kglld szolgálja és Istentől kívánván jó egészséges hoszuéletet, idvességes áldásokat kglldnek. Datum Claudiopoli die 24 julii ao. 1666.

Kldnek uram jóakaró szolgálja

Szalárdi János, m. p.

P. S. Nem emlékezem uram reá, hogy kldnek irtam volna felőle, azonban szükségesnek itelem, bár eddig is tudositottam volna. Im ősszei leszen két esztendeje elődedin tisztinek P. uramnak ő kglmének; ugyan-akkor is, asszonyunk ő Nsga commissioja ellen kicsin borbéli Salariumunk

megadattatása dolgában való nagy akadálytételében egy fastuosus levelére ő kegyelmének találtunk volt egy Apostoli szép intéssel választ tenni, mely oly, adná bár Isten, akárki is közülünk tudná minden szempillantásonként szemei előtt viselni. S szegény üdösb Rákoczi urunkat Ő Nagát, tudom, bizony közép rendbeli hive intette és serkentette azon Apostoli igéssel: de nem hogy nehezeltelte volna, de nagy kegyelmesen vötte s bizony megköszönte. S így bizony nem hogy ő kglmének offensájára igyekeztünk volna irásunkkal, de fővebb képpen én hazánkbeli hajdani conjunctionkat és talán azon időbeli paritásunkat is gondolhatván, atyafi szeretetemből inditattam az iránt is ő kglméhez. De ő kglme abból nagy és a mi elménk kívül való dolgokat magyarázván, attól fogva valóban igyekszik, úgy látom fővebb képpen az én nyavalyás fejemet persequálni. És noha uram én az ő Nagok és az szegény haza közönséges szolgálatjában való haszonra nézve irásom által meg is követtem (mint a ki az ő Nagok és haza szolgálatjában nem hogy szakadásokat, egyenetlenkedéseket és gyűlölködéseket, de bizonynyal az ő Nagok szárnyok alatt az egész szegény haza lakosinak mint az egy öszveegyesült testnek és léleknek azon egy testben szokott lenni, olyan egységet láthatni szívből kívánnám, mert tudom hogy az lenne az ő Nagok javára is s az szegény haza gyarapodására és a közönséges megmaradásra is hasznos és jó). Mindazáltal pergál, úgy látom ő kglme boszuját követni nem csak in privatis akadékokkal, kártételekkel lenni igyekezik: hanem a közönségesekben is semmi correspondentiát velem nem tartani, közönséges dolgokbeli négy-öt leveleimre is semmi választ nem tenni s nem felelni. Keglmeknek uram ezt mi okon kényszerítettem értésére adnom, kérem pro singulari sua prudentia pensitálni, s csak emigy részben is az ő Nagok s közönséges jóinak való szolgálatnak succurrálni ne nehezeltje!

Külső cím: Spectabili ac Generoso Dno Dno Michaeli Teleki de Szék etc.
(Teleki levéltár 349. sz.)

26.

Boldai Márton levele Teleki Mihályhoz.

Szalárdi János Siralmas magyar krónikája kiadását illetőleg. 1670. jun. 13.

Szolgálatomat ajánlom sat.

Akarám uram kgdt requirálni ez levellemmel, elsőbben is követem kgdt, hogy itt levén kgd szomszédságában kgd látogatására s udvarlására nem mehettem, egyébként kgd ne vélje, hanem betegségemnek, most immár alkalmas ideje, miolta az ágyban fekszem lábom miatt, nem tudván ha köszvény vagy egyéb nyavalja.

Ez felől is akarám uram kgdt requirálni, kgd ígerte vala uram jóakarátját szegény Szalárdi János uram munkájának kinyomtatására való promotor szerzésben, im valami levelekre is akadtam, egyik Keczer Ambrusé, másik Korda Zsigmond uramé kik ugyan azon dologról sonalnak. Azon levelek tartása szerént a Szarka ló ára száz tallér azon szükségre való papiros vételre deputáltatott, kirül is alkuvása is volt

Keczer Ambrusnak a papiros csinálással, mely maradott az üdvezült ur és Szalárdi uram halálával így függőben. Igen alkalmas ut kgd jóakaratiának megmutatása eddig a summáig, kinek mostan lehet ideje noha ezen kívül is azon gróf urak ő Nagok ígérték volt jóakaratiokat a mint Korda Zsigmond írása is tartja, de azt én hagyom kgd ígért jó akaratiára. Im az leveleket Mátyás Deák uramtól kgdnek küldöttem, szóval is izenvén kgdk mellettek. Kérem kgd ígérete szerént ilyen hasznos dologban ne difficultálja annyi fáradságát s munkáját. Azon munkát válasza levén kgdtól, magam akarom praesentálni kgdk, felvetvén elsőbben a kinyomtatásban való fundamentumot. Ezek után sat. Datum in Torda die 13. junii. Kgd jóakaró szolgálja

Boldai Márton m. p.

P. S. Szegény Szalárdi János uram, ugy adta volt Nadány uram kezében hogy ő kglme is mutatná az iránt való jó akaratiát a patronusok szerzésében, az ő kglme halálával penig ezenben maradván, csak tenné be »a Collegium bibliothecájába addig, mig Isten mutatna olyan patronust, kinek munkája által terjedhetne világra.«

Közölve »Nemzeti Társalkodó« 1840. II. félv 20. szám. nov. 13. Kemény Józseftől.

Szalárdi János kiadott és kiadatlan leveleinek jegyzéke és reá vonatkozó adatok.

1. 1638. jan. 2. Kolozsvár. Bornemisza Pálhoz. (Kemény József.)
2. 1638. máj. 10. Szalárdi a fejedelem megbizottja. (Tört. Tár. 1895. 427. lap.)
3. 1643. máj. 12. Sz. J. Secretarius (Tört. Tár. 1895. 494. 1.)
4. 1644. Kemény János és Bornemisza Pál levelezésökben hivatkozás Szalárdira. (Tört. Tár. 1880. 13. és 17. l.)
5. 1645. ápril. 10. Munkácson van Rákócziával. (Tört. Tár. 1894. 68.)
6. 1646. jan. 6. Fogaras. A fejedelem jószágot ad Szalárdinak. (Kemény József.)
7. 1646. jan. 24. Zabolán van Szalárdi. (Tört. Tár. 1893. 513. l.)
8. 1646. aug. 5. Munkácson van Szalárdi a fejedelemmel. (Tört. Tár. 1894. 76. l.)
9. 1646. aug. 18. Munkácson Biharban Szakát 1919 frt inscribálja Szalárdinak. (Kemény József.)
10. 1653. okt. 16 Várad. Szalárdi nyugtája.
11. 1655. ápril. 10. Zarándban Bolgárfalván van Sebesi Ferencznél. (Győri tört. füzet.)
12. 1660. márcz. 2. Nagybánya. Szalárdi

- János, Ádám és Szalárdi István
Deákné.
13. 1664. febr. 18. Nagy-Sink. Bethlen
János levele a krónika ügyében
és Sz. észrevételei.
14. 1664. márcz. 28. Szent-Péter. Szalárdi
Teleki Mihálynak.
15. 1664. ápril. 13. Kolozsvár. Szalárdi
Teleki Mihálynak. Csatolva ide
egy Memoriale ápr. 16.
16. 1664. maj. 19. Kolozsvár. Szalárdi
Teleki Mihálynak.
17. 1664. jun 5. Kolozsvár. Szalárdi Teleki
Mihálynak.
18. 1664. jul. 9. Kolozsvár. Szalárdi
levele Árkosi Mihályhoz. (Kemény
József.)
19. 1664. jul. 14. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek. Melléklete.
20. 1664. jul. 20. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek.
21. 1664. jul. 24. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek.
22. 1664. aug. 19. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek.
23. 1664. aug. 30. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek.
24. 1664. szept. 18. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek.
25. 1664. okt. 15. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek.
26. 1664. nov. 8. Segesvár. Apafi levele
Telekinek, vonatkozás Szalárdi
levelére.
27. 1665. január 31. Kolozsvár.
Szalárdi a kolozsvári tanácsnak.
(Tört. Tár. 1880. 414. lap.)
28. 1665. febr. 1. Ebesfalva. Apafi
levele a kolozsvári tanácshoz.
(Tört. Tár. 1880.)
29. 1665. febr. 3. Kolozsvár. Szalárdi
újából a kolozsvári tanácshoz.
(Tört. Tár. 1880. 414—416.)
30. 1665. ápril. 24. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek és a Váradról Erdélybe
jött nemesek kérelme.
31. 1665. maj. 8. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek. Itt mellékletben Apafi
levele febr. 1-től.
32. 1665. maj. Szalárdi supplicatioja a
rendekhez. Ezek ajánlása s a
fejedelem válasza maj. 26.
33. 1665. jun. Szalárdi supplicatioja a
fejedelemhez s válasz reá jun. 28.
34. 1665. szept. Szalárdi az 5 frtos
adó perceptora. (Erdélyi ország-
gyűlési emlékek. XIV. k. 140. lap.)
35. 1665. szept. 29. Kolozsvár. Szalárdi
Telekinek.

36. ... 1665. okt. 5. Kolozsvár. Szalárdi Telekinek.
37. 1665. nov. 8. Kolozsvár. Szalárdi levele Apafihoz. (Kemény József.)
38. 1666. jan. 24. Kolozsvár. Szalárdi levele Telekihez. (Abafi Figyelője. VII. k. 1880.)
39. ... 1666. január 30. Sz. J. Telekinek, melléklet Apafi levele Szalárdihoz.
40. 1666. jan. 31. Ebeni István Apafinak az 5 frtos adóról. (Kemény József.)
41. 1666. február. Generalis perceptor. (Erd. orsz. gyűl. emlékek. XIV. k. 191. lap.)
42. ... 1666. febr. 8. Sz. J. Telekinek.
43. ... (1666. márcz. 29. Sz. J. Telekinek) b.
44. ... (1666. ápril. 16. Kolozsvár. Sz. J. Telekinek) a.
45. 1666. jun. 15. Kolozsvár. Telekinek a krónikáról. (Abafi Figyelő.)
46. 1666. jun. 17. Kolozsvár. Egy komájának (Kovácsnai Péter ref. püspöknek). (Abafi Figyelő. VII. k. 255—263.)
47. ... 1666. július 17. Kolozsvár. Sz. J. Telekinek.
48. 1666. július 23. Kolozsvár. Apafihoz. (Kemény József.)
49. 1666. július 24. Kolozsvár. A fejedelem aszonyhoz kérés. (Protestans Közlöny 1890. 4. szám.)
50. ... 1666 július . 24. Kolozsvár. Sz. J. Telekinek.
51. 1670. jun. 13. Torda. Boldai Márton levele Telekihez a krónika ügyében. (Nemzeti Társalkodó. 1840. II. félév, 20. szám, Kemény József.)

Közlí: KONCZ JÓZSEF.

KÖNYVÉSZETI ADALÉK SZABÓ KÁROLY RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRA I. KÖTETÉHEZ.

A múlt évi szünidőben megfordulván Gráczy egyetemi könyvtárában is, ott egy magyar nyomtatványra, mint unikumra, hívták föl a figyelmet. Ez az állítólagos unikum az »*Evangeliumok és epistolák*« 1631-iki kiadása. A könyv régi jelzése 107/78—20578; újabb jelzése: Theologie I. 347; folyószáma: I. 51977. A helyszínén nyert felvilágosítás szerint a múlt század végén jutott a gráci egyetemi könyvtárba.

E mű számos kiadást ért, melyeket rendre felsorolva találunk Szabó Károly »Régi Magyar Könyvtára« I. kötetében. E csepregi 1631-iki kiadást is megtaláljuk ugyanott 597. szám alatt következőképen: »*Evangeliumok és Epistolák* . . . Csepreg 1631. 16-r. Tartalma ugyanaz, a mi a kereszturi 1614-iki kiadásnak, csakhogy ez javított és bővített

kiadás. A javítást és pótlást Letenyei István eszközölte, mint kitetszik Farkas Imre könyvnyomtató csonka ajánlóleveléből (a csepregi gyülekezethez) mely »Költ Csepregben IVBILATE Vasárnapon, azaz Pünkösöd havának tizenegyedik napján, 1631 Esztendőben.« Ezen kelet után tettem ezen kétségtelenül csepregi nyomtatványt 1631-re. Egyetlen, elől, közben több helyt s végül is csonka példánya a sopronyi ev. lyc. könyvtárában.« Ime Szabó Károly sejtését a most előkerült második és pedig teljes példány czimlapja is megerősíti!

E kiadás 12-rét. 6 + 264 levélből vagyis 540 lapból áll s alakja s a lapok nagysága körülbelöl ugyanaz, a mi az 1698-iki bártfai kiadásé. Első lapja az itt hasonmásban bemutatott czimlap, a 2-ik lap üres; a 3-ik lapon kezdődik az Ajánlás, melynek szövege ez:

»AZ TISZTELENDŐ ÉS BÜCSWLETES KYS BERTHALAN Uramnac, Dunán-innen az Augustána Confession-való Keresztyén Ecclesiáknac méltóságos Superintendensének: Es ugyan ezen Ecclesiáknac böcsületes, Tudós, és Isten-félő fő Seniorinac:

LETHENYEI ISTVANNAC: GALGOCI MIKLÓSNAC: SAGODI GERGELYNEC: KÖRÖSI IMRENEC: és TERBÓCS IANOS Uraimnac: ES az egész Közönséges Atyafiaknac, az Jesus Christus hyűséges Szolgainac, nékem bizodalmos Uraimnac, Paterimnec és Fautorimnec, Istentől minden lelki és testi jóknac bévelkedő áldását kívánom. || (Pag. 4) Tisztelendő és bocsáutes Vraim: Mivel, soc ideje immár; hogy az mi Ecclesiánkban közinkbe bé-vót, és ez-előt egynehány esztendőckel ki-nyótattatot Magyar Evangeliomos és Epistolaris Könyvec el-fogytanak: kiknek újjob kinyomtatását éntülem prohibeálta kegyelmetec mind addig, míg azokban szükséges correctio avagy igazítás nem lenne. Ezt || (5) pedig kegyelmetec, mivelhogy LETHENYEI ISTVAN Vram által végre-viseltette. Mert ő kegyelme az előbbeni Evangeliomos könyvben való fogyatkozásokat megjobbította: az nyomtatásban tudatlanságból eset hibákat ki-tisztította: az szókban való accentusokat consignálta. Az mely Evangeliomoc és Epistolác ez-előt nemely Innepekre nyomásban nem voltanac, || (6) azokat az Imádságokkal egyetembe inserálta, melyeket, kegyelmetec olvasván, experiál. Azért én-is ezt az igen hasznos, szükséges és idvösséges munkát, az én magam költségen, az én Istenem szentséges nevénc tisztességére, és az egész hozzám tartozó szent Gyülekezetnec épületire, ki-nyomtattam és világosságra bocsáttam, a' kegyelmetek igen-igen bő- || (7) csületes és méltóságos neve alatt, a' mint-hogy kegyelmeteknec ugyan dedicálom s-ajánlom-is. Mellyet kegyelmetec én-tülem régi szegény szolgájátúl kedvessen el-vennyi méltóztasséc. Az öröc mindenható Vr Isten éltesse kegyelmeteket mind fejenkint az ő dicőséges sz. nevénc tiszteletire, és az ő Ecclesiájának hasznos épületire, és idvösséges gyarapodására, Amen. || (8) Kőlt Csepregben IVBILATE Vasárnapon, az az: Pünkösdhavánac tizen-egyedic napján, 1631 Esztendőben. Kegyelmeteknec alázatos Szolgája FARKAS IMRE könyvnyomtató. »

Közli: DR. TOLDY LÁSZLÓ.

JÁSZAI PÁL IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

Különféle levelek.

Harmadik, befejező közlemény.

33. Horváth Mihály levele Jászay Sámuelhez.

Pest, Kalap-utca 2. 1867-ki deczemb. 10-kén.
(Érkezett decz. 12-kén, válasz decz. 16-kán.)

»Kedves Samu barátom.

»Midőn a száműzöttségből haza jöve Bécsben időzém, kerestem Önt a Schönborn palotában, hol azonban azon választ nyertem, hogy már 3 év előtt nyugalomba lépén, Szántón éli napjait. Levélben üdvözlem tehát Önt a hazában annyi évek mulva, ha rólam még végkép nem feledkezett meg.

Úgy értesültem, hogy szegény Palinak összegyűjtött okmányai jelenleg

az Ön birtokában vannak. Én meggyőződve levén, hogy azok fontosabbak, mintsem hogy sokáig elrejtve maradjanak, tudván különben is, hogy boldogult barátom azokat mennél előbb közzé tenni szándékozott, azon kérést intézem Önhöz, kedves régi barátom, vajjon nem volna-e hajlandó azokat nekem átengedni, s ha igen, mily feltételek alatt?

Erre mennél előbbi szíves válaszát kikérvén, üdvözlöm Önt, kedves barátom, a régi jó indulattal

őszinte szíves barátja
Horváth Mihály s. k. «

34. *Vladár-Lónyay Sarolla Jászay Sámuelhez.*

(Érkezett ²³/₃ 1868, válasz ²⁷/₃ 1868).

Pest, ²³/₂ 1868.

»Igen tisztelt Tekintetes Úr,

»Sok idő telt le mióta kívánságához képest ígéretemet teljesíteni módomban lett volna, t. i. hogy igen csekély befolyásomat fölhasználni ügyekvendem a Jászay Pál úr becses hagyományának ajánlására nézve; de mindössze is pár hete, hogy *folytonos bejegyzésem* ide jönöm engede, s az olta épen ezen ügyben kelle bizonyos dolgoknak megtudásához jutnom, melyek czélunkra nézve nagyon is fontosak.

Bánfávról utánnam küldetett *Horváth Mihál* cz. püspök úrnak hozzám intézett levele, melyben — tudatván velem, hogy Önnel, *Akademiái megbízás folytán* b. testvére munkái fölött alkuba kívánván ereszkedni, Öntől azon választ nyeré, miszerint, *míg én adott szava alól föl nem oldozom* (t. i. hogy említett munkát eladásra ajánlandom) *semmi-nemű alkuba nem ereszkedhetik*, s ekként *felszolit engemet*; *tenném ezt haladéktalanul*, s tudassam ő vele azonnal, hogyha e tárgyban a Tekintetes úrnak nyilatkozatomat megküldtem.

*Ezen eljárás előtt*em (igen közöttünk legyen mondva) *kissé gyanús vala*, és Önnel válaszában a *legfinomabb tapintatosságot véltem fölfedezni*, annyiival is inkább, mivel Ön teljes birtokában levén azon iratoknak, s tudva azt, hogy én azoknak minél előnyösebb elárúsításán csakis a legnagyobb mértékben örvidenek, irányomban semmi esetre nem tarthatja magát lekötöttnek. — Nem válaszolék tehát tisztelt püspök úrnak, míg tudomást nem szereztem magamnak a dolog állásáról, még pedig a *legHITELESEBB és ILLETÉKESEBB helyen*, minek következtében oly formában öntém az illetőhöz intézett válaszomat, hogy az ügynek csakis használhassak. Ő ugyanis kissé neheztelvén a válasz elmaradása miatt, több helyen tudakozódott hollétem felől, s kérdé egyuttal: mikor nem lehetne látogatása nekem alkalmatlan; én tehát *személyes értekezésre* hagyám a tárgyra választ. Ő mára, vagy holnapra jelenteté be azt. Úgy hiszem módomban leend tisztába jönni az iránt: melyik út leend az elárúsításra legczélse-rűbb, főleg miután igen befolyásos Akadémiai főtagnak birom azon ígértét, hogy félre téve minden érdeket, azon leend, hogy ne épen ezen tárgyra nézve legyen a társulat szűkmarkú.

Sietek Önt tehát először is arra kérni föl, hogy *ezen igen bizalmas levelemet azonnal tegye semmivé*. Másodszor, hogy legyen kegyes

engemet az iránt értesíteni, *mennyire haladott a Horváth és Ön közötti alku, azaz, mit ígért a munkáért.* Harmadszor, *hogy mostan már igazán ne bocsátkozzék alkuba, míg ismét nem veendi tudósításomat,* a mi egy nap v. perczig sem fog késni, szívesen várt levelére. Szóval szeretném egész pontossággal tudni: *Miként történt a H. felszólítása?* Ártani ez semmiesetre nem árthat, de igen sokat használhat az ügyre nézve, a késedelem is kevés különbséget teend.

Önnek *irántam tanúsított* — mondhatom büszkítő *bizalma* — mit eddigelé ki nem érdemlék — följogosít annak viszonzására; kérem tehát a Tettes Urat, ne tessék megbotrálni, *talán tulbuzgó eljárásomon,* vegye azt bizonyítékául annak, *hogy az ügy iránti mély érdekelttség meglehet nagyon is óvatossá tesz engemet;* de legyen az iránt is meggyőződve, hogy kell lenni okomnak reá. Tehát hogy ne rontsunk, kérem kimerítő gyors választát.

A legszívesb üdvözléssel vagyok

a Tettes úrnak

őszinte tisztelője

Üllői út 1-ső szám.

Vladár-Lónyay Sarolta s. k.«

35. Horváth Mihály más levele Jászay Sámuelhez.

Pest, Kalap-utca 2. 1868-ki márcz. 24.

(Érkezett márcz. 27-én 1868. válasz jun. 7-kén 1868.)

»Tisztelt barátom!

«Kedves levelére, melyet nagy élvezettel olvastam, csak azért halasztám mindeddig válaszat, mert ennek megírása előtt mindenesetre akartam szólni Vladárnéval, mi azonban csak tegnap történhetett meg, miután ő betegsége által gátoltatván, nem rég jött fel Pestre. Ő nekem azt mondta, hogy levélbeli felszólításom következtében már írt legyen Kegyednek arról, miszerint neki most, Kazinczy Gábor és Dessewffy halála után, semmi reménye többé megvétethetni boldogult Palink okmánygyűjteményét. De erre nem is szorult Kegyed, miután az *Akademia történelmi bizottmánya,* sőt az *általam alakított Történelmi Társulat* is, sürgetéseim következtében, hajlandó megváltani ama becses gyűjteményt, s egyedül Kegyed akaratától függ e szerint annak megjelenhetése.

Akár az Akadémiának, akár a Történelmi Társulatnak engedi át azt Kegyed, mind a két intézet kész leend azt annyival honorálni ivétől, mennyit más, hasonló becsű okmányok kiadásáért szokott adni. Igaz, hogy ezen úton *nem egyszerre,* hanem csak azon arányban *jutna Kegyed a díjhoz, a melyben a nyomtatás elkészül.* De, egyrésről régi barátságomnál fogva feledhetlen Pálunk iránt, én minden lehető követnék, hogy a nyomtatás a mennyire csak lehet, gyorsan folyjon, s azért a *szerkesztést és felügyelést is magamra vállalnám;* más részről, ha Kegyed ezen fel-tételben megnyuydni hajlandó nem lenne, én attól tartok, hogy, miután hazánkban az il félékért nem igen szívesen adnak pénzt egyes gazdagaink, az okmányoknak még sokáig kellene várniok kiadóra; mi mind történel-münknek hátrányára lenne, mind jó Pálunk árnyéka sokára jutna azon

elégtételhez, hogy neki *saját munkássága eredményeiből hozzá illő szellemi emlék emellessék.*

Én nem tudom, mennyire megy a gyűjtemény íveinek száma, de Wladárné közleményei szerint úgy hiszem, hogy nyomtatott ívétől 10 főt számítva, az egész összeg felmenne legalább is 3000 ftra. Ily tömeg nyomtatási költsége legalább is 7000 ftrba kerülne, mi a tiszteletdíjjal együtt 10,000 ftrra rúg. Meggondolván pedig, hogy ilyféle gyűjteményes munkáknak, bármily nagybecsűek legyenek is — mint akadémiai kiadványaink sorsa tanúsítja, alig lehet három-négyszáz vevőnél többre számítani; én nem hiszem, hogy találkozzék magán vállalkozó, ki csak annyi díjat is képes legyen adni, mint az Akadémia, mely kiadásainál nem kénytelen számításba venni, vajjon megtérül-e a munkára fordított költség?

Kérem tehát Kegyedet tisztelt barátom, szíveskedjék nekem határozottan kijelenteni: *vajjon elfogadja-e azon elvet, hogy ama kéziratokat 10 ftrnyi díjért nyomtatott ívétől átengedje Akademiánknak?* E mellett azonban kíváncsios volna azt is tudnom, hogy körülbelől *hány nyomtatott ívet teend a gyűjtemény*, mit nem nehéz akként kiszámítani, ha egy nyomtatott ívre körülbelől 27—28 ezer betűt vesz az ember, s megolvassa, hogy a kézirat lapjainak betűszáma szerint hány lap ad hozzávetőleg annyi ezer betűt?

Mihelyt Ön szíves lesz engem arról tudósítani, hogy elfogadja-e a feltételt, s körülbelől hány ívet teend a gyűjtemény, én *azonnal előadást tartok e tárgy felett az Akadémia történelmi kiadványaira felügyelő bizottmányban*, s megtudandom azt is, *mikorra kerülne a sor e gyűjtemény kiadására s évenként mennyit fogna belőle sajtó alá adhatni?* Így aztán a kiadás minden feltételeinek ismerete mellett *az alkut teljesen meg lehetne kötni.*

Kegyednek e tudósítását mennél előbb kikérvén, szíves baráti érzellemmel maradok

Kegyednek

tisztelő barátja

Horváth Mihály s. k.«

36. Vladár-Lónyay Sarolta J. Sámuelhez.

(Érkezett ápr. 1-én 1868, válasz ápr. 2-án 1868.)

Pest ³⁰/₃ 1868.

»Igen tisztelt Tekintetes Úr,

»Tegnap vettem először, ma pedig utóbb írott levelét s daczára makacs szemfájásomnak, sietek mindkettőre válaszolni azon reményben, hogy írásom olvashatlanságát kimenteni szíves leend.

Egy aranyat adnék szívesen egy óráért, melyben Önnek elmondani képes lennék mindazt, a mi az általunk kegyelt ügyben csodaszerű történt; de a papír gyakran levén hitszegő — csakis a legkerülhetlenebbeket bízom ezennel e lapra.

Hadd válaszoljam meg leveleinek pontjait tőlem telhetőleg, s engedje remélnem, hogy soraimnak semmi részét nem tekintendi Ön a rosszakarát prizmáján át, s elnéz fölötte, ha itt-ott akaratom ellenére is kitörnék

némi elbizakodottság. Vegye azt oly egyszerűen, miként én a dolgot előadni óhajtanám, s legyen meggyőződve, hogy sem elfogultság, sem helytelen gyanú nem vezeti tollamat. Oly ovatos vagyok ez utóbbira nézve, hogy midőnazon szót elhagyom röppenni ajkaimról, bizonyára az már positiv tudattá változott át, — így ez alkalommal is ennek köszönhetjük, hogy vétethetett fullánkja annak, mi az ismert dologra nézve veszélyes lehetett volna, — de erről nem kívánok szólni; *a cél körülbelől el lesz érve*, és szerencsésnek tartandom magamat, habár gyöngye eszköz lehetek Önnek érdekei előmozdításában.

Igen tanulságos Önnek azon megjegyzése: miszerint ő akkor, midőn nálam volt »nem érzé magát arra indítva, hogy tervét előttem nyíltan, kimerítőleg feltárja.«

Ez tisztelt barátom nagyon egyszerű és természetes, miután meg volt lepetve a terv által — nem gyanítva, hogy csak annyiban is jártas vagyok e dologban. Mondottam én azon alkalommal nagyobbyszerű vételre ingerlő dolgokat is — mint b. Kazinczytól hallottakat, s még azon kilátást mutatám föl, hogy ha az alku *szűkmarkúság* miatt nem sikerülne, *külföldre is megvennék a gyűjteményt*, mit Ön semmi árért nem kívánna tenni, s hogy épen a Jászay család irányában az Akademia kell hogy figyelemmel legyen, *s tudommal lesz is*. Ismerve az emberek gyarló-ságát, csinos bókokkal *őt látám legczélszerűbbnek a gyűjteményvétel ajánlatára, s ez hatott*; azonban mielőtt vele tudattam volna itt létemet, azaz válaszoltam volna az ő levelére, *előbb a legilletékesebb helyeken elkészült ezen terv*, mely szerint majdan akadnak ez ügynek tekintélyes pártolói, leendő előterjesztés alkalmával.

B. Kazinczytól tanultam, hogyha valamely fontos tárgyat keresztül akart vinni, ő soha indítványozni nem szokott; hanem akkor annál hatályosabban kelt annak védelmére; saját szülőtte mellett mindig bajosabb kardoskodni. — Még *egy igen fontos szavazatot* nyertünk egy barátom által, kiről legkevésbé képzelné Ön, miután igen megnehezedett rajta az Úrnak keze, Messiási türelme megpróbáltatására.

Engedjen megállapodnom kissé az idézett levél pontjai mellett, egyenként.

1. Arra nézve — mit az illető előttem nyilvánított, hogy az Academia egyformán szokta fizetni minden munkát, és bátor voltam őt arra figyelmeztetni, hogy *a Tudományos munkákat nem szokták fonszámra itélni meg*, s hogy munka és munka között különbség levén, azt tudommal számításba szokták is venni; mert akkor mi különbség lenne Vörösmarty és Lisznyay között?

2. Azon is lehetne csodálkoznom, hogy az mondatik: »nem tudom mennyire megy az íveknek száma,« holott én azt neki világosan megmondottam, sőt — elhozván magammal a b. Kazinczy által írott lajstromot, azt ő tőlem kérte is, de bizony az eredetét kezemből kiadni nem akarván, megígérttem annak leiratását, s azt meg is tettem.

3. A mi a »feledhetetlen Pálunk« iránti kegyeletet illeti — ne vegye rossz neven, főleg ne ítéljen meg érte, ha azon phrásis keserűséget kelt bennem, mert ugyanazon kifejezést olvasom a hozzám intézett levélben Kazinczyról, kinek szent emlékét hazaárulással bélyegzi meg egy

Genfben kijött három kötetes történelmi munka — a mit helyesebbnek nevezhetnénk *mesének*.

Ezeknek tekintetbe vételével következők vagyok bátor a Tettes úrnak véleményezni:

Ha a gyűjteményből, a legsűrűbb és legritkább írásból volna itten egy példány, könnyen ki lenne számítható; *hány nyomtatott ívet fog szolgáltatni az egész, ha bizonyosan megtudná mondani Ön, hogy hány ívre terjed az egész?*

Nem elfeledendő, hogy az *ívszámra nem vehető okmányok is sokat érnek. Megemlítsé ezt is.*

Világért sem utasítanám vissza a tett ajánlatot; de nyilvánítanám azon óhajtasomat, hogy legyen bár sokkal több a mennyit ivenkénti alku mellett nyerni vél Jászay Pál sűrűn írott munkájaért, örömesebb nyul a 3000 frthoz, mint a mely összeggel rögtön remélne segíthetni testvérein. Irjon neki bizalomteljes stylusban, s ajánlja neki ez ügyet hathatós pártfogásába; így elég levén téve az emberi hiúságnak, annál jobb sükert várhatunk az ügyre nézve, mert az én ismerősimnek annál kevesebb ellennel kellend megküzdenniök.

Én pedig ma vagy holnap találkozandom Gyulay Pállal — (: kit különben csakis egy közös igen jó barátunk által ismerem) s tőle megtudom: *képes-e az Academia egyszerre fizetni ki a kialakudandó összevet?* Ha igen, úgy bátor leszek azt Önnek azonnal tudatni, maga tájékozhatása végett; *addig pedig ha lel Ön tisztességes mentséget a válasz késleltetésére, tegye azt, de én a fentebb elsoroltakat is rögtön láttam szükségesnek Önnel tudatni.*

Igértetik Önnek az előadás tartása; a hozzám intézett levélben már a lett megbízatásról volt szó; de erről két jelentékeny tagja az Akademiának semmit nem tudván — mentsen ki kérem, hogy levelemben bizonyos gyanúról tettem említést.

Igy állván az ügy, azt hiszem nincs okunk attól tartani, hogy a gyűjtemény árán alól kél el; de *az Ön által említett scrupulusnak valóban nincsen helye*, mert tudomásom szerint a tudósok nem igen szokták árán alól adni munkáikat, s a generositás épen nem napi renden levő dolog. Vagy oda ajándékozza — mit ugyan nem tudok — vagy megveszi annak árát.

A 200 aranyra nézve is biztos tudomást szerzendek magamnak a Gyulay utján. De mindezekről kérem egy árva szót sem senki előtt.

Szemeim épen megtagadják a szolgálatot. Nem szükség emlitenem, mily szívesen várom értesítését.

Fogadja üdvözlését őszinte tisztelőjének.

Lónyay Sarolta s. k. «

37. Lónyay Sarolta Jászay Sámuelhez.

(Érkezett máj. 12 kén 1868, válasz — — —)

Pest 10/s. 1868.

»Igen tisztelt Tekintetes Úr,

»E perczben veszem becses levelét, s miután épen ebédhez levén hivatalos, öltöznöm kelletik, s a futtatás el is foglalja időmet az ablak-

nézők által, tehát hogy válaszom még ma elindulhasson, futtában irtam e sorokat, főkép azért, hogy az Ön által felajánlott *gyűjtemény-laistrom minél előbbi átküldését kérem. Én még 8 napot mulatok körülbelől Pesten*, s ohajtanám azt áttekinteni, hogy sikeresebben szorgalmazhassam a tervben levő elértékesítést.

Nem is hinné Ön mily buzgósággal s figyelemmel kísérek azon ügynek mutatkozó minden alkalmat; így épen az este volt nálam *egy általam a honban legtekintélyesebbnek tartott egyéniség*, a ki még ma ígérte azon tárgyban eljárását, igen ápropós jött tehát ma a Tekintetes úr megörvendezett levele, miután épen mára várom *Gyulai Pált* is, ki részünkre meg levén nyerve, hallatni fogja velem, mily reményekhez tarthatjuk magunkat feljogosítva. Erről én *Kegyedet pár nap alatt értesítendem*, addig ohajtanám, maradjon adós a 24-ről keltezett levélre.

Csinosan azt is ki fogom Gyulaitól puhatolni — csak úgy mint magán kíváncsiságot — tarthatunk-e igényt a 200 aranyra, s ezt is közlendem Önnel. Minden esetre czélszerű lesz a laistrom minél előbbi felküldése.

Mikó teljesen meg van részünkre nyerve, s csupa vetélkedésből, mint veheté Ön észre — *H. Mihály* is. Nem kívánom Önt nagy kilátásokkal kecsegtetni, de a *3000 frtra azt hiszem bizton számolhatunk*; ha kedvez a szerencse, úgy — *de különben is veendi Ön útasításomat.*

Csak azt *ne tessék H. nak megírni: hogy hány nyomtatott ivre számít* *Kegyed*, mert ő neki nincs fogalma azon írás sűrűségéről. — Aztán ha a laistrom feljön, a mellékletek, illetőleg a talált másolatokat is igekezendjük feltüntetni. Szóval igen czélszerű lenne a laistrom felküldése.

Ezen kegyetlen írószerrrel lehetetlen folytatnom e levelet. Bocsánat írásom olvashatlanságáért!

tisztelő szolgálója
Lónyay Sarolta s. k.

38. Toldy Ferencz levele Jászay Sámuelhez.

(Érkezett jun. 13-án 1868, válasz u. a.)

Pest, jun. 11. 1868.

»Öszintén tisztelt Tekintetes Úr,

»E perczen vevén szíves bizodalmas levelét, felütöttem az 1858-ki Nagygyűlés által közzétett akadémiai jelentést, s abban látván, hogy az Akad. a J. Pál munkájának ítelt jutalommal nem rendelkezett (mint péld. a Teleky munkájának szánttal, melyet feliben versenytársa Szalay L. munkájának határozott volt kiadni): *lehetőséget* látok abban, hogy a Tek. úr óhajta teljesen meg, mert az akadémia e részben még nem kötötte meg kezét. De miképen fognak vélekedni a Történelmi osztály tagjai, kik közül való én nem vagyok (a Tört. Bizottmány pedig, melynek tagja és előadója vagyok, e tárgyban nem kérdezettvén meg), azt nem tudhatom. Különbséget fognak kétségtelenül tenni szerző *gyermekei* közt és oldalrokonai közt. Arról azonban biztosíthatom a Tek. Urat, hogy én mind magán úton azon osztálytagokra, kikkel barátságos viszonyban állok, mind az ülésben, lelkesen oda fogok hatni, hogy szegény elh. barátom azon intenciója, mely, ha tudja jutalmaztatását, kétségkívül pövé-

reire volt volna irányozva, teljesedésbe menjen. Mennyi azonban *a sikerre a kilátás*, nem lévén még ez úgy megpendítve, azt, természetesen ű is szólván még erről senkivel, egyáltalában meg nem ítélem. Lehet az is, hogy az Elnök e kérdést nem is az akademiában, hanem az Igazgatóságnál fogja tárgyaltatni, s ez esetben egyenesen be nem fogok folyhatni; de ez esetben sem mulasztom el az Elnök Ő Exjával és Deák F. úrral alkalmilag szólni.

Ezeknek közlése után magamat a Tek. Úr további szives bizodalmaiba ajánlván, igaz tisztelettel maradtam

Pest jun. 11/68.

a Tekintetes Úrnak
alázatos szolgálja
Toldy Ferencz s. k.

Nem ártana e részben Horváth M. Püspök Úrnak írni, kinek az osztályban legsúlyosabb szava van és b. E—s úrra is hathatna.«

39. Horváth Mihály levele Jászay Sámuelhez.

(Érkezett jul. 9-kén 1868, válasz Toldynak jul. 22-én.)

Pest, Kalap úteza 2. 1868. jul. 7-én.

»Tisztelt barátom,

»A mult szombaton tartott gyűlést a történelmi bizottmány, tegnap pedig a történelmi osztály. Mind a kettőben előadtam s melegen pártoltam mind az okmánygyűjtemény, mind a nagy jutalom kiadásának ügyét.

A mi elébb is ezt illeti, mondatott, hogy a nagy jutalom csakugyan oda íteltetett boldogult Pálunk munkájának; arra azonban, hogy miért nem adatott is ki örököseinek, a jelen voltak közül senki sem tudott felelni. A titkárnak tehát kötelességévé tétetett ennek okát felkeresni a jegyzőkönyvből, s a jul. 27-kén tartandó összes ülésen előadni, mert az ily félékben csak az összes ülés határozhat. Én úgy hiszem, akkor sikerülend Pálunk örököseinek kinyerniök a már oda ítelt jutalmat.

Ugyan ezen összes ülésből fog, a tegnap megtartott osztályülés indítványára, az akademia felterjesztést tenni Báró Eötvöshöz, mint Cultusministerhez, az okmánygyűjtemény ügyében is, ha addig Öntől, tisztelt barátom, választ kapunk a gyűjtemény árára nézve. Hogy Ön magát ez iránt teljesen tájékozhassa, közlöm mindazt, mi e gyűjtemény iránt a bizottmányi és osztályülésben elmondatott.

Miután én előadtam — az Ön levele nyomán — hogy Ön csak tüsténti, vagy rövid időközökben történendő fizetés mellett volna hajlandó átengedni a gyűjteményt, és miután az akademiának erre pénze nincs, indítványoztam vala, hogy folyamódjék az akademia a Cultusministerhez, miszerint ez vegye meg az országos budgetből a gyűjteményt akár a muzeum, akár az akademia számára, azon kérdés intéztetett hozzám, mennyit gondolnék én e gyűjteményért adhatónak s a miniszterhez felterjeszthetőnek? Én a maximumot 3000 frtban határoztam meg válaszómban, s a további felszólításra az Öntől közlött táblás kimutatás

után előadtam, hogy miből s mennyiből áll a gyűjtemény, (avval recapitulálván előadásomat, hogy az összes gyűjtemény 950 írott ívet tesz, mi mintegy 400 nyomtatott ívet adna, s a Monumentákban 16 kötetet fogna tenni).

Tagtársaim észrevételei előadásomra im a következők voltak:

Mondá egyik: ha az akademia a kiadandó kötetek megjelenésekor akarná kifizetni a honorariumot, eleve is tiltakoznak az ellen, hogy e nagy gyűjtemény kötetei egymás után s rövid 4—5 év alatt adassanak ki; mert miután osztályunk budgetje csak 6000 frt évenként, s e gyűjtemény mellett egyebek is sürgetősen várják a kiadást, e gyűjtemény kötetének kiadását 12—16 év közt kellene felosztani, hogy egyébre is maradjon pénz, s a munkáló többi bizottmányi tagok ne legyenek kénytelenek oly sokáig felfüggeszteni részben már meg is indított több rendű munkáik kiadását. Ezen észrevételt a többség természetesen helyeselte, minél fogva az általam ajánlott módon csakugyan el is telne legalább 15 év, míg Pálunk örökösei a gyűjtemény díjához juthatnának.

Az általam proponált díj tekintetében a tagok ezután szigorúbb vizsgálat alá vették a Kegyedtől készített jegyzéket. Egy közülök úgy vélekedett, hogy bármennyi legyen is a hasonmás és fáradságosabb másolat, az a gyűjtemény becsét nem emeli az Akademia előtt, mely azt nem mint kéziratot akarja eltenni, hanem kinyomtatni, s csak mint ilyent díjazni. Mind ezen tag, mind mások a díjra nézve egyezőleg úgy nyilatkoztak, hogy az általam proponált maximumot igen soknak vélik. Mondák, hogy a titkos levéltár, s mind azon Archivumok, melyekből Palink másolt, s melyek akkor ritka embernek voltak hozzá férhetők, most már mindenkinek nyitva állnak, s tehát könnyen lemásoltathatók, ivétől legfőlebb 1 ftnál számítva; holott az általam proponált összeg szerint 3 ftnál is több esnék ivétől, kivált miután a gyűjtemény tíz utolsó kötete, különösen a 27-dik, (mely a már kiadott s itt csak csonkán másolt Georgius Sirmiensist tartalmazza) s a 30—37 oly tartalmú, hogy azt az Academia ki sem adhatná, mert csak jegyzeteket foglalnak magokban. Így az ívek száma is leolvad, s legfelebb 900 ív marad díjazandó. A többség ennél fogva úgy vélekedik, hogy kivételesen nagy díjt szavaz meg, ha a gyűjtemény árát 2000 ftra becsüli, (mert még ekkor is többet ad 2 ftnál egy írott ívtől). S többet 2000 ftnál nem is véltek e célra kérhetőnek a minisztertől, kinek még igen szűken telik a budgetből ily célokra. (Annyi igaz, tapasztalásból is tudom, hogy Eötvös sokat nem adhat, s mivel mind én, mind társaim igen ohajtjuk, hogy e gyűjtemény napvilágot lásson, magunknak pedig pénzünk nincs reá, a két ezret könnyebben megkaphatjuk, mint a hármat.)

Az osztály megbízásából cselekszem tehát, midőn határozott nyilatkozatra hívom fel Kegyedet, kedves barátom, méltóztassék kijelenteni, ennyiért — 2000 ftrért — hajlandó-e átengedni a gyűjteményt? A választ azonban ez iránt jul. 27-ke előtt mindenesetre kérem megküldetni, mert ez lesz utolsó ülésünk ezen academiai évben, s ha a miniszterhez felírni akarunk, határozott összeget kell kérnünk.

Becses levelét azonban, mivel akkor már magam aligha fogok

Pesten lenni, méltóztassék Toldy Ferencz tanácsos és Acad. taghoz intézni, ki különben is jegyzője a történelmi bizottmánynak. Egyébiránt Arany János titkárhoz is mehet a levél.

Azon reményben, hogy Ön ezen ajánlatot elfogadja, további szíves indulatába ajánlott, tisztelettel vagyok

Önnek

szíves barátja
Horváth Mihály s. k.«

40. B. Eötvös József levele Jászay Sámuelhez.

(Érkezett 1868 évi Julius 26-kán.)

Budán, 21/7. 1868.

»Vallás és közoktatási m. kir. Miniszter.

»A néhai Jászay Pál-féle nagy jutalomdíj kiszolgáltatása érdemében f. évi jun. hó 7-én hozzám intézett folyamodványa előleges elintézéséül ezennel tudósítom t. cz. uraságot, hogy a magy. tud. Akadémia alapszabályainak értelmében azon esetben »ha meghalt írónak munkája ítéltetik legjobbnak, minden különös esetben különösen határozatlik meg, kiadassék-e az elhunyt örököseinek a díj, vagy ne? S miután a felforgó esetben a díj kiadatásának kérdése nem tárgyalatott, intézkedtem a magy. tud. Akadémiánál, hogy az e részben hozzon határozatot, melyről t. cz. uraságot folyamodványa visszazárása mellett, annak idejében tudósítani fogom.

B. Eötvös József s. k.«

T. cz. Jászay Sámuel úrnak Abauj-Szántón.

41. Toldy Ferencz levele Jászay Sámuelhez.

(Érkezett Jul. 30. 1868, válasz Aug. 1-én.)

Pest, jul. 27. este 1868.

»Tisztelt Tekintetes Úr,

»Oly beteg voltam s vagyok ma — fejem van egészen oda — hogy, kivált miután előadást is kelle tartanom, e percben kinn vagyok mezei lakomba magamat összeszedni: azért méltóztassék megbocsátani, hogy bizodalmas levelére csak pár szóval válaszolok.

1. A nagy jutalomnak kiadását az Akad. ma elhatározta, s e végett az Igazgatóságnak felír.

Hogy az a jövő évi budgetbe megy, természetes.

2. A kéziratoknak 3000 fton megvétele ajánlatik a Cultusz-miniszternek.

Öszinte igaz tisztelettel

a Ték. Úrnak
alázatos szolgája
Toldy F. s. k.«

»H. m. úr előadására a 2-od ügy unisono határozatott el. Hiszem, az első is.«

42. Toldy Ferencz levele Jászay Sámuelhez.

(Érkezett decz. 2-kán 1868. válasz — —.)

Pest, nov. 28. 1868.

»Nagyon tisztelt Tekintetes Úr,

»Forduló postával kérek határozott és végleges nyilatkozatot az iránt, méltóztatik-e bold. Palink teljes kézirat-gyűjteményét három ezer ftrton általengedni?

Ha igen, úgy méltóztassék valakit ez összevagnak még új év előtt felvehetésére felhatalmazni, a gyűjteménynek pedig mielőbb, jól elpakolva, az akademiái épületbe letétel végett elküldését eszközölni.

Várva a választ, teljes tisztelettel Tek. Urnak

alázatos szolgálja
Toldy Ferencz s. k.«

43. Toldy Ferencz levele Jászay Sámuelhez.

(Érkezett 1869 évi Január 4-kén.)

Pest, január 2. 1869.

»Tisztelt Tekintetes Úr.

»Épen most jövök Budáról, a Cultuszminiszteriumtól, a hol a kéziratok ügyében jártam. Szilágyi Sándor miniszteri titkár szíves volt a felterjesztést per extratam velem közölni, melyben a Miniszter úr beleegyezésével, a gyűjteménynek országos alapból, 3000 fton, az akademiái kéziratár számára megvétele indokoltatik. Az országgyűlési utolsó hetek alatti elfoglaltatás, az udvar általi igénybevétel, s jelenleg a miniszter távolléte oka, hogy az osztálytanácsos, s az osztálybeli miniszteri tanácsos által felülvizsgált és aláírt Rendelet és Utalvány, a Miniszter által aláírva és expedálva még nincs. Deczember elejétől fogva ez is minden egyébgyütt a Miniszter asztalán hever. Hétfőre várják őt vissza, s így Szilágyi úr azt hiszi, hogy a jövő Hétfőn ez a tárgy is expedáltatik. A mint a leirat az Akademiához megérkezik, azonnal tudósítom a Tekintetes Urat, hogy valakit (péld. Horváth püspököt) a bélyeges nyugtatvány megküldése mellett a pénz felvételére felhatalmazhasson.

A láda megérkezett már több hetek előtt, s felbontatlanul áll az Akademiában, miután a Leirat még nincs kezünkben. Szilágyi úr azt mondja hogy, ha a deczemberi hónapban mindezek fenn nem akadtak volna, még annak vége előtt felvehető volt volna az összeg.

Méltóztassék tehát aggodalom nélkül lenni: e hónapban az ügy végkép el lesz intézve, a pénz kéznél, a gyűjtemény pedig az akademiába szállítva.

Ez alkalommal egyszersmind boldog új évet kívánva s magamat tapasztalt szívesébe ajánlva, teljes tisztelettel maradtam

a Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja
Toldy Ferencz s. k.«

44. Toldy Ferencz levele Jászay Sámuelhez.

(Érkezett febr. 27-én 1869, válasz febr. 28-án 1869.)

»Különösen tisztelt Tekintetes Úr,

»Végre mégis oda fejlődött a dolog, hogy positive azon kérdést intézhetem a Tekintetes Úrhoz: bele méltóztatik-e egyezni, hogy a kéziratokért egyelőre ezer firt fizetessék ki, a más két ezer pedig az 1870-ki budgetből csakugyan 70 elején, de úgy, hogy a kétezer után egyszersmind ötös kamat is járjon?

A mint a Tek. Úrnak e részben előleges beléegyezését bírjuk, a miniszteri rendelet alá fog iratni s az első 1000 utalványoztatni.

Azt az egyet felettébb sajnálom, hogy, miután a miniszteriumnál nem bírtak, minden ide-oda keresgélés és tervezgetés daczára, más alapot a múzeuménál találni, a becses gyűjtemény nem az akadémiáé, hanem a múzeumé leszen; valamint hogy a referens buzgósága daczára, mely oda volt irányozva hogy az ügy 1868 végével be is fejeztessék, alap hiánya miatt az a mondott módon lett csak kivihető.

Épen mert, mikor a kéziratok megérkeztek, még nem volt meghatározva az alap, a láda fel nem bontatott, a minthogy az mind maig is felbontatlanul áll az akademia épületében.

El levén ekkép a nevezett kereskedő szalasztva, mégis legjobb lesz, mihelyt a leirat leérkeztéről a Tek. Urat tudósíthatom, a 3000 ftos nyugtatóványt Horv. püspöknek küldeni meg, ki azt Budán a főpénztárban fogja realizálni.

Bizony sajnálom hogy az első biztatások, melyeket a miniszteriumban vettem volt, nem azon formában s nem a kilátásba helyezett időben valósultak: de hát mégis közel vagyunk a kedvező eldöntéshez.

Magamat a Tekintetes Úr szivességébe ajánlva, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

a Tekintetes Úrnak

Pesten, február 24. 1869.

alázatos szolgálja

Toldy F. s. k.

45. Hunfalvy János levele Jászay Sámuelhez.

(Érk. márcz. 5-én 1869, válasz márcz. 6-án 1869.)

Buda, 1869. márcz. 3.

»Nagyon tisztelt Urambátyám!

»Csak ma járhattam utána a dolognak, melylyel mult becses levelemben megbízott. A dolog állása ez: Eötvös miniszter elrendelte a kéziratok megvételét 3000 fton, de — mikor a f. évre való költségvetés tárgyalatott, akkor még nem tudta, vajjon Urambátyám hajlandó lesz-e azokat 3000 ftért eladni, s tehát ezt a költséget a miniszter nem kérte, s az országgyűlés meg sem szavazta. Az oktatás miniszterium költségeinek egyes tételei szűken vannak megállapítva, s a revirement sem engedtetett meg. E szerint oly kiadást, mely nincs megszavazva, csak annyiban s akkor tehetnek, ha a megszavazott tételekből valamit megtakaríthat-

nak. S a folyó évben csak egy ezer frtot utalványozhatnak a kéziratok megvételére, a hátralevő kétezer frtot pedig kamatostúl együtt a jövő év elején fogják utalványozni, miután az országgyűlés által meg leendő szavazva. Az egy ezer frtot bármikor utalványozzák, és pedig ott, hol urambátyámnak tetszik, azaz a lakásához legközelebbi adóhivatalban, hol azt személyesen a nyugta mellett átveheti. Csak azt kívánják, hogy méltóztassék egy határozott nyilatkozatot felküldeni, melyben először kijelenti, hogy a kérdéses kéziratokat a magyar közoktatási miniszteriumnak 3000 fiért eladni hajlandó, — mert eddigelé ily jogérvényes nyilatkozatot nem kaptak, — s másodsor hogy arra is rá áll, hogy most mindjárt egyezer frt fizetessék ki, a hátralevő 2000 ft kamatostúl együtt az 1870-ki január havában fizetessék ki; — s harmadsor hol és micsoda adóhivatalban ohajtja a pénzt felverni. Ennek megírására, azt állítják Mészáros Ferencz osztálytanácsos és Szilágyi Sándor min. titkár, Toldy Ferencz urat már hat hete hogy megbízták s csak Urambátyám válaszát várták.

Méltóztassék tehát e nyilatkozatot minél előbb akár hozzám, akár egyenesen Szilágyi Sándor úrhoz küldeni.

Magamat rokoni és baráti hajlamaiba ajánlva vagyok Urambátyámnak alázatos szolgálja

Hunfalvy János s. k.

46. Hunfalvy János Jászay Sámuelhez.

Buda, 1869. máj. 11.

»Nagyon tisztelt Urambátyám!

»Becsés levelére szerencsém van a következőket sietve válaszolni: Tegnap meglátogattam Hegedűs osztálytanácsost a Cultuszminiszteriumban, hozzátartozik a kézirati ügy elintézése. Azt mondta, hogy a miniszterium a szerződést jóváhagyta, s hogy még ma fogja a számvevőseget odautasítani, miszerint az 1000 ft kifizetését a szántói adóhivatalnál utalványozza. Remélem tehát, hogy elvégre ez ügy mégis el lesz döntve. Másképp áll a dolog a nagy jutalomra nézve. Ez iránt is tegnap beszéltem az akad. titkárral. A mult márcziusban tartott nagy gyűlés elhatározta ugyan, hogy az évek előtt odaítélt nagy jutalom az illető örökösöknek fizetessék ki, de az igazgatótanács az ügyet még nem tárgyalta. Bizonyos ugyan, hogy az igazgatótanács a nagygyűlés határozatát nem fogja megváltoztatni s hogy a 200 arany kifizetését el fogja rendelni, ámde a f. évre az akad. költségvetés már januárban állapítottatott meg, s azon megállapítás szerint melybe a kérdéses nagy jutalom nincsen felvéve, több mint 3000 ft hiány van. Az ig. tanács ugyan, mint a titkár mondja, nem sokára rendkívüli gyűlést fog tartani, mert az akad. vagyonának kezelését a földhitelintézetre fogják bízni, s ez ügyben az ig. tanácsnak kell intézkednie; Tóth Lőrincz ügyis lemond a pénztárnokságról. De ha az ig. tanács helybenhagyja is a nagygyűlés határozatát, alig fogja a kifizetést ez évben eszközöltetni, hanem a jövő évi budgetre fogja alkalmasint róni. Egyébiránt én figyelemmel fogom kísérni az ügyet, s felkértem a titkárt, tudósítson azonnal az ig. tanács

határozatáról, ha lehet kieszközölnöm, én venném fel a pénzt ideiglenes nyugta mellett, hogy minél előbb elküldhessem urambátyámnak. stb.

Megkülönböztetett tisztelettel vagyok Urambátyámnak
tisztelő öcsce
Hunfalvy János s. k.«

47. Hunfalvy János Jászay Sámuelhez.

Buda, 1869. jun. 28.

»Nagyon tisztelt Urambátyám!

»Vettem előbbi levelét is, de megvallom, resteltem rá válaszolni, hogy újra csalódást ne okozzak Urambátyámnak. T. i. mindjárt másnap, hogy levelét vettem, elmentem a miniszterium illető osztályába, s ott megtudtam, hogy az 1000 ft utalványozása megint elhalasztatott azért, mivel előbb még az Akadémiától jelentést kívánt a Miniszter az iránt, vajjon a hozzá érkezett és nála őrizett irományok teljeseke-e s jókarban vannak-e? Azon jelentést akkor még az Akadémia részéről nem küldték volt fel. Aranytól megtudtam, hogy Toldy van megbízva a jelentés készítésével, azonnal írtam Toldynak s kértem, készítse el minél előbb. Végre a múlt hétfőn bemutatott az Akadémiának a kérdéses jelentés, s Arany azt a múlt szerdán (Jun. 23-kán) átküldte a Miniszteriumnak. Ha tehát ismét valami új akadály vagy bökkenő nem jön közbe, valahára talán mégis Urambátyám felfogja vehetni a pénzt. Tóni sógorom stb. (a többi családi ügyről szól).

Megkülönböztetett tisztelettel vagyok Urambátyámnak
alázatos szolgája
Hunfalvy János s. k.«

48. Hunfalvy János J. Sámuelhez.

Buda, 1870. máj. 13.

»Nagyon tisztelt Urambátyám!

»Folyó hó 5-kén vett becses levelének következtén az Akadémia főtitkárával Arany Jánossal beszéltem, s tőle megtudtam, hogy az igazgatónács a nagy jutalom felett ekkép határozott: hogy az fizetessék ki Jászay Pál örököseinek, mihelyt az Akadémia pénztárának állapota megengedi. A pénztár az előtt nem igen pontosan kezeltetett, s a kamat-hátralékok évről-évre növekedtek. Mult ősszel az új alapszabályok életbe léptekor Tóth Lőrincz felmentetett pénztári tisztétől, s az Akadémia vagyonának kezelése a Magyar földhitelintézetre bízott. Sikerült-e már ennek a pénztárt rendeznie, s a hátralékokat behajtania, azt nem tudom.

A nagyjutalom kifizetését csak a közös elnök b. Eötvös József miniszter utalványozhatja, de vele még nem beszéltem, ő most nagyon ritkán jelen meg az akadémiai ülésekben, minthogy most külön osztályi elnökök vannak. Miniszteri hivatalában csak Vasárnap lehet hozzámenni. Legczélszerűbbnek vélném azért, ha tisztelt Urambátyám közvetlenül b. Eötvösnek írna, s őt felkérné, hogy a nagy jutalmat, melynek kifizetését mind az akadémiai nagygyűlés, mind pedig az ig. tanács már

régebben elhatározta, tettelesen utalványozni szíveskedjék, még pedig úgy, hogy én vehessem fel a pénzt t. urambátyám által kiállított nyugta átadása mellett. Szíveskedjék egyszersmind a nyugtát úgy kiállítani, hogy az összeg ne legyen benne kitéve, minthogy ezt eleve nem lehet meghatározni, mert a 200 arany nem természetben, hanem az árfolyam szerinti összegben szokott kifizettetni. Azért bélyeget sem kellene a nyugtára tenni. Az összeget majd én írhatnám oda s a bélyeget is rátehetném. Május 23-kától fogva az ez évi nagygyűlés lesz, talán sikerül azon gyűlések alatt az ügyet elintézni, legalább b. Eötvössel bizonyosan fogok találkozni.

Megkülönböztetett tisztelettel maradok Urambátyámnak rokona
Hunfalvy János s. k.«

49. *Hunfalvy János Jászay Sámuelhez.*

Buda, 1870. jun. 3.

»Igen tisztelt Urambátyám!

»Sajnálattal kell jelentenem, hogy közbenjárásom siker nélkül maradt. Folyamodványát még az nap melyen vettem, b. Eötvös elnöknek adtam át, s ő megígérte, hogy ha csak lehetséges, utalványozni fogja a pénzt, csak az igazgatóság jegyzőkönyvének illető pontját kell előbb megnéznie. A mult pénteken az igazgatóság tartott gyűlést, s az elnök akkor szóba hozta az ügyet, de a határozat, mint Arany főtisztartól megtudtam, az lett: hogy az akadémiai pénztár vagyonállása mult januárban nem engedte, hogy a Jászay-díj az ez évi költségvetésbe fölvétessék, s az akkor megállapított költségvetésben most sem lehet változtatni, azért a folyó évben a Jászay-díj kifizetése nem utalványoztathatik. Azonban a jövő évi költségvetésben mindenekelőtt az vétessék számba, hogy a jövő évben mindenesetre kifizetethessék.

Arany megígérte, hogy a jegyzőkönyv kivonatát is megfogja nekem küldeni, ezt azonban még nem tette, s én nem akartam válaszomat továbbra halasztani, hogy hiába ne várja a pénzt, melyet a jövő évi január előtt nem küldhetek. A nyugtát egyelőre magamnál tartom, vagy ha úgy tetszik megsemmisítem, s annak idején mást küld majd. Szíves üdvözléssel vagyok tisztelő rokona

Hunfalvy János s. k.«

50. *Hunfalvy János Jászay Sámuelhez.*

(Érkezett márcz. 23. 1871. válasz márcz. 23. 1871.)

Buda márcz. 20.

»Nagyon tisztelt Urambátyám!

»Végre szerencsém van a 200 arany jutalmat, azaz osztr. ért. bankjegyekben egy ezer százhetven s néhány forintot Urambátyámnak megküldeni. A mai cursus szerint számítva a 200 aranyt, 1178 osztr. frtot tesz, a bélyegtelen nyugtát fogadták el, bélyegre tehát nem adtam ki semmit, de a postán nem tudom még, hogy mikép fogom küldhetni a pénzt, vajjon a levélbe kell e azt tennem, vagy utalványkép fogadják-e

el, s vajjon itt kell-e a postai díjt lefizetni, vagy pedig Szántón veszik meg azt. Ha a küldeményt itt kell bérmentesíteni, akkor az 1178 frtból a postán mindjárt lefogom számítani a postai díjt; ha Szántón veszik fel, az egész összeget küldöm el. Ha a levélben nincs meg a pénz, jele, hogy a postán úgy fogadták el, s akkor az utalványt teszem majd a levélbe. De még ma akarom a postán elküldeni, azért írok ily bizonytalanul. Csak azon örülök, hogy valahára mégis felvehettem a pénzt.

Megkülönböztetett tisztelettel vagyok Urambátyámnak

szerető öcsce

Hunfalvy János s. k.»

51. Jászay Sámuel levele Jászay Pálhoz 1836-ból.

(Hun-selytha írás jeggyel írva)

Munkács, Augusztus 7-kén 1836.

»Kedves Öcsém!

»Tegnap olvasám a hazai s külföldi tudósításokból, hogy a tudós társaság 7-dik nagy gyűlését 7-ber 1-ső s több napjain tartandja: Örömmel töltte be keblemet ezen hirdetés, mert abból — s talán nem ok nélkül — következtetém, hogy ez idő alatt téged itt Munkácson ölelhetlek. De teljesüljön bár, vagy akármely körülmény miatt netalán vigasztalás nélkül múljon el ebbéli reményem: mindenesetre szükségesnek tartom, hogy téged jelen levelemben még eljöveteled előtt egy komolyabb megfontolást érdemlő, általam már régolta hányt-vetett tárgyról tudósítsalak. Ez iránt nézeteidet, tanácsodat, s ha lehet, közbenjárásodat kérjem.

Én magam helyheztetését érdekli ez kedves öcsém! — de ne gondold — tán valamely új házassági terv tekintetében. Nem, sőt egyenesen politikai létemre nézve, melylyel én — neked és senkinek másnak az ég alatt nyíltan megvallván — teljességgel megelégedetlen vagyok. —

Meg ne ütközz nagyon, s valamint egy részről bizonyos lehetsz abban, hogy elégedetlenségem nem ok nélküli, úgy más részről rosszabbnak ne véld állapotomat, mint a minő az valósággal; melyet mind a mellett igen sokan — különösen az azzal közelebbről ismeretlenek — reám s önmagokra nézve szerencsének tartanak s tartának. Mert hogy a munkácsi uradalmi fiskálisság egy a hazában levő ilynemű elsőb hivatalkok között, ez csaknem közvélekedés, s magába véve nem is tagadható. — És épen ezért sokáig haboztam s késtem neked való őszinte felfedezésemmel is. Mert tudom, hogy ezen hivatalomat leginkább jólelkű grófod pártolásának köszönhetem, mely nélkül azt változtatnom s mással felcserélnem is teljes lehetetlen levén; nem ok nélkül tarthatok attól, nehogy elégedetlenségemet nekem ő is hibául tulajdonítsa. — A minthogy ezt, édes öcsém, előtte is csak akkor és másképp semmi esetre nem lehet kinyilatkoztatnunk, ha alább érdeklendő óhajításomnak bizonyos jó kimenetele iránt reménységünk lehetne; különben örök titok marad ez közöttünk, s megnyugtatómat csak abban fogom feltalálni; »quod mutari nequit, ferendum«. — De magára a dologra:

1-ső oka elégedetlenségemnek fizetésem csekély volta, mely —

mint tudod — szűk deputatum mellett 400 p. forint, s melynek növekedését csak hosszú évsorok lefolyta után várhatom. Én ugyan ön személyemet tekintve, ezzel sőt kevesebbel is ki tudnék jönni? — de tudod magam adóságain felyül házunk szomorú környülményeit. — Tudod, mely kívánatos édes szüleinknek a segedelem, melyet hogy eszközölnöm nem lehet, fájdalmimnak fő kútfeje. Ezért óhajtanék leginkább jobb subsistentiát. De azért is mert

2-or. A hivatalos tehernek legnagyobb része fekszik vállaimon. — Ettől én ugyan meg nem ijednék, sőt némi dicsőséget tartanám benne, ha fizetésem is — nem ahoz mérséklett, de legalább collegáiméval egyenlő lenne. — Midőn azonban Balogh, a megyei törvényes és politikus tárgyakkal, Miticzky pedig a jobbágyoknak adósságbeli dehonestatorius és más aprólékos panaszaikkal s kereseteikkel foglalatostkodnak; — s énnekem a legkritikusabb úrbéri kérdésekkel, s hasonló kedvetlen tárgyakkal kellett szüntelen bajlódnom, mely bajok különösen ezen uradalmakban naponként sokasodnak — s mégis collegáimnak a nem meg vetendő accidentiák mellett 600 és 500 p. f. fizetésök van — nékem pedig minden mellékes kereset nélkül 400 frtokkal kelletik megérem. — S ezzel a mint a dolgok állanak — még talán 10—15 vagy több esztendőig is — ily környülmények között lehetetlen a rajtam fekvő aránytalan teherben örömet találnom.

3-szor. Hozzájárul ehez, hogy többeknek a subalternus tiszték között — mint a vashátori inspectornak, ellenőrnek, perceptornak, a zdenyovai erdőmesternek, több gazdasági tiszteknek, földmérőknek sat. sokkal jobb subsistentia adatott az enyémnél; — s a praefectus naponként igyekszik némely érdemetlen kedvenczeinek helyheztetésüket az enyém felett javítani. De a mit leginkább érzek, az

4-szer. A moralis megköttetés és elnyomattatás-systemánk a lenne: hogy a főtisztiségi tagok véleményeiket meggyőződésökhöz képest szabadon előadhassák; de a praefectusnak ez nem tetszik, s azt kívánja, hogy az ember az ő intézeteit vakon támogassa s pártolja; — a ki ezt nem cselekszi, annak ellensége; — bosszújától pedig méltán tarthatni, mert ő Csaplovicscsal kéttestben egy akarat levén, — s egyesült erővel a valóban kegyes és igazságszerető Gróf szemeire már hálót húzván; — nincs az önkénynek, a mellékes érdeknek oly alávaló szüleménye, melyet ki nem vinnének, annyira hogy már lételünk, hivatalbeli bátorságunk, s ebben lehető megmaradásunk is ezen szenvedélyes emberek jó kedvétől függ, s kénytelenítettünk a praefectus hajlandóságát alacsony úton is megtartani igyekezni.

Ily despotika administrációt egy meg nem romlott érzésű becsületes embernek jó kedvvel tűrni, s benne habár moraliter kényszerítve is részesülni, belső nyughatatlanság nélkül lehetetlen levén; ohajtásom a lenne, hogy tőle jó móddal megválhatnék. — Természetes dolog, hogy ez hirtelen meg nem történhetik, de vajjon lehető-e később is? nincs elég okom biztosan reményleni; mert hivatalból kell élnem. Hol keressek pedig csak olyat is, melybe mostani csekély fizetésem feltaláljam? —

mással, hanem ha kamarai fiskalitással jelen hivatalomat fel nem cserélhetném; *ennek elérésében pedig nagy akadály (ref.) vallásom!*

Ez az, édes öcsém, a mit ily nyíltan senki a világon rajtad kívül nem tudhat. — De a mit tőled, jó testvéremtől, egyedüli biztos hiv barátomtól el nem titkolhatok; — mert, ugyan mi is lehetne az — a hivatalos titkokon kívül, a mit mi egymással ne közölhetnénk. Értheted ezekből addig is, míg szóval bővebben előadhatnám szomorú körülményeimet, melyek egy becsületes embernek kellemeteseek nem lehetnek. Vajjon a mai már liberálisabb szellemű időben, midőn a máramarosi adminisztrációhoz protestans assessor neveztetett, — midőn az ifjú Dercsényi temesi adminisztrátorrá lett; midőn a direktoratusnál is applicáltatnak hitünk sorsosi, — ha kivihető lenne az, hogy egy kamarai fiskalitást is elnyerjen egy protestans, — nem lehetne-e nékem azon szerencsém, hogy mostani kedvetlen helyzetetésemből ezen az úton kiszabaduljak s politikai létemen javítást tehessek; — fontold s vizsgálj meg ezt közelebbről; — pártolóink — Istennek hála — hathatós befolyásuk; jó Grófodon kívül Lónyay János helytartói tanácsnokban is sokat bizhatnánk; s így a te közbenjárásod mellett — vagy a Kállóban megnevezett jó barátod által talán nem lenne kivihetetlen az, a mi egyéberánt nekem szinte lehetetlennek látszik. Ha vélekedésed szerint lehető, úgy kövessünk el mindent vigyázva és okosan. De ha te is lehetetlennek ítéled, úgy nincs más orvosság a tűrésnél és gondviselésbe való bízodalomnál. S ezen utóbbi esetre jelen leveletem csak pro statu notitiae vedd.

Ujságúl röviden írom, hogy egy gazember itt Munkácson most, titkos társaság neve alatt, fenyegető leveleket hány el az utczákon, melyekben azt jelenti, hogyha a Praefectus, a főzbíró, és a város bírása hivatalaiból ki nem tétetnek, — az egész várost felgyújtja, s a zsidók minden pártolóit, habár Ő felsége lenne is az, megöli. Tartani ugyan nem sokat lehet ezen haszontalan fenyegetődzésektől, melyekkel leginkább úgy látszik a nevezett tisztviselőket akarja megijeszteni, — de mégis kíváncsok lennének, hogy a vakmerő kitapogatódván, érdemlett büntetését venné.

A Joó Imréné Pere csak 28-dik Julius küldődött fel.

Válaszodat s még kíváncsokban önmagadat várván, Danival együtt csókollak, s vagyok szerető testvéred

Sámuel s. k. »

52. Jászay Pál válasza Sámuel testvéréhez.

(Hun-scytha írásjegyekkel írva.)

Bécs, Auguszt. 16-kán 1836.

»Édes Samum!

»A Tns Ioóné Asszonyság pere végképen el nem döntethetett, minthogy a más két Reponalis pereket, melyek ezzel szoros egybefüggésben vannak, a megye fel nem küldötte; — most tehát előbb ezen perek kéretnek fel parancs által; — jó lesz, ha a mi visszajövetelünkig a Praefectus úr az illető helyen késlelteti a Relatiót, — hogy akkor a

dolog érdemére nézve a Grófot informálhassam. — Az említett asszonyságnak, míg talán személyesen tehetném, jelentsd tiszteletemet, s bizodalmaért köszönetemet; — válaszolnom tudod, nem bátorságos.

A mi utóbbi leveled tartalmát illeti, igaz, megütköztem egy kevéssé, leginkább azért, hogy tégedet, kit eddig nyugodtan élni, s státióddal megelégedve lenni gondoltalak, most már szinte megelégedetlennek kell tapasztalnom. Némi nyugtatást ad mindazáltal az, hogy nem oly sok idő múlva veled, mint reménylem, szemben lehetvén, talán bővebben megfontolhatjuk e tárgyat; addig is észrevételeimet ezekben teszem: »Én neked a kamarális fiskálisság eránt sem reményt nem adhatok, sem azt teljesen el nem vághatom. Ugyanis azt ha 800 fton alól van fizetése, a magyar kamara; ha pedig felül van, a bécsi közkamara; de mindkét esetben a kir. ügyek igazgatója propositiójára nevezvén ki a helytartó tanács, vagy a M. Cancellária minden befolyása nélkül; dolgotat akár Lónyay János, akár a Gróf csak annyiban mozdíthatnák elő, a mennyiben Gróf Keglevichnek a M. kamara elnökének ajánlanának. De hogy te mi érdemeket hozhatnál fel arra, hogy neked királyi hivatalt adjanak, s hogy vihetnének azt ki hogy tégedet a Camararum Reg. Director ajánljon, és pedig az elsőbb helyen ajánljon? megvallom, nem tudom elgondolni. Fő elv a kir. hivatalok osztásában az, hogy azokat csak olyanoknak adják, a kik vagy abban kezdvén szolgálatjukat, azokat sor és érdem szerint elnyerhetővé tették; — vagy az udvarnak tett különös szolgálatjaik által megérdemlették; — ide nem értvén a különös protectiókat, mert nincs szabály kivétel nélkül. Te sem egyiket sem másikat nem allegálhatod; csupán talán csak a harmadikba vethetnél némi reményt; de ezt is rendkívülinek nem nevezhetni. Mert a mi kegyes Grófunk sokat meg tesz ugyan értünk; de forcírozni valamely dolgot nem szeret. Csörgő, *kit te jól esmersz Wes. ellen vallott, miért Gróf Károlyi kenyerétől megfosztotta. Így tehát, nagy érdemei vagynak; hasonló fiskálisságot keres, s már ez idén kétszer vagy háromszor volt ide fel. Szemtelenkedik; nyakára jár a Felségnek s a nagy uraknak, mégis eddig nem boldogulhatott.* Ezeket mind arra hozom elő, hogy azt igen nehéz privát szolgálatban levőnek elnyerni, s hogy nem annyira vallásra, mint politikai érdemre tekintenek; *noha a kamaránál a vallás is nagy szemzúró szálka.* De teszem, elnyernéd e hivatalt, kérdés, megelégedésedet megnyernéd-e? *Kötelességed volna ugyanis vármegye gyűlésekről gyűlésekre járni, vizslálkodni, s az ott tapasztaltakról a kamara elnökét, a Nádort és a fő Cancellárt azonnal tudósítani. Innen Relátiók többek megfordultak már az én kezemben, nem beszélek az újjomból. Erre pedig te nem születél.* Hát a caducitások kérdései mennyi kellemetlen öszvetüzéseket szűnnek; a politikai szabadság, de még az észbeli is mennyire meg van korlátozva. *Mindent, még a legutolsó liquid debiti perbe iktatandó allegatiót is a direktoratusnál dolgozzák ki; s temérdek tiltás jár nyomaiban, kik tetteire s szavaira figyelmeznak.* Vajjon boldogság, vajjon megelégedés-e ez édes Samum? — Én magam is királyi szolga vagyok, s hű jobbágya királyomnak, de magamnak nem kívánom! Mostani hivatalod igaz nem nagy, de fizetésed mégis annyi,

hogy mint magános ember kijöhetsz vele. Tekinteted az egész környéken szép, lelki testi szabadságod s függetlenséged nem sokkal alább való mint azé, ki saját maga ura; feljebbmenetelre reményed nincs elvágvá; pensiód bizonyos; jó házasságra kinézésed; hova kell ennél egy szegény legénynek több? — Szüleinken igaz nem segíthetsz, mint jó lelked óhajtaná! De hiszen ez inkább szívbeli fájdalmat, mint a hivatallal meg nem elégedést okozhat. Az előljárók despotiáját lehetetlen akármi állapotban is kikerülni. Láthatni ezt a falusi öregbírótól kezdve az első miniszterig mindenütt; és éppen abban áll a szolgálati politika, úgy közölni a vágást, hogy előljáróinak az ember se sklávja egészen ne legyen, se diametralis oppositíóba magát velek ne tegye. — Szóval, s a hol lehet tettel is mindig nyájas; hol pedig a hivatal megkivánja, őszinte s szigorú, de sohasem darabos, sohasem heves. — Említsem-e én, hogy a Gróf komornyikjának 600; a szakácsának 1000 frt fizetése van, akkor, mikor nekem csak 500! Hogy a Gróf a pesti kulsárnak így ír: »Mein lieber Mathi?« Nekem pedig így; »Bizodalmas Jászay Uram!« S hogy a Cancelláriánál a janitor fizetése accidenciákkal reá megyen 3000 pengő forintra, mikor az enyém, még ha Secretárius lennék se érné fel azt. S hogy a Grófnéval, azért mert a szobaleány-nak megizentem, hogy a kutyákat az ajtóm eleibe ne horadják g...lani, már majd végharagba jutottam; s több efféle kedveltségeket hordjak-e elő, melyek sokszor megsohajlatták már velem a függetlenebb életet? De a melyeket az a gondolat, hogy minden dolognak, minden állapotnak meg van a maga rossz, de meg a jó oldala is; nem sok törődés után zsebre rakatnak velem. Az hogy kevesebb fizetés mellett többet kell dolgoznod, mint collegáidnak, szinte közös sors én velem, valamint minden subalternus tiszttel is. — Ezekből tehát láthatod, hogy én panaszaidat igazlom ugyan, mindazáltal hogy elégedetlenséged igen nagy miért legyen, okát nem látom. — Én úgy gondolom magam tapasztalásából ítélvén, hogy neked leginkább a jó barát hiánya okozza legtöbb melegegetlenségedet; — mert a munkától megfáradt lélek leginkább a barátság édes éledeletében nyerheti enyhületét. Így voltam én Bécsbe jöttömkor szinte másfél évig, míg a jó barátok szűkiben voltam. — Ezért volna kívánatos reád nézve, hogy valamely derék leánykával minél előbb egybekelhetnél. — Ha ez olyan volna, kinek lenne mit apritnia a tejbe, mind vígabb szellemet kapnál, mind szüleink sorsán javíthatnál; mind ha úgy tetszenék, a szolgálat kellemetlen oldalaitól megmenekedhetnél. — Mert a szolga mindig szolga marad, akár privát, akár királyi legyen az; s hidd meg édes Samum, csak a saját vagyonából élő magyar nemes lehet morális tekintetben boldog e világon.

A Gróf Reviczky s Báró Eötvös által tétele már régi dolog, s talán nem is szükséges azt itt bizonylanom. Alkalmasint Báró Mednyánszkyt is elvesztjük, ki most nem sok idő múlva Erdélybe fog menni, a kincstárnál levő némely rendetlenségek megvizsgálására, — s később mint mondják a Magyar Kamarához megyen másod Elnöknek.

Abaújba a Bihari főispán Zichy van Biztosnak kinevezve, de még könnyen meg lehet, hogy a mi másod Alcancellárunk menend helyette ősszel.

Mi Pestre e folyó hónap 28-kán indulunk, onnan én egy pár nap mulva alkalmasint mindjárt indulhatok haza; meddig mulatok azonban otthon, még most meg nem irhatom előre, mert a Gróf az október 2-kán tartandó Superintendentialis gyűlésen is jelen akar lenni, ez pedig hogy hol fog tartatni, s ott kelletik-e nekem lennem, nem tudom, valamint azt sem, Szabolcsba nem kelletik-e le mennünk, a mi még legfelsőbb határozattól függ. Dani f. hó 25-kén indul Prágába. A felség már elment tegnap előtt.

A tudós társaság pénztárából felveendő pénz eránt a Gróf meg lehetős reményt nyújtott, mert még eddig senkisémet jelentette magát nála. Azonban ha itt el nem sülne, megígérte, hogy a s. pataki iskola kasszájából is fogja eszközölni. Így talán kimenekedünk a bajból. Az én dolgom még mindég legfelsőbb helyen főzetik. Mikor a csipkét a dér megérleli, talán ez is megéri. — Dolgom most temérdek, azért neked is csak röviden irhatok, — mindezekről, s talán a miket elfelejtettem volna haza menetemmel bővebben, — mert azt csak hiszem hogy valami szerrel megláthatjuk egymást, noha bajosan tudom elgondolni, mint szerezzek hozzád lábat.

Isten veled!

szerető öcséd

Pali s. k. «

53.

(*Conceptusa* az alkalmasint *Majlátnak* készített üdvözlő beszédnek. Lásd a *Jászay Pál naplójából*. 1839.) Cz. L.

»Tekintetes Karok és R R!

»Hol a legfensőbb királyi kegyelem szent körként lengve körülöm, csekély de hű, a fejedelem s a haza egyesített javára irányzott törekvéseimet még csak inkább mint szolgálataimat, nem egyedül figyelmére méltatá, de az utóbbi évtized alatt fokonyként növekedvén fölöttem, im jelenen a magyar udvari kancellárság e diszteli és fényes méltóságára is emele, — a legmélyebb tisztelet s legbuzgóbb hála érzetével hajoltam meg Uram királyom zsámolya előtt, de karjaim rezzelve vállalák a nagy hivatal nagyszerű terheit melyek reájok bizatának. — Ugyanis az idők hol a fejedelem mint a nemzet előtt még most is tisztos emlékbén élő, elődeim, a derék férfiak, nem csak kötelességök teljes betöltése kedves érzetét hordhaták érdemeikkel diszló melljökben, de nevök mellé is elvirulhatlan babért arathatának, oda múltanak, s napok állottak elő nehéz gonddal terhesek, hol a fennálló szokások gátain, az előre látó ősök századok szentelte rendszerein, féktelen vágygyal működik mint vizözön áttörni egy újabb, az apák nyomdokaihoz kevésbé hű nemzedék.

Midön a Tettes Karoknak és R. R. — — — költ üdvözlő sorain annyi nemzeti őszinteséget, a koronás fő kegyelmes rendeletei iránt annyi tiszteletet, az ország alkotványos rendszere mellett annyi buzgólkodást, s enszemélyemhez oly bizodalmas ragaszkodást látok előmleni, nem lehet nem sokszorozott örömmek keletkezni keblemben, mely velem tántorit-

hatlanúl hitesse, hogy a jó fejedelem s édes mindnyájunk hazája elválhatlanúl közös javára irányzott lépteimben, támogatva e megye Karai és R. R. segéd kezei által is, az így egyesült ápolgatás alatt üdves sikerrel fizetendnek majd a buzgó törekvés' szép reményekben elhintett magvai. —

Legyenek szivesek a Tettes Karok és R. R. továbbra is megtartani igen becses indulatjokban, s győződjenek meg, hogy fő óhajtasom, sőt boldogságom állató részének tartom, ha tövises pályám véghatárjelenél is szinte azon mértékben birhatom bizodalmukat, melyben birni hiszem most, midőn futni elkezdem. — Ki egyébbaránt s. a t.»

(Jászay Pál kézírása.)

54.

(Egy levél conceptusa.)

»Alázatosan alól irt, a Tekintetes magyar tudós Társaság iránti tekintet és tisztelet érzelmeitől lelkesítve, s meggyőződve a felől, hogy a Tek. Társaság irányától s igyekezetétől, az emberiséget boldogító azon czélok előmozdítása, melyek a mesterségeknek s tudományoknak az életre alkalmaztatásából keletkeznek, idegen nem lehet, bátorodom az emberiség érdekeihez intézett ily című munkám: »*A Gondolkodás és Beszélés érzékített tudománya, a hit és erkölcsi tudománya s az életre alkalmaztatva*« a Tekintetes tud. társaságnak tisztelet teljes hódolásom zálogául ide mellékelve, azon alázatos kérelemmel áttaloküldeni, méltóztatnék Magyarországon is előmozdítani ezen munka kettős irányát, mely az ide zárt hirdetmény szerint abban áll, hogy az ezen munkában felállított tiszta gyakorlati elvek szerint a teljes érzékű gyermekek szinte úgy mint a siketnémák, kisebb s nagyobb oskolákban egyaránt minden vallás és minden oskolatanítótól a hitágazat legkisebb különbsége nélkül, idő s fáradság nyereséggel, sőt, mint az Austriában több lelkioktatók s felsőbb oskolatanítók próbatétei által, a Cs. kir. Alsó Auszriai kormánysszékeknél levő hivatalos Bizonyítványok szerint is, már tetteleg megmutattattott, bizonyos sikerrel oktattathatnak.

Tekintve azon körülállást, hogy bár a magyar literatura előhaladta a külföldön is tudva van s igazságos elismerést nyer, a Nép kiképzésére megkívántató kezdő iskolai könyveknek mind az által hiánya lehet, — s meggyőződve a felől, hogy a Tek. tud. társaság oly Intézet, mely Állásánál fogva ezen közhasznu czélt legbiztosabban előmozdíthatja, bátorodom teljes tisztelettel kérni, méltóztassék a Tettes tud. Társaság ezen kettős czélnak elérésében, t. i. a kezdő népoktatásnak általján fogva, különösen pedig a siketnémákénak megkönnyítésére, kiknek száma a Schmalz Doktor hozzávetőleges Előadása szerint (kurze etc.) 6139-re megyen, közülök mindazáltal a virágzó s áldással teljes munkálódásainál fogva híres magy. kir. vácsi siketnémák intézetében 50-nél többen alig képeztethetnek, Magyarországon munkálódni, s vagy ezen kezdő képezeti munka lefordítását, vagy egy hasonló népszerű vezérfonalnak a magyar nyelv lelkéhez alkalmaztatott kidolgozását megrendelni.

Ezen következményeiben a magyar hazára oly fontos czél előmoz-

dítása tekintetéből, alólírt örömmel ajánlaná minden megtérítésre számítás nélkül az eredeti réz táblákat; mivel azonban az érzéktáblák nagyobb részének a magyar nyelvre leendő különös alkalmaztatások miatt részleges változást kelletik szenvedniök, e mellett mind ezen érzéktáblák felülratai, melyek a tartalmaikra utasítanak, német nyelven vagynak, — legcélszerűsbb lenne valamennyi ezen tábláknak kőmetszeti utánnyomatásokat, a magyar nyelv lelkéhez alkalmazott változatokkal egyetemben, bent Magyarországon megrendelni, mihez az Alólírt mint szerkesztő tökéletes megegyezését adja. — Ezen után nyomtatás költségei tízedrészben sem fognak annyiba kerülni mint az eredeti táblák, melyek mindnyájan részint aczélba, részint rézbe vagynak vágva, s a legjelesb művészek által rajzoltattak.

Czélarányosnak véli az alólírt egyszersmind az összes költségnek, melyben a Munkának 1500. példányban kiadása kerülné, hozzávetőleges felszámítását is alázatosan előterjeszteni a Tettes tud. Társaságának, — névszerént

1-ör. A szerkesztőnek, kire a Munkának magyarnyelven kidolgozása bizatnék, tiszteletdíja körülbelől 41 ívet számítva 10 ft. p. p. ...	410.—
2-or 65. tábla kőmetszetése 8 ftjával	520.—
3-or. A táblák nyomtatásához megkívántató papíros 45 és $\frac{1}{2}$ ftjával	227.30
4. A 65 tábláknak lenyomatása az 1500 példányhoz 100 és 24 krjával	390.—
5. A tartalom nyomtatása papirossal együtt mintegy 41 ívet vevén 11 ft. —	492.—
6. A könyvkötőnek	32.30
összesen:	2072.—

Mely szerént a Tettes tud. Társaságnak egy egész, 20 fogatból álló példány mint egy 41 ívével és 65 érzéktáblákkal 1 ft. 23, ft!! kerülné.

Az alólírt kéri továbbá, hogy ezen munka következő fogatait a Társaság Elölülői hivatalának megküldhesse, s bátorkodik egyszersmind egész tisztelettel, nyomtatásban megjelent néhány más értekezéseit is, melyek az ifjúság kiképzését tárgyazzák, a Tettes tud. Társaság eleibe terjeszteni.

Mély tisztelettel maradván

Czech Ferencz Hermann s. k.

a cs. k. bécsi siket-némák intézete Professora
és ugyanott a siket-némák lelki tanítója.

(Kelet nincs. Az egész a Jászay Pál kezeirása.)

55. Dr. Schedel Ferencz levele.

(Kelet nélkül.)

»Tekintetes Táblabíró Úr!

»A magyar tudós társaság örömmel vette a müncheni codexnek Kegyed által szintoly szépen mint hiven s valódi tárgyismerettel készült

másolatát, s reám bizta annak megírását, hogy ezen igen fáradságos munkával tett érdemét egész valóságában méltatta, s mind a nagybecsű ajándékot, mind a tudomány érdekei előmozdításában bizonyított hazafiúi készségét igen szívesen köszöni. A mit midőn e soraimmal teljesítnék, s magamat Kegyednek ajánlanám, teljes tisztelettel vagyok

a Tekintetes Táblabíró Ur

alázatos szolgálója
Dr. Schedel Ferencz s. k.
titoknak.

Czím: »A magyar t. társaság titoknokától. Tekintetes Jászay Pál úrnak ns. Szabolcs vármegye táblabírájának, Bécsben, Wien. Hivatalból.«

A Jászay Pál irod. hagyatékából

Közli: CZÉKUS LÁSZLÓ.

ADALÉKOK CODEX-IRODALMUNK FORRÁSAIHOZ.¹

II.

A Cornides codex husvétí prédikációja.

»Temesvári Pelbárt és codexeink« czimű dolgozatában, mely a Budap. Szemle 1891. évi folyamának 170. és 171. füzetéből való különlenyomatban van előttem, Horváth Cyrill a Cornides codex husvét-napi beszédével is foglalkozik (12—14. l.), s annak forrásaiként Pelbárt két prédikációját jelöli meg: De Tempore, pars pasch. sermo II. U, Y, Z és sermo III. K s köv. A Cornides codex e darabja azonban (94—118 l. = NyET. VII. 130—140.), mint már Horváth is észrevette, Pelbárton kívül még más forráson is alapul: ezt a forrást azonban H., legalább tudtommal nem kutatta fel. Nos, ezek a nem Pelbártból, hanem »máshonnan« került részek, a melyek nem is oly csekélyek, hogy figyelmet ne érdemelnének, megint csak a már imént említett *Discipulus* beszédgyűjteményéből kerültek ki. Herolt könyvét tehát jó lesz a Példák könyvével és a Cornides codex-szel egy ívású többi kézirataink vizsgálatánál is szemmel tartani; mert mint már az előbbi meg a jelen példa is bizonyítja, ezeknek az írói, úgy látszik, szorgalmasan forgatták híres rendtársuk nagyon kedvelt beszédgyűjteményét, a melyből különben Pelbárt is szorgalmasan idézgetett.

A Cornides codex husvétí beszéde mindjárt a *Discipulus* e napi prédikációjának (De Tempore s. 50.) a bevezetésével (A) kezdődik, a mint az alábbi egybevetésből kitetszik:

¹ *Hibaigazítás.* Multkori közleményünkbe a 246 l. utolsó sorában egy sajnálatos botlás csúszott be. Herolt neve előtt az *angol* szó törlendő. K. L.

Cornides c. 94.

Hec est dies quam fecit dominus. exultemus et letemur in ea. Az az. Ez az nap melyet teremtet vr iften. evrevlyevnk es vigagyonk evbenne. Ezeket irta meg zent dauid az foltar kevnnek zaz tyzenhated rezeben. Megkel tudnonk zeretev atyamyfay. hog ez may jnnep felyevl mul egyeb jnnepeket. jnnepellel es vigaffaggal. Annak okaert enekletyk mynd ez tellyes hetecchaka ez felyevl mondott jge. Ez az nap *stb.* Es jollehet hog menden napokat az vr iften teremtet. demaga ez napot kyvalt keppen meltosagossa es evruendeteffe tevtt az ev fel tamadafa myat. Azert mongya zent agoston. criftufnak fel tamadafarol valo predicacyoyaba. Hog mykeppen criftufnak dychevfeges zvv anya. feyedelemfegevt tart menden az-zonyallatok kevzevt. Ezenkeppen menden napok kevzevt. ez fel tamadafnak napya menden napoknak anya. Zent ambrus ugy mond. Critufnak (sic) feltamadafa. az meg holtaknak elet. az penitencia tar/-(95)toknak bochanat, az zenteknek dychevfeg.

Discipulus:

Hec est dies, quam fecit dominus; exultemus et letemur in ea. Ps. CVII. (A) Sciendum, quod presens festiuitas precellit alias festiuitates in solennitate et iocunditate. Unde canitur per integram hebdomadam singulis diebus: *Hec est dies* etc. Licet omnes dies dominus fecit, tamen singulariter illam dignificauit et letificavit per suam resurrectionem. Unde Augustinus in sermone de resurrectione domini: *Quomodo gloriosa virgo mater Christi inter omnes mulieres principatum tenet, ita inter omnes ceteros dies hec dies resurrectionis omnium dierum mater est.* Unde etiam Ambrosius super Mat.: *Resurrectio Christi defunctis est vita (in) penitentibus est venia, sanctis est gloria.*

Alább:

(96.) Zent agofton vgy mond. My vronknak es iduezeytenknek parancholatyara. menden vas zauarok meg tevretenek. Es hertelenfeggel zenteknek zamlalhatatlan nepe. kyk halalban fogua tartatnak vala. az ev jduezeyteyeknek eleyben teordre efenek. fyralmas kevnnyergeffel keryk vala monduan. El jevttle ez velagnak meg valtoya. el jevttle melyet keuanuan naponkent varonk vala. El jevttle. melyet nekevnk jevvendevnek hyrdetevt vala az tevrueen es az prophetak. El jevttle. aduan teftben elevknek byneknek bocha-

Unde Augustinus in sermone: *Ad imperium domini ac saluatoris omnes ferrei confracti sunt vectes et subito innumerabiles sanctorum populi, qui tenebantur in morte captiui. saluatoris sui genubus obuoluti lacrimabili obsecratione deposcunt dicentes: Aduenisti redemptor mundi: Aduenisti, quem desiderantes quotidie expectabamus; aduenisti, quem nobis venturum lex annunciauera et prophete. Aduenisti donans in carne viuus indulgentiam peccatorum, soluens defunctos et captiuos inferni. Et hi omnes hodie*

natyat. meg ol-/(97.)dozuán holta-
kat. es pokolnak foglyayt. Azert
ezek mynd ez may napon criftus-
nak fel tamadafan Igeen evrevlenek.
mert evket criftus az ala valo hely-
bevl ky vona. es az ev menyben
menetyn evket fel viue menyorzag-
ban. es evnekyk meg mutata evrekke
az ev bodog latafat.

in die resurrectionis valde exultaue-
runt, quia Christus eos de loco
infimo extraxit et in sua ascensione
eos in celum deduxit et suam bea-
tam visionem eis eternaliter ostendit.

Itt a Cornides codex husvéti beszéde a 97—111. lapon a Disci-
pulustól eltérve, a Pelbártból vett részeket szúrja közébe; ezek után pedig
a 111. lap végétől a 116.-nak majdnem végeig megint Heroltot írja ki,
mint az alábbi mutatványból kitetszik:

Cornides c. 111.

Evrevlñy kel azért ez may napon
menden feviden lakozo embereknek.
Elevzer azért kel evrevlñevnk. mert
amy atyanfya (sic.) az az criftus,
ky meg holt vala. meg eleuenedet.
Kyrevl vgy ir zent lukac. fflyam
evrevlñed// (112.) kel. mert az te
atyadfya ky meg holt vala. meg
eleuenevdevt. Ezenkeppen mond az
evrek mendenható atya iften menden
kereztynnek. hog kedeg criftusnak
atyafyay legyevnk. Ez meg mutat-
tatyk az euangelyombol. kyt meg
irt zent jános kevényuének huzad
rezeben hol criftus az ev fel tama-
dafa vtan monda maria magdalena-
nak. Menyel el az en atyamfyayhoz.
es mongyad nekyk. fel megyek az
en atyamhoz. es ty atyatokhoz.
Masodzer azért kel evrevlñevnk.
mert az my byneynket meg bochatta
ez zentféges bevthnek jdeyeben. az
penitencianak myatta melyet tar-
tottonk. stb.

Discipulus l. c. B.

Et conuenienter medie crea-
ture, i. e. homines in terra existen-
tes hodie letari debent. Primo quia
frater noster i. e. Christus, qui mor-
tuus fuerat et reuixit. Unde Lucas
XV.: Fili, gaudere oportet, quia
frater tuus mortuus fuerat et reui-
xit. Sic pater celestis dicit ad quem-
libet christianum. Quia enim fratres
Christi sumus ostenditur in euan-
gelio Johannis XX., ubi Christus
post resurrectionem suam dixit ad
Mariam Magdalenam: Vade ad
fratres meos et dic eis: Ascendo ad
patrem meum et patrem vestrum.
Secundo, quia peccata nostra nobis
indulsit per illud sacrum tempus
quadagesimale et hoc per peni-
tentiam, quam egimus etc.

Erre a Discipulus beszédének C, D, E szakaszai következnek.
Ezeket codexünk kihagyván, minden átmenet és betoldás nélkül egyszerre
a Herolt-féle prédikáció végső szakaszára (F) ugrik át, a mely a szoká-
sos felsekerentő példával záródik. Ezt azonban a mi codexünk még két
példával toldja meg, de ezeknek csak az egyikéhez találunk két hasonlót

a Discipulus könyvében (De Temp. s. 46. R. és Prompt. E 20.), a nélkül, hogy bármelyikük is teljesen megegyeznék a mi codexünkével. Ellenben tökéletesen egybevág a Herolt előadásával a *gyóntatni kívánó apácák* mulatságos megszegyenüléséről szóló sikerült példázat, a mely a világ-irodalom egyik legterjedtebb parabolája. Még az elemi iskolai olvasókönyvekbe is beszivárgott, némi átalakítással, hogy a gyerekeket a kíváncsiság rossz tulajdonságáról leszokni tanítsa. E jóízű humorral teli példát e mi codexünk írója a végén még egy, úgy látszik, saját sütetű pajkos megjegyzéssel szerzi meg, a mely a középkori aszkéta rideg arczán egy hozzánk közelebb álló világ röpke mosolyát játszatja. Megvan különben e kedves történetke, a Pandora-mythos e késői sarjadéka, még pedig egészen a Cornides cod., ill. Herolt előadása szerint Armbrust Kristófnak »Gonosz asszonyemberek« cz. verse 189—212. sorában is (l. RMKT. VI. 28. és 294.). Nagy elterjedtségén kívül tehát már irodalmunkban hagyott mélyebb nyománál fogva is megérdemli, hogy magyar nyelvű legrégebb feljegyzését ennek közvetlen forrásával együtt keretestül ide iktassuk:

Cornides c. 113.

de kerdytek hog vronk criftus. myert ielente meg elevzer az ev feltamadafat azzonyallatoknak. ffeletetyk erre. hog ezt teue vronk iefus elevzer meltofagnak okaert. hog ezben adna nekevnk peldat. hog az zeplevtelen zvz marianak iftennek anyanak tyzteffegeert. menden azzonyallatokat // (114.) tyztelnenk. Akar hazafok legyenek. akar evz-vegyek. akar zvzek. Mert az halalt. melyet eva azzonyallat hoza. azt az zvz maria azonyallat el tauoztata. Annak okaert enekeltetyk ez keppen. *Paradisi porta per euam cunctis clausa est. et per mariam virginem iterum patefacta est.* [Az az. paradichomnak kapuya eva myat mendeneknek be rekezteteeek. es zvz maria myat esmeeg meg nyttateek.] Mafozder teue ezt iduezeytenk azert. mert azt akarta hog az ev fel tamadafa meg ielentetneek egyebeknek. De myert azzonyallatok tytkot nem tarthatnak. de valamyt hálnak

Discipulus l. c. F.

Vltimo queritur, quare Christus primo resurrectionem suam ostendit mulieribus? Respondetur primo propter dignitatem, vt in hoc nobis exemplum daret, vt ob reuerentiam gloriose virginis Marie omnes mulieres honoremus, siue sint maritate, siue vidue, siue virgines, quia mortem, quam femina Eua intulit, femina bcata virgo fugauit. Vnde canitur: *Paradisi porta per Euam cunctis clausa est, et per Mariam virginem iterum patefacta.*

Secundo quia voluit, vt resurrectio eius manifestaretur aliis; sed quia mulieres vix aliquid celare possunt, sed quicquid audiunt, hoc statim aliis manifestant, igitur etc.

azt legottan meg ielentyk egyebeknek. [Azert akara vronk ihs az ev fel tamadafat elevzer meg ielenty azzonyallatoknak. hogy hamarab ky hyrdettefseek.] Ezrevl illyen pelda olvaftatyk. Nemely clafstromban valanak apachak. kyk evnen kevzzevk ezt el vegezeek. hog ev kevzzevk el bochatnanak kettevt. kyk el mennenek romaban vr papahoz.¹ Es hog papatvl meg nyerneyek ezt evnekyk. hog evk egymafnak az apachak megy gyonhatnanak. Meltat // (115.) lannak aleytaak azt. hog az ev tytkyokat és gyarlofagokat egy ferfyvna. az az egy papnak ky ielencheek. Azert mykoron az apachak iutottak volna papahoz. es kevnyergevtték volna papanak az confessorfagert. Haluan ezeket papa. es meg ertuen ez apachaknak egygyevgyevlegeket es pokoibely erdegnek chalardfagat. Ada evnekyk egybe rekeztet zelenchet monduan. menyetek el az zallafra es vigyetek oda veletek ez zelenchet. es holnapon reggel ezenkeppen berekeztuen meg hozyatok. es myt kertek meg nyerytek. Tahat evk elmenenek az zallafra. kezdeek nezegetny forgatny az zelencheet. es Igeen evrevmelt meg nygyak vala. Vegezetre kedeg monda az egyk apaccha. nyffuk meg az zelenchet es lassuk meg my vagyon benne. ffelele az mafyk. ne nyffuk fel mert papa paranchola. de maga vegezetre meg gyevzetének kefertetnek myatta es meg nytak az zelencheet. akaryak vala meg azonkeppen berekeztény. Azert mykoron fel nytottaak volna. legottan egy madar repevle ky az zelenchebevl. kyt az papa rekeztet vala bele. // (116.) Ezt latuan az apachak meg rettenenek. es mykoron

Exemplum legitur de quibusdam monialibus in quodam monasterio constitutis, que inter se deliberauerunt vt due ex ipsis deberent accedere dominum papam et eis impetrare, quod sibi mutuo possent confiteri, estimantes indignum, quod sua secreta et suas infirmitates vni viro, i. e. sacerdoti publicare deberent. Cum autem ad papam venissent et summus apostolicus intelligens earum simplicitatem et diaboli fraudem, dedit eis vnam pixidem clausam dicens, vt illam secum ad hospitium portarent et de mane eam sibi sic clausam reportarent et sic obtinerent, quod peterent. Que venientes ad hospitium pixidem diligenter inspexerunt et eam libenter aperuissent, et tandem una dixit: Aperiamus eam et videamus, quid in ea sit. Alia dixit: Non audemus, quia summus pontifex et apostolicus nobis inhibuit. Tandem per temptationes victae aperuerunt eam, volentes eam simili modo recludere, et sic auis in ea reclusa aufugit, que perterrita sunt. Et cum de mane redirent ad papam, et ipse cognouisset factum, dixit eis: In hoc cognoscitur vestra instabilitas et infirmitas; sic faceretis vobis mutuo, si deberetis alterutrum (sic) audire confessiones vestras. Cum enim vna offenderet aliam, illa nullo modo culpam alterius sibi confessam obticeret. Et sic vacue redierunt ad suas sorores.

¹ Itt a fordítónk még a szórendhez is feltűnő merevséggel ragaszkodik.

reggel meg teernenek papához es
 meg tutta volna az papa hog el
 zalasztottaak volna az madarat.
 monda nekyk. Ezben esmertetyk
 meg az ty alhatatlanfagtok es gyar-
 lofagtok. mert ezenkeppen tennetek
 egyk maftoknak. ha ty egy mas
 gyonafat halgatnatok. Mert mykoron
 az egytek maftokat meg bantanaya.
 femmykeppen az evneky meg gyont
 maľnak bynet megnem tarthatnaya.
 [hanem haragyaban ky mondanaya.]
 Ezenkeppen az tarfokhoz heuon
 terenek meg. [az zegeen confessor
 anyaym.]

Ez ügyes kis példázatnak épületes tanúlságra, különösen prédiká-
 torok által való felhasználása különben a Discipulus könyvénel jóval
 régibb keletű. Egy századdal Herolt előtt ennek egy francia rendtársa, a
 Johannes Junior néven ismertebb J. Gobio v. Gobii is idézi már *Scala*
coeli című nevezetes példatárában, melyre Pelbártunk is gyakran hivat-
 kozik, de többnyire csak hozzá közelebb eső források közvetítésével.
 Joh. Juniornál (136-r.) e történet forrásául Caesarius Heisterbacensis
 »Dialogus miraculorum«-át (IV, 75) találjuk. Minthogy ez utóbbi elég
 könnyen hozzáférhető, helyette történetünknek két más, ugyancsak XIII.
 századbeli előadását vetem egybe a Discipulus elbeszélésével.

Az egyik Étienne de Bourbon (Steph. de Borbone) »Tractatus de
 diversis materiis praedicabilibus« cz., a Szentlélek hét ajándékának sorát
 követő példatárában van, melyet e sorrendje miatt többnyire »Liber de
 VII donis« czimen idéznek a későbbi prédikátorok. E nevezetes gyűjte-
 mény Lecoy de la Marche-féle kiadásában (Páris, 1877) a 298. darab
 (251. l.) ide vágó része így szól:

»Similis autem est Dominus illi avi, de quo audiui quod quidam
 discipulus quesivit a quodam magistro suo, quomodo Adam potuit ita
 excecari, quod comederet de ligno vetito, cum longe meliora essent in
 Paradiso; et cum magister diceret ei:

Nitimur in vetitum semper cupimusque negatum,
 non sufficebat ei hec solutio, sed eum multum judicabat infelicem
 dicens, quod si fuisset in loco suo, nunquam hoc fecisset. Magister ad hec
 intravit in cameram suam et aviculam, quam habebat, posuit inter duas scu-
 tellas magnas et pulcras; et vocavit eum intra cameram, et ostendit ei libros
 suos et pixides electuariorum bonorum dicens: Ego vado ad missam et cogi-
 tabo interim de questione tua; et si quid melius invenero, quam solverim,

cum venero, tibi renunciabo. Interim spaceris, et expono tibi libros meos et electuaria mea et alia comestibilia, hoc solum inhihero tibi, quod non removeas illas scutellas, quia aliquod secretum habeo inter eas. Et sic recessit. Discipulus autem ille revolvens libros cepit cogitare, quare inhibuisset ei de scutellis, et aliis relictis cepit primo [velle] videre et mirari, quid intus lateret; et volens hoc videre, scutellas aperuit, et avicula avolavit; et tunc vidit, quod vera erat magistri sui solutio.« Etc.

Steph. de Borbone Flavigny Miklós besançoni püspök prédikációjára hivatkozik, azt mondván, hogy e példát tőle saját füleivel hallotta (audivi). Kevéssel előtte Jacobus de Vitriaco, a hírneves szentföldjáró accói érsek és utóbb bibornok is elmondta e parabolát, azzal a csekély eltéréssel, hogy nála a kíváncsi kérdező nem tanítványa, hanem remete-társa egy másik bölcsebbnek; a szintén két tál közé rekesztett tárgy pedig nem *madár*, hanem *egér*. (Caesariusnál *madár*.) A keret azonban ugyanaz, mint Stephanusnál és Caesariusnál, t. i. az Ádám bűnének felhántorgatása. (L. The Exempla of Jacques de Vitry, ed. by Th. F. Crane. London, Folklore Soc. 1890. 13. példa, 4. l. és hozzá a 139. l. jegyzetét, a hol e parabola további elterjedésére vonatkozó utalások is vannak. Ezek között azonban a Discipulusra vonatkozó helytelen, mert nála a hasonló elbeszélés, mint láttuk, a »De Tempore« résznek nem a 4., hanem az 50. beszédében fordul elő.) Kérdés még, hol kapta e példa még a Discipulus előtt azt a keretet, a melyben egyelőre nála találjuk először? Hogy azonban mihozzánk ebben a keretben tőle került, az bizonyos.

KATONA LAJOS.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Irodalmi dolgozatok. Irta *Ferenczy József*, Budapest 1899. Hornyánszky Viktor kiadása.

Egy kötet irodalmi dolgozat van előttünk, majdnem félszáz hosszabb rövidebb cikkely, melyek — legalább nagyobbbrészt — folyóiratokban vagy napilapokban már egyszer megjelentek. Szerzőjük, úgy látszik, érdekeseknek tartotta őket arra, hogy összegyűjtve kiragadja a feledékenységből. Irodalmi viszonyaink csakugyan olyanok, hogy az értekezések — bár a magyar tudomány jó része folyóiratainkban van letéve — maradandó hatást tulajdonképen csak akkor gyakorolnak, ha könnyen hozzáférhető helyen, például könyvben találhatók föl, míg a becses tanulmányok is sokszor elvesztik jelentőségüket, ha minden alkalommal könyvtárakba kell értük fáradnunk. Gondoljunk csak *Erdélyi* és *Greguss* egyaránt kiváló irodalmi tanulmányaira. Az előbbiek közkézen forognak, mindenki ismeri őket, mert »Pályák és pálmák« czímen kiadta a Kisfaludy társaság, míg Gregussnak a XVI—XIX. század vezető férfiaról és a legujabb szépirodalomról szóló tanulmányait az újabb nemzedék teljesen elfelejtette, mivel azóta, hogy a Pesti Naplóban (Jeges íróink csarnoka czímen), majd a Magyar Sajtóban és a Keleti Népeben 1853-tól 1858-ig megjelentek, újra össze nem gyűjtették.

Ez a gondolat vezette Ferenczyt is elszórtan megjelent értekezéseinek kiadására. Csak egy dologról felelt meg: arról, hogy nem minden megírt sorért kár, ha megfelelkezik róla a világ. Fölteszi ugyan a kérdést előszavában, érdemes volt-e a fölvetett dolgozatokat gyűjteménybe fogadni, de nem felel meg rá. Pedig, ha elmélkedett volna a kérdésről, neki is be kellett volna látnia, hogy az irodalom semmiképen nem vallotta volna kárát, ha e gyűjtemény elmarad.

Különösen áll ez könyvének második részére, mely fővárosi és vidéki lapokban megjelent könyvbírálatait foglalja magában. Legnagyobb részüket azzal az egy szóval jellemezhetem, hogy közönséges ujságkritikák, sőt talán még evvel is többet mondtam, mint kellene, egyszerű ismertetések, a milyeneket azelőtt a hirlapok tárczarovatában találhattunk. Ismertetést közöl p. u. Badics Ferencz könyvéről (Gaal József élete), s az ismertetés nem egyéb, mint rövidre szabott kivonata Badics munkájának.

Tagadhatatlanul az ilyen ismertetésnek is van jogosultsága, de csak — napilapban. Ott helyén való. Megismerteti az u. n. művelt olvasóközönséggel, mely azonban irodalomtörténeti monographiákat nem szokott olvasni, az új mű tárgyat és ha elmondván tartalmát egy-két olvasójában föltámad a kívánság, hogy elolvassa a munkát: az ismertetés elérte a célját. De evvel a hivatását is teljesítette, ezután már a cikkelynek nincs semmiféle érdeme, nincs joga a további életre. Ilyen a legtöbb bírálata. Hogy mi szükség volt ezeket a kritikákat, köztük azt, mely három oldalon végez Gyulai Pál Katona és Bánkban-jával, vagy a másikat, mely negyven sorban dicséri Márki »Magyar Pantheonját« (a harmadrésze idézet a műből!) megóvni a feledékenységről, azt nem tudjuk megérteni.

Egy pár bírálata p. o. a Dömötör Pál költeményeiről vagy Bánóczi Kisfaludyjáról szóló mélyebben jár, van bennük gondolat, látszik, hogy Ferenczy nemcsak a Bánóczy-féle életrajzot ismerte, hanem Kisfaludy életét is, gondolkodott a kérdésről és így tudott ítéletet is mondani. Kár, hogy az előbbi nem egyszer élvezhetetlenné teszi a sok frázis és a lépten-nyomon előkerülő értelmetlenségek. Sokszor, mintha sejtelve sem volna arról, mit akar mondani, összefűz egy pár hangzatos szót, de ezek csak üres szók, minden jelentés nélkül p. o. »... költeménye a »Kis gyermek mellett« *naiv, de philosophiai mélységű* (!) dala, a *tárgy és forma költői subiectivitásának hű kinyomata*, emléklapok a tapasztalás könyvéből,« (186. lap) vagy »Az anyagot itt is mindég saját életkörülményeiből meríti (azért nevezi e dalokat helyzetdaloknak!), mindenütt a subiectiv hang uralkodik, ez által domborulnak szabatos, kerekded egészszé ezen versei is« (!) . . . (191. lap)

De, még ha minden kritikája alapos, igazi tudományos kritika volna, akkor sem volna megokolva összegyűjtésük. Nem arra valók a kritikák, nem az a rendeltetésük. Még Arany János bírálatai is csak halála után jelentek meg (Hátrahagyott iratai II.), pedig a mit ő írt, annak minden szava érdemes a megőrzésre. Mennyivel fölöslegesebb munkát végzett Ferenczy, különösen, ha meggondoljuk, milyen könyvekről írt! Iskolakönyvekről, spirítiszta iratokról, sőt még Beniczky-né regényéről is olvasható bírálat, erről az utóbbiról ez az állítólag tudományos könyv azt a hallatlan állítást meri mondani, hogy »nyereség eredeti regényirodalmunkra«, hogy »alakjai természetesen és érdekesek s nem egyszer pszichológiai szempontból is kifogástalan jellemek«. Az a munka, mely az igazsággal ennyire ellenkező állításokat hirtet, nem méltó, hogy tudományos műnek tartsuk.

A kötetnek aránylag legjobb része az első (a harmadik, a Közoktatásügy nem tartozik reánk). Öt hosszabb irodalmi cikk van benne, köztük az első, *Jókai mint hírlapíró*, hogy úgy mondjuk, bibliographiai érdekességű, Jókai hírlapírói működéséről számol be, történeti adatokat közöl, de az adatok annyira magukért és magukban vannak, hogy egységes képet Jókairól, a hírlapíróról nem kapunk. Tóth Kálmánról tartott emlékbeszéde, nem számítva, hogy szerelmeiről adott képe kissé zavaros, elég ügyes életrajz, de az esztetikai méltatása, különösen mint drámaírónak,

hiányos. Emlékbeszéde *Trefort* fölött afféle »laudatio funebris«. Mellőzve *Eötvösről* irt megemlékezését, melyben semmi új adat, semmi eredeti fölfogás nincs, az utolsó cikk *Komócsy* Józsefet mutatja be. Bár, meglátszik, hogy szerető barát munkája, nem esik a tulságos dicsőítés hibájába, kijelöli Komócsynak azt a helyet, mely őt megillette; nem a nemzet nagyjai közé, nem is az utolsók közé, hanem azon írók sorába helyezi »a kiknek munkái iránt méltán érdeklődhetik a komoly költészet kedvelője«.

Ime a könyv, melynek első részéből még meríthetünk okulást, bár közös hibájuk, hogy a részletekben elmerülve nem tud az író odaemelkedni, hogy, ha csak nagy vonásokban is, egységes, plasticus képet nyújtson az íróról. A második részből bőven szóltunk, most csak annyit, hogy az író átdolgozhatta volna azokat a cikkeket, ha már nem akarta elhagyni, melyek elavultak. Ismertetvén p. o. Beksics 96-ban megjelent könyvét, ő is kiemeli, hogy a slavismus részéről nem fenyegeti veszedelem a németiséget, mely éppen nincs decendentiában. Ma már, mikor Beksics jóslata ellenére a szlávok már második éve uralmon vannak Ausztriában, komikusan hangzik ez az állítás. Nem kívánjuk, hogy a kritikus jó legyen, de azt megvárhatjuk, hogy 99-ben ne hirdessen olyan jövőt, melynek már 98-ban az ellenkezője következett be.

Az ilyen tévedések jellemzik a műgondot, melylyel a könyv készült.
lm.

REPERTORIUM.

- Alpári Lajos.* Elbeszélések. Ism. Albert József. Nyugatmagy. Híradó 43. sz.
Ambrozovics Dezső. Versek. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 10. sz.
 — L. H. Magy. Kritika 11. sz.
Ambrus Zollán. Pókhaló kisasszony. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 35. reg. sz.
Arany László. A Délbábok hőse. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 4. sz. — Zempléni Árpád. Közvélemény 6. sz. — Hét 4. sz. — Magy. Szemle 16. sz.
Balla Miklós. Versek. Ism. Magy. Szalon 30. köt. 1320. l.
Bán Aladár. Egyedül. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 12. sz.
Bársony (Bruckner) Gyula. Keresztek. Ism. Magy. Hírl. 36. sz.
Bársony István. Szerelem könyve. Ism. T. R. P. Napló 41. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 5. sz. — Lázár Béla. Magy. Kritika 9. sz. — G-s. Hét 2. sz. — Uj idők 5. sz.
Bársony István. A kaméleon leány. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 13. sz. — r. Magy. Szemle 15. sz.
Bartalus István (képpel). Vasár. Ujs. 7. sz.
Bartha József dr. A Toldi-monda. Kath. Szemle 313—335. l.
Bartók Lajos. Mohács után. Dráma. Ism. Roboz Andor. Magy. Kritika 7. sz.
Bayer József. A magyar drámairodalom története. Ism. Solymossy Sándor. Philol. Közl. 442—454. l.
Beer M. Petőfi, Petőfi...! Gondolatok márczius idusán. Bács-topolyai Hírl. 11. sz.
Békefi Antal. Egy kis battiszt ruha. Ism. M. J. Torontál 94. sz.
Béülhy Zsolt. Csató Pálról. Vasár. Ujs. 7. sz.
Bessenyei György. Ágis tragédiája. Kiadta Lázár Béla. Ism. i. Polit. Hetiszemle 11. sz.
Bezerédi István levelei. Közli Leopold Samu. Tolnavármegye 1899. 1. sz.
Bolyai Farkas. II. Mohamed. Kiadta Heinrich G. Ism. i. Polit. Hetiszemle 11. sz.
Brájer Lajos. A vidéken. Ism. s—a. Délmagy. Közl. 15. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1322. l.
Császár Elemér. Hugo Károly plagium-pöre. Philol. Közl. 232—246. l.
Császár Imre. Bűnös szerelem. Színmű 4 felv. Először adták a nemz. színházban márcz. 24. — Ism. Sebestyén Károly. Magyarország. 84. sz. — Huszár Vilmos. Nemzet 84. sz. — Ábrányi Emil. Bud. Napló 84. sz. — Kóbor Tamás. Magy. Ujs. 84. sz.
Czirbusz Géza. Az ecsedi láp regeköltése. Magy. Állam 76. sz.
Dezsi Lajos. Misztótfalusi Kis Miklós. Ism. Junius. P. Napló 77. sz.
Dugonics András. Arany pereczek. Kiadta Bellaagh Aladár. Philol. Közl. 348—351. l.

- Dura Máté*. Rajongás. Ism. O. E. Bud. Hírl. 40. sz.
Erdélyi Pál. A »Komáromi Énekeskönyv.« Philol. Közl. 208—213. 329—348. 421—436. 1.
Erdős Renée. Leány álmok. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 91. sz.
Endrődy Sándor költeményei. Ism. Roboz Andor. Magy. Kritika 9. sz.
 — Alfa. Bud. Hírl. 38. sz. — O. E. Hét 4. sz. — Uj idők 3. sz.
Fallenbüchl Ferencz. Otrokócsi Főris Ferencz élete. Magy. Sion 268—290.
Felszeghy Dezső. Báró Kemény Endre emlékezete. Erd. Múz. 137—147. 1.
Ferenczy Zoltán. A kolozsvári színészet története. Ism. Bayer József. Magy. Kritika 10. sz.
Ferenczi Zoltán dr. Petőfi halálának emlékezete. Erd. Múz. 125—136. 1.
Ferenczi Z. Komáromi Csipkés György bibliája. Erdélyi Múz. 252. 1.
Gallovich J. Kisfaludy Károly élete. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 377. 1.
Gárdonyi Géza. A kékszemű Dávidkáné. Ism. Magy. Hírl. 84. sz. — *ik*.
 Bud. Hírl. 91. sz.
Gasparone. Emlékezés Jókai Mórra. Torontál 43. sz.
Gró István. Négy lélek. Ism. Magy. Hírl. 43. sz.
Gvadányi. A peleskei notárius. Sajtó alá rendezte Kardos A. Ism. Havas Adolf. Magy. Kritika 11. sz.
Hegedűs Sándor ifj. Jókai az egész földgömbön. Uj idők 1. sz.
Hegedűs Alexander. Jókai in his study. The Book Buyer 1899. jan.
Herczeg Ferencz. Az első vihar. Színmű 4 felv. Először adták a nemz. színházban febr. 17. — Ism. Szomaházy István. P. Napló 49. sz. — Lovik Károly. Magy. Hírl. 49. sz. — Ábrányi Emil. Bud. Híradó 49. sz. — Huszár Vilmos. Nemzet. 49. sz.
Herczeg Ferencz. Egy leány története. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 91. sz. — *ik*. Bud. Hírl. 91. sz.
Herczeg János. Magda. 1898. Ism. Vasár. Ujs. 5. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 10. sz. — S-ó. Aurora. jan. füz.
Herman Ottóné. Ember volt ... Ism. Vasár. Ujs. 5. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 6. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika 11. sz. — G-s. Hét 6. sz.
Horváth Cyrill dr. »A legelső ismert magyar nyelvű vers«. Magy. Kritika 10. sz. (A gyulafehérvári glosszák). — Varjú E. válasza. U. o. 11. sz. Horváth C. felelete. U. o. 12. sz.
Hungarus. Petőfi emléke. Polit. Hetiszemle 2. sz.
Imre Sándor. Alvinczi Péter élete. Ism. Erd. Múz. 172—174. 1. — R. Gy. Prot. Szemle 57—60. 1.
Jakab Ödön. Élet. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 7. sz. — Rothhauser M. Pest. Lloyd 35. reg. sz. — Roboz Andor. Magy. Kritika 10. sz. — T. R. P. Napló 95. sz. — G-s. Hét 9. sz.
Jakab Ödön. Komédiák. Ism. A. Gy. Polit. Hetiszemle 2. sz.
Jankó László. Eötvös Karthausi-ja. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 374—377. 1.
Jókai Mór. Katona József Bánk bánja. Magy. Hírl. 95. sz.
Juhász László. Huszonheten a felső tizezerből. Ism. Magy. Szemle 12. sz. 193—211. 1.
Kapossy Luczián. Reviczky Gyula szerelmi költészete. Erdélyi Múz. 306—318. 1.
Katona Lajos. A Gesta Romanorum történetei codexinkben. Philol. Közl. 306—318. 1.
 A Kisfaludy Társaság új tagjai. (Képekkel). Vasár. Ujs. 7. sz.
Kont Ignác. Hugó Károly és Bazancourt. Phil. Közl. 226—232. 1.
Koröda Pál. Bűvös éj. Ism. Zempléni Árpád. Közvélemény 11. sz.
Kövér Ilma. Bárány felhők. Ism. Magy. Hírl. 36. sz. — *a*. Uj idők 9. sz.
 — Magy. Szalon 30. köt. 1319. 1.
Kozma Andor. Arany László. (Emlékbeszéd). Nemzet 43. 45. sz.
Krausz Sámuel. Versegly Ferencz mint héber nyelvtudós. Philol. Közl. 214—226. 1.
Krudy Gyula. Ifjúság. Ism. *ik*. Bud. Hírl. 91. sz. — Magy. Szemle 14. sz.

- Leander.* Komoly pillanatok. Ism. Fehér Dezső. Nagyvárad Napló 34. sz.
Lengyel Laura. Balázs Klára. Ism. Senex. Magy. Kritika 8. sz. — T. R. Uj idők 2. sz.
Lévay József újabb költeményei. Ism. p. g. Bud. Szemle 98. köt. 311—315. l.
Lőrinczy György. A magam földjén. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti-szemle 9. sz.
Makai Emil költeményei. Ism. O. E. Bud. Hírl. 42. sz. — K. T. Hét 2. sz.
 Makai Emil. (Képpel). Orsz.-Világ 5. sz.
Marton József. Vallásos színjátékok. Nagyszombati Hetilap 5. 6. sz.
Mazuch E. Jellemképző eszmék Külcsey... írói működésében. Ism. Kelemen B. Philol. Közl. 368—370. l.
Mezarthim. (Kempelen Farkas). Uxor mea. Ism. Vasár. Ujs. 14. sz. — ik. Bud. Hírl. 105. sz.
Mikolth. Lidérczfény. Ism. i. cz. Máramar. Lapok 11. sz.
Molnár Albert naplója. Kiadta Dézsi Lajos. Ism. Váradi F. Prot. egyh. isk. lap. 3. sz. — Sz. F. Prot. Szemle 48—51. l.
Molnár Ferencz. A csókok éjszakája. Ism. ik. Bud. Hírl. 91. sz. — O. E. Hét 9. sz.
Molnár Gyula. Csuzdi világ. Énekes bohózat 3 felv. Ism. Magy. Hírl. 43. sz.
Móricz Pál ifj. A magyar föld urai. Ism. Császár Elemér. Polit. Heti-szemle 1. sz. — T. R. Uj idők 3. sz.
Morvay Győző. Adalékok Madách I. életéhez. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 474—476. l.
Muntureanu H. Julia. Asszony szerelem. Ism. Dr. Császár Elemér. Magy. Kritika 9. sz.
Nógrády László dr. Bajza József kritikái jelleme. Gömör-Kishont 9. sz.
Pakots József. Kazinczy Ferencz leánya. Bud. Napló 90. sz.
Palotai Hugó. Versek. Ism. ik. Bud. Hírl. 105. sz.
Papp Dániel. Marcellusz. Ism. T. R. P. Napló 41. sz.
Pásztor Árpád. Jézus. Ism. Hevesi Sándor. Magy. Kritika 8. sz. — Uj idők 1. sz.
Pekár Gyula. Dodó főhadnagy. Vigj. 3 felv. Először adták a vígszínházban ápr. 11-én. — Ism. Huszár Vilmos. Nemzet 101. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 100. sz. — Ábrányi Emil. Budap. Napló 100. sz. — Márkus Miksa. Magy. Hírl. 101. sz. — Pesti Hírl. 101. sz.
Pekár Gyula. Don Juan. Ism. Hevesi Sándor. Magy. Kritika 12. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1108. l.
Pekár Gyula. A jukkerleányok. Ism. r. Magy. Szemle 15. sz.
Pekár Gyula. Az esztendő legendája. — A jukker leány. Ism. ik. Bud. Hírl. 91. sz.
Perényi Adolf. Petőfiről. Délmagyar. Közl. 61. sz.
 Petőfi apósa. Bud. Hírl. 105. sz. (Hírek között).
 Petőfi Mezőberényben. Bud. Hírl. 43. sz.
Prónai Antal. Futó csillagok. (Uj sorozat). 1. Czákó Zsigmond. Magy. Szemle 11. sz. — 2. Petőfi Sándor. U. o. 12. sz. — 3. Kerényi Frigyes. U. o. 13. sz. — 4. Tóth Ede. U. o. 14. sz. — 5. Reviczky Gyula. U. o. 15. sz.
Radó Antal. Dalok és történetek. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti-szemle 3. sz. — ó. Bud. Szemle 98. köt. 132—136. sz. — T. R. Uj idők 7. sz.
Radó A. Alfred de Mussetből. — Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti-szemle 3. sz.
Rákosi Viktor. Korhadt fakeresztek. Ism. Vasár. Ujs. 11. sz. — Szöllösi Zsigmond. Aradi Közl. 69. sz. — Magy. Hírl. 78. sz. — r. Magy. Szemle 15. sz.
Rexa Dezső. Első és utolsó. Versek. Ism. Reggeli Ujs. 49. sz.
Sajgó. Az »Egy marék virág« szerzőjéről. Aurora jan. füz. (Szalay Fruzináról).
Schmiedt Ferencz. Igaz mesék. Ism. Dr. Dombi Márk. Kath. Szemle 382. l.
Stromp László. Apáczai Csere János mint paedagogus. Ism. Neményi Imre. Magy. Kritika 12. sz.
S. Szabó József. Tompa Mihály papi vizsgálata. Gömör-Kishont 6. sz.

- Szabó K. és Hellebrant Á. Régi magyar könyvtár III. köt. 2. rész. Ism.
 Dr. Bartha József. Kath. Szemle 380. l. — *a.* Magy. Kritika 10. sz.
Szabolcska M. Hangulatok. Ism. Vasár. Ujs. 12. sz.
Szikra. A bevándorlók. Ism. i. m. gy. Erd. Muz. 115. l.
Szily Kálmán. Adalékok. Ism. Tolnay Vilmos. Nyelvőr 70. l. — Magy.
 Szemle 17. sz.
Szomaházy István. Páratlan szerdák. Ism. Magy. Hírl. 85. sz. — *ik.* Bud.
 Hírl. 91. sz. — O. E. Hét 12. sz. — Egyetértés 91. sz. — *r.* Magy. Szemle 15. sz.
Szűry Dénes. Drámai impressziók. Ism. Magy. Hírl. 43. sz. — Magy.
 Szemle 11. sz. — G-s. Hét 10. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1110. l.
T. K. E. Gróf Széchenyi István. Közvélemény 6. sz.
Tarczai György. Simplicissimus. Egyetértés 32. sz.
Torkos László. Jó és rossz napokból. Ism. G. I. Magy. Szemle 13. sz. —
 L. H. Magy. Kritika 11. sz.
Tóth Béla. Magyar anekdota-kincs. Ism. Bud. Hírl. 110. sz. — Beniczky
 Ödön. Alkotmány 97. sz.
Varsányi Gyula. Vallomások. Ism. *ik.* Bud. Hírl. 105. sz. — Vasár
 Ujs. 16. sz.
Vértesi Jenő. Czakó Zsigmond. Ország-Világ 11 s kv. sz.
Vikár Béla. Somogymegye népköltése. Ethnogr. 25—34. l.
Vikár Béla dr. A Kalevala és a székely népköltés. Erd. Muz. 72—90. l.
Werner Gyula. Kendi Imre házassága. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 55.
 sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 35. reg. sz. — Magy. Hírl. 36. sz. — Doktor
 Apácai. Polit. Hetiszemle 12. sz. — T. R. Új idők 9. sz. — Magy. Szalon 30.
 köt. 1317—19. l. — Magy. Szemle 16. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

